

ירידת הקבוצה ועליית

הכוכב(ים)

מפוליטיקה מפלגתית לפוליטיקה אישית

האם התחושה שהפוליטיקה נעשית יותר ויותר אישית ופחות ופחות מפלגתית מבוססת על ממצאים שיטתיים או שמא מדובר בתחושה בלבד? אם אכן המגמה היא של היהפכות הפוליטיקה ליותר אישית - מה שמכונה "פרסונליזציה פוליטית" - האם היא בולטת במיוחד בישראל? האם היותה של ישראל בעבר "מדינת מפלגות" - שבה המפלגות היו השחקניות הראשיות בפוליטיקה - יוצרת מצב שגם אחרי תהליכים של פרסונליזציה, הפוליטיקה בישראל היא עדיין מפלגתית במידה רבה? מהן התוצאות של היהפכות הפוליטיקה לאישית? האם בעידן הפוליטיקה האישית הדמוקרטיה מתחזקת או נחלשת?

מחקר
מדיניות
145

גדעון רהט

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

ירידת הקבוצה ועליית הכוכב(ים)

מפוליטיקה מפלגתית
לפוליטיקה אישית

גדעון רהט

מחקר מדיניות 145

דצמבר 2019

The Decline of the Group and the Rise of the Star(s):
From Party Politics to Personal Politics
Gideon Rahat

עיצוב הסדרה והעטיפה: סטודיו תמר ברדיין
ביצוע גרפי: רונית גלעד, ירושלים
הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

מסת"ב: 8-285-519-965-978

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), 2019
נדפס בישראל, תש"ף/2019

המכון הישראלי לדמוקרטיה

רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:

החנות המקוונת: www.idi.org.il/books
דוא"ל: orders@idi.org.il
טל': 02-5300800 ; פקס: 02-5300867

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חנם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי אי־מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפוח שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים.

לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

הדברים המובאים במחקר מדיניות זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

תוכן העניינים

7	תקציר
9	מבוא
	פרק 1. מהי פרסונליזציה פוליטית, מהו פרסונליזם פוליטי,
14	ומדוע הם מתפתחים
14	1.1 הגדרה וטיפולוגיה
24	1.2 המאפיינים העיקריים של ההגדרה והטיפולוגיה
29	1.3 הסיבות לפרסונליזציה
	פרק 2. הפרסונליזציה של הפוליטיקה בישראל
39	2.1 פרסונליזציה מוסדית בישראל
43	2.2 פרסונליזציה תקשורתית בישראל
52	2.3 פרסונליזציה התנהגותית בישראל
66	2.4 פרסונליזציה פוליטית בישראל: מבט כולל
	פרק 3. תמונת מצב: פוליטיקה אישית בישראל
67	3.1 פרסונליזם מוסדי בישראל
70	3.2 פרסונליזם תקשורת בישראל
72	3.3 פרסונליזם התנהגותי בישראל
76	3.4 פוליטיקה אישית בישראל: מבט כולל
	פרק 4. אז מה? ההשלכות של הפרסונליזציה והפרסונליזם על הדמוקרטיה
77	4.1 פוליטיקה שטחית או מעניינת?
80	4.2 פוליטיקה אישית ופופולריות
81	4.3 פוליטיקה אישית והיענות פוליטית
84	4.4 פרסונליזציה ואמון פוליטי

86	4.5 פרסונליזציה ומגדר
87	4.6 פרסונליזציה ונגטיביזם פוליטי
87	4.7 פרסונליזציה ואיזונים ובלמים
89	4.8 פרסונליזציה ושינוי המודל המשטרי
92	4.9 פרסונליזציה ומקור הסמכות הפוליטית
94	4.10 סיכום: פרסונליזציה ודמוקרטיה

96	פרק 5. סיכום ומסקנות

98	נספח 1: מספר האזכורים של מפלגות ופוליטיקאים בכותרות הראשיות של שלושה עיתונים יומיים מרכזיים בישראל בשלושת הימים שלאחר הבחירות הכלליות, 1969, 1984, 2003, אפריל 2019

104	רשימת המקורות

iii	Abstract

ת ק צ י ר

חיבור זה הוא השני מתוך שלושה חיבורים שעוסקים בפרסונליזציה ופרסונליזם פוליטיים בישראל.¹ פרסונליזציה פוליטית היא **תהליך** שבו המשקל הפוליטי של השחקן היחיד עולה עם הזמן, ואילו מרכזיותה של הקבוצה (למשל ובעיקר המפלגה) יורדת. פרסונליזם פוליטי הוא **מצב** שבו המשקל הפוליטי של השחקן היחיד גבוה יחסית למשקל הקבוצה (למשל ובעיקר המפלגה). מדובר בשתי תופעות רב־ממדיות שיש להן ביטויים מוסדיים, תקשורתיים והתנהגותיים. ממחקרים השוואתיים עולה כי המערכת הפוליטית בישראל עברה תהליך עמוק של פרסונליזציה, בעיקר בהשוואה למדינות אחרות. עם זאת לא הובהר אם תהליך זה, שבנקודת המוצא שלו הייתה הפוליטיקה מפלגתית מאוד, יצר פוליטיקה אישית מאוד או שלמרות התהליך נותרו המפלגות שחקניות מרכזיות.

לחיבור זה שלוש מטרות עיקריות: ראשית, לבחון את תהליך הפרסונליזציה בישראל על שלל היבטיו ולהציע לראשונה סקירה מקיפה שלו בשפת המקום, העברית; שנית, לנתח לראשונה (ניתוח מקיף כזה על ישראל לא קיים בספרות המחקר) את ההיבטים של הפוליטיקה האישית העכשווית, שהיא תוצר של

1 הראשון הוא – שחף זמיר וגדעון רהט, פרסונליזציה פוליטית מקוונת: מפלגות ופוליטיקאים בישראל במבט השוואתי, מחקר מדיניות 124, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2019.

תהליך זה; שלישית, לעמוד על השלכותיה האפשריות של התפתחות זו של עליית הפוליטיקה האישית. כתוצר נלווה, אך לא פחות חשוב, זהו החיבור הראשון אשר מציג בעברית את התשתית המושגית והתאורטית להבנה ולניתוח של תופעות הפרסונליזציה והפרסונליזם הפוליטיים.

מניתוח הפרסונליזציה של הפוליטיקה בישראל עולה שמדובר בתהליך קיצוני במיוחד בהשוואה להתפתחויות דומות בדמוקרטיות ותיקות אחרות. תוצאתו של תהליך זה היא פוליטיקה אישית מאוד שהמפלגות נדחקות בה אל המושב האחורי, והפוליטיקה הופכת, יותר ויותר, למשחק בינאישי. בחינה של ההשלכות של רמות הפרסונליזציה והפרסונליזם הגבוהות שבהן מתאפיינת הדמוקרטיה הישראלית מוצאת כי מדובר בתופעה שמסכנת את איכות הדמוקרטיה ואפילו את עצם קיומה. לנוכח זאת המחקר מסכם בהתוויית עקרונות להתמודדות עם מציאות זו:

(1) פרסונליזציה של הפוליטיקה אינה משום גזרת גורל - בכל מדינה עוצמתה ומופעיה שונים. בישראל המינון גבוה במיוחד.

(2) תהליך הפרסונליזציה מחליש את המפלגות, וכאשר עוצמתו גבוהה, הוא מאיים על הדמוקרטיה הייצוגית המודרנית ובמיוחד על רכיביה הליברליים.

(3) מאז ומעולם מפלגות הכילו בתוכן פוליטיקה אישית, קרי שיתופי פעולה בין פרטים וגם תחרות ביניהם. לאור זאת, הגיוני לטעון כי המפתח לחיזוק המפלגות והדמוקרטיה הוא ברתימתן מחדש של האנרגיות האישיות של הפוליטיקאים לטובת יצירת פעולה משותפת.

(4) פוליטיקה דמוקרטית היא פוליטיקה של ריבוי מוקדים של עוצמה שמתחרים זה בזה וגם משתפים פעולה. המפלגה צריכה להיות הגוף המכיל והמתאם את לחצי הפרסונליזם הריכוזי מצד אחד והביזורי מצד שני.

מסמך המלצות מגובש להתמודדות עם תופעת הפרסונליזציה, אשר עתיד להיות החיבור השלישי במחקר בנושא פרסונליזציה ופרסונליזם פוליטיים בישראל במכון הישראלי לדמוקרטיה, יראה אור בתוך כשנה.

דוד בן-גוריון היה הבולט בקרב האבות המייסדים של מדינת ישראל. הוא היה מנהיג היישוב היהודי בארץ ישראל בשנות ה־30 של המאה ה־20 ועד הקמת המדינה בשנת 1948 וראש ממשלת ישראל במשך יותר מ־10 שנים (1949–1953; 1955–1963). במשך כל הזמן הזה הוא היה המנהיג הבלתי מעורער של המפלגה הדומיננטית במערכת הפוליטית הישראלית, מפא"י (מפלגת פועלי ארץ ישראל). בשנת 1965 הוא עזב את מפא"י כדי להקים מפלגה חדשה (רפ"י – רשימת פועלי ישראל). המפלגה התמודדה בבחירות 1965 וזכתה רק ב־7.9% מהקולות. שיעור זה הניב 10 מושבים, שהציבו את רפ"י כמפלגה הרביעית בגודלה בכנסת; מפלגת האם שלה, מפא"י (אז בברית עם מפלגת אחדות העבודה), זכתה ב־36.7% מהקולות (45 מושבים). כמעט חצי מאה לאחר מכן, בשנת 2012, יאיר לפיד – עיתונאי, סופר, מתרגם, שחקן ומגיש טלוויזיה – הקים מפלגה חדשה שהתמודדה בבחירות 2013. מפלגתו, יש עתיד, זכתה ב־14.3% מהקולות (19 מושבים) והפכה למפלגה השנייה בגודלה בכנסת, שנייה לברית הליכוד־ישראל ביתנו שזכתה ב־23.3% מהקולות (31 מושבים). כלומר, ב־1965 עמד ערך הנטו (ללא המפלגה) של מנהיג לאומי בקנה מידה של וינסטון צ'רצ'יל, קונרד אדנאואר או נלסון מנדלה על לא יותר מ־10 מושבים. בשנת 2013 היה ערך הנטו של עיתונאי מוכשר ללא כל רקע פוליטי מפלגתי, "סלברטי" – כפול. בתקופה שבה שום מפלגה לא זכתה ביותר מ־25% מהמושבים, הוא גם עמד בראש המפלגה השנייה בגודלה בבית המחוקקים. בבחירות 2015 רץ משה כחלון בראש מפלגה ומטרתו המוצהרת לא הייתה החלפת השלטון אלא משרת שר האוצר. הוא זכה ב־10 מושבים בכנסת, הישג זהה לזה של רפ"י, מפלגתו של בן-גוריון. בבחירות אפריל 2019 מפלגה שקמה יש מאין סביב מנהיגותו של בני גנץ, ראש המטה הכללי של צבא ההגנה לישראל בעברו, חברה למפלגת המנהיג יש עתיד ולמפלגת מנהיג קטנה נוספת (בראשות בוגי יעלון), וברית זו זכתה ב־35 מושבים; בבחירות אלו מפלגת העבודה, מפלגה ותיקה, מתפקדת ובעלת חיי מפלגה דמוקרטיים, נאלצה להסתפק ב־6 מושבים. דוגמאות אלו ממחישות את עליית הפוליטיקה האישית בישראל על חשבון הפוליטיקה המפלגתית, נושא שבו נעסוק באופן שיטתי בחיבור זה.

התופעה של עליית הפוליטיקה האישית אינה ייחודית לישראל. המערכת הפוליטית באיטליה שלאחר מלחמת העולם השנייה הייתה ידועה בשם "פרטיטוקרטיה" (partitocracy), מערכת שמתאפיינת במרכזיותן של המפלגות

במוסדות השלטון לרמותיהם, ואף מעבר להם, אל תוך החברה. מצב זה היה נכון עד למעבר הרפובליקה השנייה בראשית שנות ה־90 של המאה הקודמת, אשר התאפיין בעלייתן של המפלגות האישיות (Venturino, 2010). התפתחות זו אף הוגדרה כמעבר בין שלטון המפלגות לשלטון המנהיגים (leaderocracy) (Cotta, 2015: 48). בתחילה, מעבר זה אופיין בצורה הברורה ביותר בעלייתו ובהצלחתו של איל ההון והתקשורת סילביו ברלוסקוני (Silvio Berlusconi) עם מפלגתו פורצה איטליה (Forza Italia) – מיזם של אדם יחיד שהפך לכוח הדומיננטי בימין האיטלקי (Fabbrini, 2013). כשני עשורים לאחר מכן תפס את מרכז המפה הפוליטית מיזם אישי נוסף של הקומיקאי והבלוגר בפה גרילו (Beppe Grillo), שהקים את תנועת חמשת הכוכבים (M5S). התנועה הפכה למפלגה השלישית בגודלה בבחירות 2013 והראשונה בגודלה בבחירות 2018. משמאל, המעבר מהמפלגתי לאישי בא לידי ביטוי באימוץ פריימריז פתוחים לבחירת המנהיגות והמועמדים במפלגה הדמוקרטית (Sandri and Seddone, 2015).

ההתפתחויות באיטליה ובישראל מציגות את שני הפנים של התופעה המכונה "הפרסונליזציה של הפוליטיקה": ירידת הקבוצה, המפלגה; ועליית הפוליטיקה האישית. דוגמה נוספת לכך התחוללה באוסטריה. בשנת 2017 נבחר סבסטיאן קורץ (Sebastian Kurz) בן ה־30 למנהיג החדש של מפלגת העם האוסטרית (Österreichische Volkspartei – ÖVP), אחת משתי המפלגות הבולטות במדינה בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה. זמן קצר לאחר מכן, קורץ העמיד למפלגתו כמה דרישות אשר מסמנות פרסונליזציה – כולן נענו: המפלגה התמודדה בבחירות לפרלמנט בשנת 2017 בשם "רשימת סבסטיאן קורץ – מפלגת העם החדשה"; ניתנה לו יד חופשית לנהל משא ומתן קואליציוני, לבחור שרים, לנסח את מצע המפלגה ולמנות מועמדים לפרלמנט, בכלל זה מועמדים מחוץ למפלגה. הפוליטיקה באוסטריה, שבעבר הייתה ידועה במיוחד במפלגותיה החזקות (Müller, 1994), נהפכה לאישית מאוד.

שתי דוגמאות נוספות, חד־משמעיות, של פרסונליזציה פוליטית מספקים דונלד טראמפ, שזכה במועמדות הרפובליקנית לנשיאות ארצות הברית בשנת 2016 ואף בבחירות לנשיאות, למרות הסלידה החזקה כלפיו מצד האליטה המפלגתית; ועמנואל מקרון, שזכה בנשיאות צרפת בשנת 2017 בלי תמיכת מפלגה של ממש, רק של תנועה פוליטית רופפת. בבחירות לפרלמנט הצרפתי הצליחה מפלגה אישית זו (שנקראה בראשיתה "קדימה"; En marche) לזכות ברוב מושבי

הפרלמנט. אומנם מדובר בדוגמאות ממשטר נשיאותי וממשטר סמי־נשיאותי, שהם מלכתחילה אישיים יותר, אך ניתן לראות בהן סימנים נוספים לפרסונליזציה פוליטית שנמצאו לה עדויות, כפי שראינו, גם בדמוקרטיה הפרלמנטריות של ישראל, איטליה ואוסטריה.

המחקר האקדמי זיהה פרסונליזציה של הפוליטיקה במדינות שונות, למשל באיטליה (Fabbrini, 2013), בבריטניה (Mughan, 2000) ובישראל (Rahat and Sheaffer, 2007; Balmas et al., 2014). גם מחקרים השוואתיים בינלאומיים שהתמקדו במופעים ספציפיים של פרסונליזציה זיהו את התפתחותה. כך, במחקרים שעסקו בהתנשיאותיות (presidentialization) – התפתחות דפוסים של מעין־משטר נשיאותי, עם בולטות גוברת של ראשי הרשות המבצעת – במשטרים פרלמנטריים (Poguntke and Webb, 2005a; Poguntke and Webb, 2005b; Webb, Poguntke and Kolodny, 2012; Renwick and Pilet, 2016).

לעומת זאת, מחקרים שניסו לספק תמונה כוללת יותר ובחנו את התופעה מכמה היבטים – מוסדי, תקשורתי, התנהגותי – ובכמה מדינות, גרסו כי הראיות לקיומה של פרסונליזציה מעורבות (Karvonen, 2010) או אפילו שליליות ברובן (Adam and Maier, 2010). גם אחדים מהמחקרים שהתמקדו במופעים ספציפיים של תופעת הפרסונליזציה, כגון במסעות בחירות או בסיקור עיתונאי של הפוליטיקה, הגיעו למסקנות דומות בעניין מיעוט או היעדר ראיות מספיקות להתרחשותה של פרסונליזציה של הפוליטיקה (Vliegthart, Boomgaarden and Boumans, 2011; Kriesi, 2012).

ניתן לייחס את הפערים בין ממצאי המחקרים הללו לבעיות הקשורות להמשגה ושיטות מחקר שונות (Blondel and Thiébaud, 2010; Van Aelst, Sheaffer and Stanyer, 2012). אבל דומה כי חלק ניכר מחוסר האחידות הזו הוא תוצאה של ההבדלים ברמות הפרסונליזציה בין המדינות. גם שונות בין המופעים השונים של התופעה יכולה להסביר זאת: יכול להיות, למשל, שפרסונליזציה תתבטא בעיקר בכל הקשור למנהיגי המפלגות במסעות בחירות ופחות בפגיעה בלכידות הסייעתית בהצבעות בפרלמנט. לעומת זאת, מחקר השוואתי מקיף שפורסם לאחרונה ובחן פרסונליזציה לפי 11 אינדיקטורים ב־26 דמוקרטיה

מצא כי אכן ברוב רובן של הדמוקרטיות ניכרה פרסונליזציה של הפוליטיקה (Rahat and Kenig, 2018). ואולם נמצאה שונות רבה הן מבחינת המדינות שנבחנו והן מבחינת האינדיקטורים. כך למשל, באיטליה ובישראל זוהתה רמת פרסונליזציה גבוהה מאוד, ואילו בשווייץ זוהה אפילו תהליך הפוך, אם כי מתון, של דה־פרסונליזציה, כלומר של הפיכת הפוליטיקה לאישית פחות. בכל הנוגע לאינדיקטורים השונים, זוהו למשל יותר סימנים לפרסונליזציה מוסדית – לשינוי מוסדי לכיוון של הדגשת היחיד לעומת הקבוצה – ברמת המפלגות מברמת המוסדות המדינתיים. בקצרה, תהליך של פרסונליזציה של הפוליטיקה מתרחש ברוב הדמוקרטיות בעולם, אך יש שונות רבה בין מדינות ובין היבטיו השונים.

לחיבור זה שלוש מטרות עיקריות. ראשית, לבחון את תהליך הפרסונליזציה בישראל על היבטיו. שנית, לנתח היבטים של הפוליטיקה האישית של ימינו, שהיא תוצר של תהליך זה. שלישית, לעמוד על השלכותיה האפשריות של התפתחות זו של עליית הפוליטיקה האישית.

הפרק הראשון במחקר מסביר מהם פרסונליזציה ופרסונליזם פוליטיים, ומדוע הם מתפתחים. הוא פותח בהגדרת המושגים ובטיפולוגיה של סוגי הפרסונליזציה והפרסונליזם הפוליטיים (מוסדית, תקשורתית, התנהגותית) ושל תת־סוגיהם. לאחר מכן הוא מנתח את שלושת המאפיינים העיקריים של ההגדרה והטיפולוגיה: משמעות הליבה של ההגדרה, המעמידה את הדגש על הפרט לעומת הפוליטיקה הקבוצתית; את היותה הגדרה רחבה המאפשרת לכלול בה מופעים שונים של התופעה; ואת היותה של הפרסונליזציה תהליך שמתרחש לאורך זמן ולא תמונת מצב סטטית (שאליה מיוחס המושג "פרסונליזם"). סוף חלק זה מוקדש לדיון בסיבות לפרסונליזציה – להתפתחות הפוליטיקה האישית, הפרסונלית – ובהן הפיכתה של תקשורת ההמונים למרכזית בפוליטיקה, מה שקרוי המדייטיזציה (mediatization) של הפוליטיקה; השינוי, בעיקרו הירידה, במעמד המפלגות ותפיסת מקומן על ידי פוליטיקאים כיחידים; השינוי התרבותי המכונה "אינדיווידואליזציה", שעיקרו מעבר משימת דגש על הקבוצה, הקולקטיב, לשימת דגש על הפרט; סיבות אחרות אשר מסבירות מופע חשוב אך ספציפי יותר של הפרסונליזציה – ההתנשאותיות של הפוליטיקה, שעניינו בהבלטת הפוליטיקאי העומד בראש המדינה; וכן ההשפעה של מופעים מסוימים של התופעה על התפתחותם של מופעים אחרים שלה, ובמילים אחרות פרסונליזציה מולידה (עוד) פרסונליזציה.

הפרק השני עוסק בפרסונליזציה של הפוליטיקה בישראל. תחילה הוא בוחן את התפתחות הפרסונליזציה הפוליטית בזירות השונות: המוסדית (במוסדות הממשל ובמפלגות); התקשורתית (בתקשורת הנשלטת בידי פוליטיקאים דוגמת הרשתות החברתיות ובאופן סיקור הפוליטיקה); וההתנהגותית (בהתנהגות של הפוליטיקאים ושל האזרחים). בסופו של הפרק מוצג ניתוח משולב אשר עומד על כך שלא רק שיש ראיות ברורות להתרחשות תהליך של פרסונליזציה פוליטית בישראל, אלא שמדובר בתהליך קיצוני במיוחד בהשוואה להתפתחויות דומות בדמוקרטיות ותיקות אחרות.

הפרק השלישי מציג תמונת מצב של הפוליטיקה האישית בישראל. הוא בוחן תחילה את רמות הפוליטיקה האישית בזירות השונות: המוסדית, התקשורתית וההתנהגותית, ובסופו של הפרק מוצג ניתוח משולב אשר מספק מבט כולל על הפוליטיקה האישית בישראל בימינו (סוף העשור השני של ראשית המילניום השלישי).

הפרק הרביעי שואל את השאלה המתבקשת - אז מה? מהן ההשפעות של רמות גבוהות של פרסונליזציה ופרסונליזם שהדמוקרטיה הישראלית מתאפיינת בהן? האם תופעה זו פוגעת בדמוקרטיה הישראלית או דווקא תורמת לחיזוקה? פרק זה מנסה להציג תמונה מאוזנת של הטיעונים הרואים בפרסונליזציה התפתחות שלילית והטיעונים הרואים בה התפתחות חיובית. עם זאת, עמדת המחבר, וגם עמדת רוב רובם (אך לא כולם) של חוקרי התופעה, היא שמדובר בתופעה שמסכנת את איכות הדמוקרטיה ואפילו את עצם קיומה. בפרק החמישי והאחרון של הספר מוצג סיכום ממצה של הממצאים ושל מסקנות מחקר זה.

פרק 1

מהי פרסונליזציה פוליטית, מהו פרסונליזם פוליטי, ומדוע הם מתפתחים

פרק זה מניח את הבסיס להבנת המושגים "פרסונליזציה פוליטית" ו"פרסונליזם פוליטי". היו מי שזיהו לא פחות מ־7 הגדרות של המושג "פרסונליזציה" בספרות המחקר (Van Santen and van Zoonen, 2010). ואולם מחקר זה יציע הגדרה רחבה וכוללת של המושג המקביל לו "פרסונליזם פוליטי". כמו כן, ייבחנו פניהם השונים של מושגים אלו בעזרת טיפולוגיה של סוגיהם ותתי־סוגיהם. לאחר מכן ייבחנו משמעות הליבה של ההגדרה המוצעת, היקפה וההשתמעויות של תפיסת הפרסונליזציה כתהליך לעומת תפיסת הפרסונליזם כמצב סטטי. אסביר מדוע מחקר זה מציע, ראשית, להשתמש בהגדרה של התופעה הרואה את משמעות הליבה שלה במונחים של הקולקטיב הפוליטי מול הפרט הפוליטי; שנית, להשתמש בהגדרה רחבה שמכסה מנעד רחב של תופעות; שלישית, לראות בפרסונליזציה תהליך לעומת פרסונליזם שמתאר מצב סטטי. בסופו של הפרק אבחן, על בסיס ספרות המחקר, את הגורמים העיקריים לפרסונליזציה פוליטית - המדייטיזציה של הפוליטיקה, ירידת המפלגות, אינדיבידואליזציה ועוד - ואת היחסים בין סוגיה.

1.1

הגדרה וטיפולוגיה

פרסונליזציה פוליטית תוגדר כאן כ**תהליך** שבו המשקל הפוליטי של השחקן היחיד בפוליטיקה עולה עם הזמן, ואילו מרכזיותה של הקבוצה (למשל ובעיקר המפלגה) יורדת (Rahat and Sheaffer, 2007: 65).² הגדרה רחבה זו מאפשרת לתפוס את הפרסונליזציה הפוליטית כתופעה רב־ממדית (Karvonen, 2010); אפשרי גם הוא: מצב שבו המשקל הפוליטי של השחקן היחיד בפוליטיקה יורד

2 הגדרות דומות ראו אצל Karvonen, 2010: 4; Mancini and Swanson, 1996: 10.

עם הזמן, ואילו מרכזיותה של הקבוצה הפוליטית עולה. נראה כי התפתחות הדמוקרטיה המפלגתית במאה ה־19 ובמחצית הראשונה של המאה ה־20 היא סיפור של ה־פרסונליזציה. בעוד המלוכה הייתה מבוססת על שלטון אישי של המלך, והפוליטיקה בה הייתה מבוססת על רשת סבוכה של יחסים אישיים עם אנשי החצר, הפוליטיקה הדמוקרטית המודרנית התאפיינה יותר ויותר בפעולה קבוצתית שבה המפלגה הייתה יחידת היסוד.

פרסונליזם פוליטי יוגדר כאן כמצב שבו המשקל הפוליטי של השחקן היחיד בפוליטיקה גבוה יחסית לזה של הקבוצה (למשל ובעיקר המפלגה). גם הוא ייתפס כתופעה רב־ממדית. מצב הפוך לזה של פרסונליזם, לזה של פוליטיקה אישית, יהא פוליטיקה מפלגתית. ההבדל בין פרסונליזציה לבין פרסונליזם הוא שפרסונליזציה עניינה בתהליך, ואילו פרסונליזם מתאר מצב סטטי. פרסונליזציה של הפוליטיקה לאורך שנים תוביל להיווצרות של פוליטיקה פרסונלית.

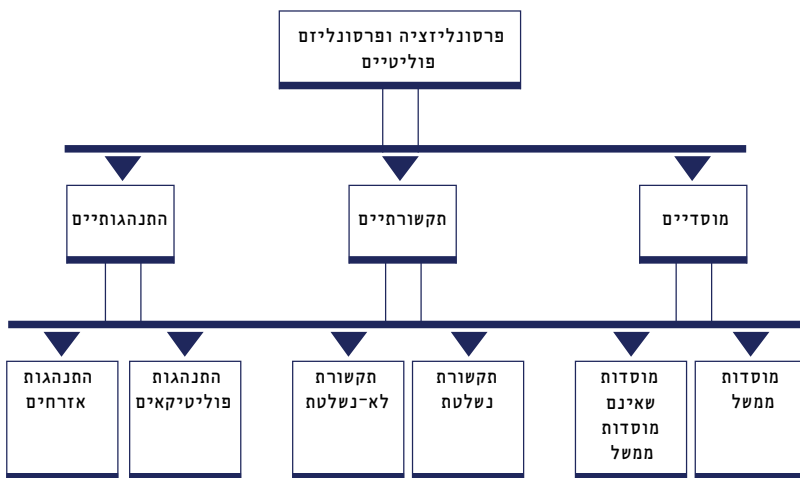
בטרם אפנה להציג את הסוגים והתת־סוגים של פרסונליזציה ופרסונליזם פוליטיים, אציין כי הם יכולים להיות ריכוזיים או ביזוריים (Balmas et al., 2014). פרסונליזציה ריכוזית היא תהליך שבו היחיד הופך בולט יותר ויותר, ואילו הקבוצה שלו הולכת ונחלשת לעומתו. דוגמאות לכך יכולות להיות, למשל, התחזקות ראשת הממשלה מול הקבינט שלה או התחזקות המנהיג הפוליטי של מפלגה אל מול מפלגתו. כאשר מדובר בפוליטיקה פרסונלית ריכוזית פוליטיקאים יחידים, מנהיגי המפלגות למשל, הם השחקנים הדומיננטיים בפוליטיקה אל מול מפלגותיהם.

מנגד, פרסונליזציה יכולה להיות גם תהליך שבו כוחם של פרטים רבים נמצא במגמת עלייה אל מול הקבוצה שלהם. במקרה זה הדוגמאות יכולות להיות התחזקות של שרים כיחידים אל מול הקבינט כקבוצה או של חברי פרלמנט אל מול הסיעה בפרלמנט. תופעות אלו הן ביטוי לפרסונליזציה פוליטית מבוזרת. בפוליטיקה פרסונלית מבוזרת פוליטיקאים יחידים רבים, לא רק מנהיגי המפלגות, יהיו השחקנים המרכזיים בפוליטיקה אל מול מפלגותיהם. כך למשל, מפלגות לכידות נצפה לראות במצב של פוליטיקה מפלגתית (שזו מהותה), ואף במצב של פוליטיקה פרסונלית ריכוזית, שבה למנהיג יכולת לגרום לכך שכולם

יתיישרו לפי רצונו. לעומת זאת, מצב של פוליטיקה פרסונלית ביזורית יתאפיין דווקא בלכידות מפלגתית נמוכה.³

מחקר זה מציג הבחנה בין שלושה סוגים של פרסונליזציה ופרסונליזם פוליטיים: מוסדי, תקשורתי והתנהגותי (ראו תרשים 1.1); וכל אחד מהסוגים האלה יכול להיות מסווג לשני תת-סוגים, בהתאמה: פרסונליזציה ופרסונליזם של מוסדות ממשל ומוסדות שאינם מוסדות ממשל; פרסונליזציה ופרסונליזם בתקשורת הנשלטת ובתקשורת הלא-נשלטת; ופרסונליזציה ופרסונליזם בהתנהגות פוליטיקאים ובהתנהגות בוחרים (Rahat and Sheaffer, 2007).

1.1 תרשים סוגים של פרסונליזציה ופרסונליזם פוליטיים

מקור: Rahat and Kenig 2018: 118

3 מהספרות עולה כי פרסונליזציה ריכוזית היא התופעה הבולטת יותר. אולם יש להיזהר מקביעה זו משום שהיא עלולה לנבוע מכך שקל יותר לזהות פרסונליזציה ריכוזית, והדבר עשוי להטות את הרושם לגבי תפוצת ועוצמת התרחשותה (Balmas et al., 2014).

1.1.1 פרסונליזציה ופרסונליזם מוסדיים

פרסונליזציה מוסדית מתרחשת כאשר רפורמה במוסד פוליטי מגדילה את המשקל הפוליטי של שחקן יחיד (או של שחקנים יחידים) ומקטינה את מרכזיותה של הקבוצה הפוליטית. הדבר יכול לבוא לידי ביטוי בשינוי שמעצים את כוחו של העומד בראש המוסד הפוליטי (ראש הממשלה, מנהיג המפלגה וכדומה) אל מול כוחו של המוסד (הממשלה, מוסדות המפלגה, בהתאמה), ומשמעות השינוי הזה היא פרסונליזציה מוסדית ריכוזית. לעומת זאת, רפורמה שמעצימה את כוחם של אנשים רבים בתוך המוסד הפוליטי (שרים, חברי פרלמנט) אל מול כוחו של המוסד (הממשלה, הסיעה בפרלמנט), משמעותה פרסונליזציה מבוזרת.

ניתן לזהות פרסונליזציה (וגם דה־פרסונליזציה) של מוסדות ממשל כאשר רפורמות במוסדות שלטון שונים, למשל בשיטת הממשל או בשיטת הבחירות, מאומצות באחת או יותר מרמות הממשל - הלאומית, האזורית, המקומית. דוגמה היסטורית בולטת לרפורמה שהביאה לפרסונליזציה של שיטת הממשל היא החלפת המשטר הפרלמנטרי של הרפובליקה הרביעית הצרפתית בשיטה הסמי־נשיאותית של הרפובליקה החמישית. אימוץ בחירות ישירות לראשי רשויות מבצעות בכלל - בין שאימוץ הבחירה הישירה של ראש הממשלה בישראל (אומץ בשנת 1992 ויושם לראשונה בשנת 1996), ובין שאימוץ הבחירה הישירה של ראשי הערים בישראל (אומץ בשנת 1975 ויושם לראשונה ב-1978) - הוא דוגמה לפרסונליזציה ריכוזית במוסדות ממשל. אימוץ רפורמות הקובעות שיטות בחירות שמעצימות את יכולתם של הבוחרים להשפיע על ההרכב האישי של הפרלמנט (Renwick and Pilet, 2016) - כמו אלו שאומצו בשוודיה (1997, 2010) ובבלגיה (1995, 2003) - הוא דוגמה לפרסונליזציה ביזורית. יש גם דוגמאות לדה־פרסונליזציה של מוסדות ממשל, כגון ביטול הבחירה הישירה לראשות הממשלה בישראל (2001), ביטול הממד האישי בשיטת הבחירות לפרלמנט של איטליה (1991); והחלפת שיטת "הקול היחיד הבלתי נייד" ביפן בשיטת בחירות רובנית־מעורבת (1994).

בסדר מוסדי פרסונלי מושם דגש על המשקל הפוליטי של השחקן היחיד (או השחקנים) אל מול הקבוצה הפוליטית. בסדר מוסדי מפלגתי השחקניות הפוליטיות המרכזיות הן המפלגות, והפוליטיקאים בהן, מהמנהיג ועד הנציגים מן השורה, יפעלו במסגרתן ובשמן. שיטת ממשל נשיאותית היא דוגמה למוסד

פרסונלי, ובהשוואה לשיטה הפרלמנטרית היא מבליטה את העומד בראשה לעומת שריו ומפלגתו. לעומת זאת, בסדר הפרלמנטרי יחס הכוחות בין ראש הרשות המבצעת לבין ממשלתו ומפלגתו מאוזן יותר.

דוגמה נוספת להבחנה בין מוסד פרסונלי למוסד מפלגתי היא שיטות בחירה ממוקדות מועמד (candidate-centered) לעומת שיטות בחירה ממוקדות מפלגה (party-centered). שיטות אלו נבדלות משלוש בחינות עיקריות: ראשית, באפשרות שהן נותנות לבוחרים להביע את העדפותיהם בעניין ההרכב האישי של הפרלמנט. בעמוד ממול מדגימים זאת פתק ההצבעה הנוהג בישראל, שהוא מפלגתי לחלוטין, לעומת פתק ההצבעה האירי, המאפשר דירוג של המועמדים המופיעים על פתק ההצבעה, ללא התחשבות בשייכות המפלגתי; שנית, בדרך ספירת הקולות - איזה משקל ניתן להעדפותיהם של הבוחרים בעניין המועמדים לעומת המשקל שניתן להעדפותיהם המפלגתיות; שלישית, בגודל מחוז הבחירה - הטענה היא שככל שהמחוז קטן יותר כך קטן המרחק בין הנציג והמיוצג, ולפיכך גדל משקלו האישי של הנציג, וככל שהוא גדול יותר כך גדל המרחק בין הנציג למיוצג, ולפיכך גדל המשקל של המפלגה. בהתחשב בשלושת הרכיבים האלה, חוקרים של שיטות בחירות מציעים מיונים שונים של שיטות בחירה על הרצף שבין האישי לבין המפלגתי (Shugart, 2001; Farrell and McAllister, 2006; Soderlund, 2016).

פתקי הצבעה: ישראל ואירלנד

INSTRUCTIONS

1. See that the official mark is on the paper.
2. Mark 1 in the box beside the photograph of the candidate of your first choice, mark 2 in the box beside the photograph of the candidate of your second choice, and so on.
3. Fold the paper to conceal your vote. Show the back of the paper to the presiding officer and put it in the ballot box.

	DE BÚRCA - GREEN PARTY (DEIRDRE GEARÓIDÍN DE BÚRCA of 137 Hollybrook Park, Southern Cross, Bray, Co. Wicklow; Psychologist)		☐
☐	FOX - NON-PARTY (MILDRED FOX of Lower Calary, Kilmacanogue, Co. Wicklow)		☐
☐	HYLAND - NON-PARTY (BARBARA MARY HYLAND of 9 Duncairn Terrace, Bray, Co. Wicklow; Widow, O.A.P.)		☐
	JACOB - FIANNA FÁIL (JOE JACOB of Main Street, Rathdrum, Co. Wicklow; Minister of State)		☐
	KEANE - SINN FÉIN (MAIREAD KEANE of 14 Thornhill View, Bray, Co. Wicklow; Sinn Féin Activist)		☐
☐	KEARNS - NON-PARTY (ROBERT KEARNS of 4 Castle Park, Wicklow, Co. Wicklow; Carpenter)		☐
☐	KEDDY - NON-PARTY (CHARLIE KEDDY of Sea Road, Killecole, Co. Wicklow; Plumber)		☐

	KELLY - THE LABOUR PARTY (NICKY KELLY of "Aille", Highfield Avenue, Arklow, Co. Wicklow; Full Time Public Representative)		☐
	KENNEDY - SOCIALIST WORKERS' PARTY (S.W.P.) (CATHERINE KENNEDY of 31 Old Court Drive, Bray, Co. Wicklow)		☐
☐	KENNY - NON-PARTY (BRIAN KENNY of 17 Heatherwood, Boghall Road, Bray, Co. Wicklow; Sales Manager)		☐
	McMANUS - THE LABOUR PARTY (LIZ McMANUS of 1 Martello Terrace, Bray, Co. Wicklow; Full Time Public Representative)		☐
	O'ROURKE - FINE GAEL (RAYMOND JOHN O'ROURKE of 5 Cuala Road, Bray, Co. Wicklow)		☐
	O'SHAUGHNESSY - THE LABOUR PARTY (JIMMY O'SHAUGHNESSY of Woodside, Rathdrum, Co. Wicklow; Public Representative)		☐
	ROCHE - FIANNA FÁIL (DICK ROCHE of 2 Herbert Terrace, Herbert Road, Bray, Co. Wicklow; University Lecturer and Public Representative)		☐
	TIMMINS - FINE GAEL (BILLY GODFREY TIMMINS of Baltinglass, Co. Wicklow; Public Representative)		☐

פרסונליזציה ודה־פרסונליזציה של מוסדות פוליטיים שאינם מוסדות ממשל מתרחשות כאשר מפלגה או התאגדות פוליטית אחרת (קבוצות אינטרסים, תנועות חברתיות) מאמצות רפורמות שמשנות את המאזן בין כוחה של הקבוצה לבין כוחם של מנהיגיה (פרסונליזציה או דה־פרסונליזציה ריכוזית) או פרטים בתוכה (פרסונליזציה או דה־פרסונליזציה מבוזרת). חיזוק כוחו של מנהיג המפלגה, למשל על ידי הענקת וטו על בחירת מועמדים לבית המחוקקים, תיחשב לפרסונליזציה ריכוזית, ואילו הפקעת כוח כזה תיתפס כדה־פרסונליזציה ריכוזית. אימוץ פריימריז, שבהם תחרות אישית מוחצנת יותר, במקום בחירת מועמדים על ידי גוף מפלגתי (למשל מרכז או ועידת מפלגה), הוא דוגמה לפרסונליזציה ביזורית במוסד לא־ממשלתי.

דוגמה לפרסונליזם פוליטי במוסד לא־ממשלתי היא "מפלגות מנהיג". מדובר במפלגות שהעומד בראשן הקים את המפלגה - הוא ש"בוחר" את עצמו להנהגה, הוא שקובע את מועמדי המפלגה למשרות ציבוריות נבחרות והוא שקובע את מדיניותה. זוהי דוגמה לפרסונליזם ריכוזי במוסד לא־ממשלתי. ככלל, כאשר מנתחים מפלגות ניתן לבחון את שיטות בחירת המנהיג והמועמדים שלהן ורכיבים מרכזיים אחרים בחיי המפלגה על מנת לזהות ביטויים לפוליטיקה אישית או קבוצתית.

1.1.2 פרסונליזציה ופרסונליזם תקשורתיים

פרסונליזציה תקשורתית היא תהליך שבו ההצגה והסיקור של הפוליטיקה נעשים ממוקדים פחות בגופים קולקטיביים ויותר בפוליטיקאים יחידים. בפרסונליזציה של התקשורת הנשלטת מדובר בשליחת מסרים שהפוליטיקאים שולטים בתוכן שלהם, בעיצובם ובעיתוי הצגתם. הם יוצרים אותם והם יכולים לוודא שהם מגיעים ליעדם בצורה שבה עיצבו אותם ובזמן שהם בחרו. למשל, מודעות ותשדירי תעמולת בחירות או רשומות (פוסטים) בפייסבוק. פרסונליזציה של התקשורת הלא־נשלטת עניינה בסיקור של הפוליטיקה ובפרשנות עליה באמצעות אנשי תקשורת כגון עיתונאים, מגישי תוכניות וכדומה. בהתאם לכך, פרסונליזם תקשורתי יתבטא בהצגה וביקור של הפוליטיקה כהתמודדות (ושיתוף פעולה) בין פוליטיקאים יותר מהתמודדות בין מפלגות.

פרסונליזציה בתקשורת הנשלטת מתרחשת כאשר חלקם של המסרים שמקורם באינדיווידואלים הולך וגדל ומתמקד בהם, ובד בבד פחות ופחות מסרים מקורם ומיקודם בהתאגדויות פוליטיות. דוגמה לכך היא, למשל, כאשר מסעות בחירות (קמפיינים) מתמקדים פחות ופחות במפלגות ולחלופין מדגישים את התכונות הפוליטיות, ואפילו הלא־פוליטיות (הפרטיות), של פוליטיקאים יחידים: מנהיגי מפלגות או מועמדים (פרסונליזציה ריכוזית וביזורית בהתאמה). פרסונליזם בתקשורת נשלטת יתבטא, למשל, ברשתות החברתיות, בריבוי של מסרים ישירים (פוסטים בפייסבוק או ציורים בטוויטר) מפוליטיקאים לעומת מיעוט במסרים של המפלגות.⁴

פרסונליזציה בתקשורת הלא־נשלטת מתרחשת כאשר הסיקור של הפוליטיקה הולך ומתרכז יותר ויותר בשחקנים אינדיווידואלים ופחות ופחות בהתאגדויות פוליטיות. במקרה כזה, ה"סיפור" מתרחק מההתאגדויות המתחרות ומשמות המותג שלהן, מהתוויות המפלגתיות. גם סמנים אידאולוגיים שמכלילים קבוצות פוליטיות (גושים, קואליציה, "שמאל" ו"ימין") מוחלפים בשמות של פוליטיקאים פרטיים. כך למשל, ממשלה מתחילה להיות ממותגת בשמו של ראש הממשלה ולא בשם המפלגה או בשם המדינה: "ממשלת נתניהו" ולא "ממשלת הליכוד" או "ממשלת ישראל". עלייה בסיקור מעין זה היא סימן לפרסונליזציה ריכוזית בתקשורת. לעומת זאת, כאשר התקשורת מזהה, למשל, נושאים ספציפיים עם חברי פרלמנט ספציפיים, ולא עם מפלגות, מדובר בפרסונליזציה ביזורית בתקשורת. בהתאם, סיקור פרסונלי יתקיים כאשר המיקוד של אמצעי התקשורת הוא בפוליטיקאים יחידים, מנהיגים (ריכוזי) או יחידים רבים (ביזורי). לעומת זאת, סיקור מפלגתי יעסוק במפלגות ויציג את התבטאויות הפוליטיקאים ופעולותיהם בהקשר המפלגתי.

4 אפשר אולי לשייך פרסונליזציה של שליחת מסרים ישירה של מפלגות ופוליטיקאים במרשתת לקטגוריה הבאה של פרסונליזציה – התנהגות פוליטית של פוליטיקאים; ואפשר אולי לשייך צריכה של מסרים אלו בידי אזרחים לקטגוריה של פרסונליזציה בתקשורת הנשלטת, ולא כפי שנעשה פה, לקטגוריה של התנהגות אזרחים. מכל מקום, כאן משויכת שליחת המסרים בידי פוליטיקאים ומפלגות לקטגוריית התקשורת, ואילו צריכת המסרים משויכת לקטגוריית התנהגות האזרחים. שיוך זה אינו שרירותי אלא נובע מהניסיון לשלב הבחנות אלו במה שנראה הגיוני מבחינת הגישות המקובלות בספרות המחקר.

חוקרי תקשורת פוליטית מציעים הבחנות נוספות בין סוגי פרסונליזציה בתקשורת. למשל, הבחנה בין סיקור והצגה של התכונות הפוליטיות של הפוליטיקאי היחיד (המכונים אינדיווידואליזציה) לבין סיקור והצגה של התכונות הלא-פוליטיות שלו - המכונים פרייבטיזציה או אינטימיזציה (Bjerling, 2012; Van Aelst, Sheaffer and Stayner, 2012; Stayner, 2013). הבחנה מעניינת נוספת היא בין פרסונליזציה חיובית לשלילית. כלומר, אם הסיקור האישי (בתקשורת הלא-נשלטת) והצגת הפוליטיקה בידי פוליטיקאים (בתקשורת הנשלטת) מדגישים את התכונות החיוביות או השליליות של הפוליטיקאים (Pruysers and Cross, 2016). לא מפתיע שפרסונליזציה נשלטת שלילית תעסוק במתחרים של מי שהפיק את המסר, ואילו פרסונליזציה חיובית תעסוק במי שעומד מאחורי המסר. במילים אחרות, בדרך כלל השחקן הפוליטי יאדיר את עצמו ויכפיש את יריביו.

1.1.3 פרסונליזציה ופרסונליזם התנהגותיים

פרסונליזציה התנהגותית מתייחסת הן לפוליטיקאים והן לבוחרים. בכל הנוגע לפוליטיקאים, מדובר בשינוי בדפוסי ההתנהגות שלהם - משחקנים במשחק צוות קבוצתי ומתואם (שהמנהיגים בו הם הקפטנים של הקבוצה והשאר הם חברי הקבוצה) לפעולות אינדיווידואליות נפרדות ולא מתואמות. התפתחות כזאת מתרחשת בצמרת (כלומר פרסונליזציה התנהגותית ריכוזית) כאשר, למשל, המנהיג מרחיק את עצמו ממפלגתו. הוא בונה לעצמו צוות יועצים אישי מקצועי ולא מפלגתי ומקבל יותר ויותר החלטות מדיניות בעצמו. בנאומיו יש מעבר מורגש מ"אנחנו" ל"אני". פרסונליזציה ביזורית משמעה שאיש איש לעצמו; מפלגות, קואליציות וכלי תיאום אחרים נעשים פחות ופחות יעילים. סימן ברור לפרסונליזציה התנהגותית מבוזרת הוא ירידה בלכידות הקבוצתית - מהצבעה נגד הקו המפלגתי בפרלמנט ועד ביטויים ציבוריים של עמדות שונות מן העמדות של המפלגה. פרסונליזציה התנהגותית יכולה להתבטא בהגדלת הבולטות האישית על ידי פגיעה במפלגה. ואולם היא יכולה לבוא לידי ביטוי גם בפעילות אישית מוגברת שלא בהכרח סותרת את פעולות המפלגה, כגון הגשה וקידום של הצעות חוק פרטיות רבות. מדובר בהשקעת זמן ומאמץ בהתבלטות אישית מול חברים אחרים במוסד ובקבוצה, במקרה זה הסיעה בפרלמנט והמפלגה.

מחקר שבחן את ההתפתחויות בפוליטיקה האיטלקית בעשורים האחרונים מצא כי פרסונליזציה התנהגותית ריכוזית ופרסונליזציה התנהגותית מבזרת יכולות להתרחש בעת ובעונה אחת. זה קורה כאשר המנהיג מרחיק את עצמו מפוליטיקאים אחרים, והם מצידם מתנהגים באופן נפרד יותר ויותר מהמפלגה שלהם (Musella, 2014a; Musella, 2014b).

פרסונליזם התנהגותי של פוליטיקאים יבוא לידי ביטוי בדרכים שונות, שהמשותף לכולן הוא הן תפיסה והן דפוסי התנהגות השמים דגש על פעילותם כפרטים ולא על היותם חלק מקבוצה. ניתן להתייחס למפלגה ככנסת שחבריה אינם מציגים עמדות דומות ומצביעים באופן שונה במליאה כמפלגה שיש בה דפוסים של פרסונליזם התנהגותי מבזר.

פרסונליזציה התנהגותית בקרב הבוחרים, פירושה שהפוליטיקה נתפסת בעיני הבוחרים יותר ויותר כתחרות בין יחידים מתחרים ולא בין קבוצות מתחרות. ניתן לדמות זאת למעבר מתפיסת הפוליטיקה כמשחק קבוצתי, כגון כדורגל או כדורסל, לתפיסתה כמרוץ אינדיווידואלי, המכונה בספרות המחקר "מרוץ סוסים" (horse race) או אפילו "תחרות יופי" (beauty contest). התייחסות כזאת גם מובילה לשינוי בהתנהגות, וההצבעה, למשל, נעשית יותר ויותר על בסיס הערכה של המנהיגים (פרסונליזציה ריכוזית) והמועמדים (פרסונליזציה ביזורית) ופחות על פי הזדהות עם המפלגה. פרסונליזציה זו עשויה להיחשף בסקרי בחירות כאשר נחשפת בהם עלייה על פני זמן בחלקם של המשיבים המעידים כי זהותו של מנהיג המפלגה או של מועמד מסוים משחקת תפקיד משמעותי יותר בהצבעתם בבחירות מהזדהותם עם המפלגה.

פרסונליזם התנהגותי של אזרחים יכול להתבטא בדרכים נוספות, למשל בהעדפה של צריכת מידע פוליטי ברשתות החברתיות מפוליטיקאים ולא ממפלגות. ריבוי עוקבים אחרי דפי פייסבוק וחשבונות טוויטר של מנהיגי מפלגות, בהשוואה למפלגותיהם, יסמן פרסונליזם התנהגותי ריכוזי של האזרחים; ריבוי עוקבים אחרי דפי פייסבוק וחשבונות טוויטר של פוליטיקאים ככלל, בהשוואה למפלגותיהם, יסמן פרסונליזם התנהגותי ביזורי של האזרחים. ניתן גם לצפות שמצביעי מפלגות מסוגים שונים יפגינו רמות שונות של פרסונליזם התנהגותי: מצביעי "מפלגות מנהיג" צפויים ליחס חשיבות רבה יותר להערכת המנהיג

בשיקולי הצבעתם ממצביעי מפלגות אחרות, שזהות המפלגה אינה קשורה רק לאישיות העומדת בראשה.

1.2 המאפיינים העיקריים של ההגדרה והטיפולוגיה

חלק זה מתמקד במאפיינים העיקריים של ההגדרה והטיפולוגיה שהוצעו לעיל, ומטרתו לעמוד על חשיבותן בתפיסה ובניתוח של תופעות הפרסונליזציה והפרסונליזם הפוליטי. תיבחן משמעות הליבה של ההגדרה ויוסברו היתרונות של המנעד הרחב שהיא טומנת בחובה. כן תודגש ההבחנה בין פרסונליזציה, המתייחסת לתהליך, לבין פרסונליזם, המייצג מצב סטטי.

1.2.1. משמעות הליבה: הפרט לעומת הקבוצה

יש הרואים בפרסונליזציה תופעה שמתייחסת לא רק לירידת הקבוצה בפוליטיקה, אלא גם לתזוזה של המיקוד בפוליטיקה מנושאים לאנשים. כך למשל, ההגדרה של אדם ומאייר (Adam and Maier, 2010:13), הרואה בפרסונליזציה שינוי ב"מיקוד הפוליטיקה מנושאים לאנשים וממפלגות לפוליטיקאים". ואולם מנקודת המבט המוצגת כאן, המעבר במיקוד מנושאים לאנשים הוא תוצאה אפשרית של פרסונליזציה פוליטית אך לא מדובר בתופעה עצמה.

הבחנה מסוימת בין סוגי פרסונליזציה פוליטית אכן מתמקדת במעבר ממיקוד בנושאים למיקוד באנשים. סוג זה מכונה "פרייבטיזציה" (Rahat and Sheaffer, 2007) או "אינטימיזציה", כפי שסטנייר (Stanyer, 2013: 5) מגדיר זאת:⁵

אינטימיזציה מורכבת מפרסום מידע ודימויים [...] משלושה תחומים [...] חשיפה של מידע ודימויים על הפוליטיקאי כאדם; חשיפה פומבית של יחסים אישיים וחיי משפחה; ופתיחת צוהר

לחיים הפרטיים, או צוהר לדברים שפוליטיקאי יכול לצפות באופן סביר שיהיו נסתרים מהמבט הציבורי.

פרסונליזציה אכן טומנת בחובה אפשרות זו של אינטימיזציה, אבל מדובר בסיווג משני של פרסונליזציה תקשורתית. בסיווג זה פרייבטיזציה (או אינטימיזציה) מנוגדת לאינדיווידואליזציה - זיהוי של נושאים פוליטיים עם פוליטיקאים יחידים, שאף הוא סימן לפרסונליזציה. כך, עשויה להיווצר זהות חזקה בין מנהיגי מפלגות למדיניות מסוימת, הדומה בעוצמתה לזיהוי של מפלגתם עם מדיניות זו. שמעון פרס זוהה, למשל, עם מדיניות השלום לא פחות ממפלגתו, ואילו אריאל שרון זוהה עם מדיניות ההתנחלות בשטחים המוחזקים (עד להתנתקות).

אם כך, על פי חיבור זה משמעות הליבה של פרסונליזציה מתייחסת אל הפרט לעומת הקולקטיב, והמיקוד הנושאי (המיקוד באנשים במקום בנושאים או הזיהוי של אנשים עם נושאים) קשור לתופעה, כפי שהוסבר והודגם לעיל, אך אינו חלק מליבת הגדרתה. במילים אחרות, פוליטיקה פרסונלית היא פוליטיקה שבה השחקנים הראשיים הם פוליטיקאים יחידים ולא המפלגות. כמו מפלגות, אישים אלו יכולים לסמל ולייצג נושאים; שלא כמו מפלגות, יש להם גם פנים לא פוליטיים, פרטיים.

1.2.2. הגדרה רחבה

פעמים רבות הגדרות של פרסונליזציה פוליטית שמשמשות במחקרים הן הגדרות צרות. כלומר, הן עשויות להספיק כדי לשרת את צורכי המחקר הספציפי, אבל לא יכולות לשמש הגדרה רחבה של תופעת הפרסונליזציה הפוליטית. למשל ההגדרה הזאת: "פרסונליזציה היא סוג של אינטראקטיביות שבה משתמשים יכולים להתאים אישית את המעורבות שלהם במסע הבחירות באמצעות האתר במרשתת" (Druckman, Kifer and Parkin, 2009: 24). זוהי הגדרה צרה, משום שהיא מתייחסת רק לסוג אחד של פרסונליזציה (בתקשורת הנשלטת) ולפלטפורמה מסוימת (אתר אינטרנט).

הגדרות אחרות מתמקדות רק במנהיגים או במועמדים מובילים (Schweitzer, 2012). ואולם כפי שמציניים בלמס ועמיתיה (Balmas et al., 2014), אף שמרבית המחקרים מתמקדים בסוגים ריכוזיים של פרסונליזציה, אין כל סיבה להוציא

מכלל אפשרות את התפתחותה של פרסונליזציה מבוזרת - כלומר, הבלטה והתבלטות של אינדיווידואלים רבים בפוליטיקה ולא של מעטים.

אסכולה מובחנת של חוקרים עוסקת ב"התנשיאותיות" (presidentialization). פוגונטקה וזוב (Poguntke and Webb, 2005b: 1) מגדירים תופעה זו כ"תהליך שבו בפועל משטרים נעשים נשיאותיים יותר, וברוב המקרים בלי לשנות את המבנה הפורמלי שלהם, משמע את סוג המשטר". הם טוענים ש"כל סוגי המשטר יכולים לנוע (ברמות שונות) בין צורות ממשל מפלגתיות לנשיאותיות" (שם: 5), וכן ש"המיקום על הרצף נקבע על ידי מעבר של משאבים של כוח פוליטי ואוטונומיה לטובת מנהיגים אינדיווידואלים ואובדן מקביל של כוח ואוטונומיה של שחקנים קולקטיביים כמו קבינטים ומפלגות פוליטיות" (שם: 7). מקביעות אלו עולה בבירור שהתנשיאותיות היא אכן פרסונליזציה ומן הסוג הריכוזי.

מעניין שפוגונטקה וזוב רואים בהתנשיאותיות תופעה רחבה שלה שלושה פנים: שני הראשונים, הנוגעים לרשות המבצעת ולמפלגה, תואמים לקטגוריה של פרסונליזציה מוסדית (ברמת הממשלה והמפלגה); הפן השלישי שהם מציעים, "הפן האלקטורלי" חופף לפרסונליזציה בתקשורת הנשלטת והלא־נשלטת ולפרסונליזציה בהתנהגות הבוחרים. כך, אפילו גישה רבת פנים להתנשיאותיות יכולה להיכלל בהגדרה הרחבה של פרסונליזציה פוליטית המוצעת כאן.

לסיכום, נראה שהתנשיאותיות דומה למה שמכונה כאן "פרסונליזציה ריכוזית". אבל עדיין יש לה קיום עצמאי, מאחר שהמיקוד שלה שונה משמעותית בעיסוקה בעיקר בצמרת, באדם העומד בראש הממשלה. נוסף על כך, כפי שמציע אור (Ohr, 2011), התנשיאותיות עשויה להתרחש גם כאשר מנהיגים מתחזקים אל מול פוליטיקאים מדרג שני ושלישי. כלומר, היא יכולה להתייחס גם לשינויים במאזן הכוח הפרסונלי - מהמבזר לריכוזי.

ההגדרה הרחבה מאפשרת לגעת בפנים השונים של תופעת הפרסונליזציה ובמופעים השונים של הפוליטיקה הפרסונלית. כפי שראינו, אנו עוסקים בזירות שונות - המוסדית, התקשורתית וההתנהגותית - וכן במופעים מסוגים שונים - הפוליטי והפרטי, החיובי והשלילי. עם זאת, גבולות התופעה מוגדרים בבירור בהנגדה לפוליטיקה הקבוצתית, המפלגתית.

1.2.3 פרסונליזציה היא תהליך; פרסונליזם הוא תיאור מצב בנקודת זמן אחת

מחקרים רבים שעל פי הגדרתם עוסקים בפרסונליזציה מתעלמים מכך שמדובר בתהליך. מחקרים אלו בוחנים את התופעה בנקודת זמן אחת במקום להסתכל על התפתחותה לאורך זמן. כך למשל, השוואה של שני מקרים או יותר על בסיס מדידה בנקודת זמן אחת יכולה להוביל לטענה שמסעות הבחירות במדינה א' הם הרבה יותר פרסונליים ממסעות הבחירות במדינה ב'. אלא שלא מדובר כאן בפרסונליזציה אלא ברמות פרסונליות. רק מדידה בנקודות זמן שונות יכולה להעיד על קיומו (או על אי-קיומו) של תהליך פרסונליזציה.⁶

מחקרים על פרסונליזם פוליטי יכולים לעזור לנו ללמוד על פרסונליזציה. השוואה בין שתי מדינות (בנקודת זמן אחת), האחת ששיטת הבחירות בה פרסונלית והאחרת ששיטת הבחירות בה לא-פרסונלית, עשויה למשל למצוא רמות גבוהות יותר של פרסונליזם תקשורתי והתנהגותי בראשונה. מכאן אנו יכולים להקיש, לטובת חקר הפרסונליזציה, כי פרסונליזציה מוסדית (אימוץ שיטת בחירות פרסונלית) עשויה לחולל פרסונליזציה תקשורתית והתנהגותית. המחקר העוסק בפרסונליזציה גם ילמד אותנו היכן לצפות למצוא פוליטיקה פרסונלית יותר. כך, שני מסלולי המחקר יכולים להעשיר זה את זה. עם זאת, יש לזכור כי הם שונים – חקר הפרסונליזציה עוסק בתהליך, וחקר הפרסונליזם בנקודה מסוימת בזמן.

פרסונליזציה פוליטית היא תהליך ולא אמת אנושית אוניברסלית התקפה לכל עת, וגם לא תמונה סטטית של פוליטיקה. לפיכך זיהויה דורש השוואה בין לפחות שתי נקודות בזמן וכיוון מסוים של שינוי: אם בזמן $t+1$ אנו רואים כי המשקל הפוליטי של השחקן היחיד בתהליך הפוליטי גדל לעומת הזמן t , בעוד מרכזיותה של הקבוצה הפוליטית (קרי המפלגה הפוליטית) ירדה, אנו עדים לפרסונליזציה. תהליך הפוך של דה-פרסונליזציה אפשרי גם הוא: אם בזמן $t+1$ אנו מזהים כי המשקל הפוליטי של השחקנים היחידים בתהליך הפוליטי ירד בהשוואה לזמן t ,

6 המקרה היחיד שבו ניתן להצדיק מדידת פרסונליזציה באמצעות בדיקה בנקודת זמן אחת הוא המקרה של האינטרנט, כפי שיפורט בהמשך.

בעוד מרכזיותה של הקבוצה הפוליטית (מפלגה) גדלה, אנו עדים לדה־פרסונליזציה. כמובן, ייתכן גם שלא יתרחש כל שינוי.

כדי לזהות אם מערכת פוליטית עברה תהליך של פרסונליזציה עלינו לקבוע תאריך לנקודת ההתחלה. על בסיס הטענות הנפוצות שירידת המפלגות, או התרחקותן מן הציבור והפיכתן ממפלגות המון למפלגות "תפוס הכול"⁷, ועליית תקשורת ההמונים - במיוחד התפשטות הטלוויזיה - הובילו לפרסונליזציה, סיפורה של הפרסונליזציה אמור להתחיל בערך בשנות ה־60 (Karvonen, 2010). פוגונטקה וזוב (Poguntke and Webb, 2005b: 18) בחרו גם הם בשנת 1960 כנקודת מוצא לבחינת ההתנשאותיות של הפוליטיקה, בשל "ההתפתחות של נגישות ההמון לטלוויזיה, שחיקת הפוליטיקה של השטעים וה'בינלאומיזציה' של קבלת ההחלטות (לפחות במקרה של המדינות החברות באיחוד האירופי)". ואולם אפשרי להתחיל את הבחינה גם בתאריך מאוחר יותר, משום שנראה כי רוב תהליכי הפרסונליזציה התחוללו למן שנות ה־80 (Rahat and Kenig, 2018).

כאמור, מחקר זה מקפיד על ההבחנה בין התהליך של פרסונליזציה פוליטית לבין תמונת המצב של הפוליטיקה הפרסונלית. לפיכך פרק אחד יוקדש לתהליך, לפרסונליזציה פוליטית בישראל, ופרק אחר לפרסונליזם פוליטי בישראל. במילים אחרות, נעסוק קודם כול בתהליך ואחר כך נמפה את תוצאתו. מדובר בשני מהלכים שונים שדורשים ניתוחים שונים: האחד מתמקד בעיקרו בהשוואה לאורך זמן (השוואה דיאכרונית); השני מתייחס למצב הנוכחי, וכאשר ניתן נערכת השוואה למתרחש במדינות אחרות בנקודת הזמן הנוכחית (השוואה סינכרונית).

7 על ההבדלים בין "מפלגות המון" לבין מפלגות "תפוס הכול" ראו, Katz and Mair, 1995.

1.3

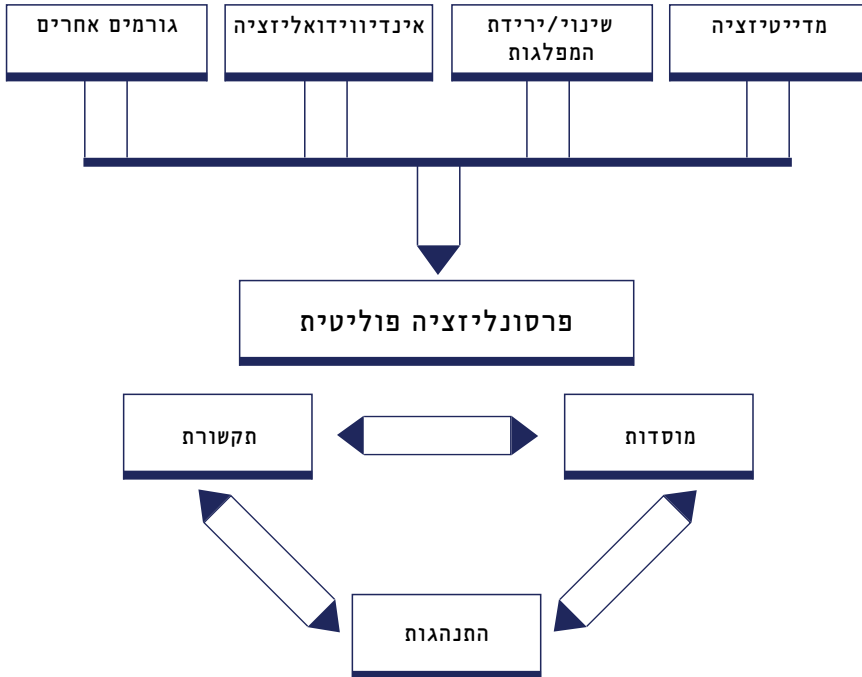
הסיבות לפרסונליזציה

בתרשים 1.2 מרוכזות הסיבות לפרסונליזציה פוליטית העולות מספרות המחקר.⁸ ראשית, הוא מציג את שלוש הסיבות העיקריות המוצעות בספרות: (1) שינויים בתקשורת ההמונים שמתבטאים בהפיכת המדיה למרכזית בפוליטיקה, מה שמכונה ה"מדייטיזציה של הפוליטיקה" - חוקרי תקשורת פוליטית מתבלטים כמובן בהצעת הסבר זה; (2) שינוי או היחלשות ביחסים של המפלגות עם החברה. אומנם חוקרים רבים מציעים את הסיבה הזאת, אבל היא כמעט שלא נבחנה בצורה אמפירית;⁹ (3) ואינדיווידואליזציה, קרי התהליך החברתי-תרבותי ששם במרכז את הפרט ואת מימושו העצמי ולא את הקולקטיב. לשלוש הסיבות האלה נוספה הקטגוריה "אחרים", המתייחסת לגורמים המוזכרים בהקשר של התנשיאותיות ועוסקים ספציפית בעוצמתם של ראשי הרשות המבצעת. שנית, התרשים מצביע על כך שסוגים מסוימים של פרסונליזציה - מוסדית, תקשורתית והתנהגותית - עשויים לחולל, או לפחות לעודד, את התפתחותם של סוגים אחרים. נעבור עתה לבחון כל אחת מהסיבות האלה ולאחר מכן נבחן את היחסים המוצעים בין הסוגים והתת-סוגים של פרסונליזציה פוליטית.

8 מחקרים לא מעטים עסקו בגורמים המחוללים פרסונליזציה פוליטית, ואולם העיסוק בגורמים למגמה האפשרית ההפוכה, דה-פרסונליזציה, זניח, ומסיבה טובה - ההתפתחויות הנוכחיות נוטות לכיוון פרסונליזציה. עם זאת, יש לזכור כי דה-פרסונליזציה של הפוליטיקה אפשרית גם היא.

9 אבל ראו Rahat and Kenig, 2018, ובנוגע למקרה האמריקאי - Wattenberg, 1994, 1991.

1.2 תרשים הסיבות לפרסונליזציה פוליטית

מקור: Rahat and Kenig, 2018: 126

1.3.1 מדייטיזציה של הפוליטיקה

משמעותו של המונח "מדייטיזציה" היא ש"התקשורת נעשית יותר ויותר מרכזית בתהליך החברתי" (Blumler and Kavanagh, 1999: 211). התפתחות זו חוללה שינויים פוליטיים, מוסדיים והתנהגותיים (Donges and Jarren, 2014). במחקרים העוסקים בתקשורת פוליטית פרסונליזציה נתפסת כאחת המגמות המאפיינות

את המדייטיזציה של הפוליטיקה הדמוקרטית (Driessens et al., 2010; Kaid and Strömbak, 2008). מקאליסטר (McAllister, 2007: 584) אף טוען כי "אומנם הסיבות לפרסונליזציה של הפוליטיקה הן רבות ומורכבות, אך נראה שהמגמות הבינלאומיות בתקשורת הפוליטית נעשו אחידות כל כך, והן מתפשטות עד כדי כך, שהן מגמדות את כל ההסברים האחרים".

הטלוויזיה, המקור העיקרי למידע פוליטי בעשורים האחרונים, נתפסת כמחוללת המרכזית של פרסונליזציה פוליטית.¹⁰ מנסיני וסוונסון (Mancini and Swanson, 1996: 13) טוענים כי "הפורמט של הטלוויזיה יוצר העדפה לפרסונליזם מסיבות פורמליות ומבניות. מבחינה פורמלית, המדיום מעדיף ייצוג של דמויות אנושיות על פני מוסדות מורכבים כגון מפלגות פוליטיות, ומבחינה מבנית הלוגיקה המסחרית מעדיפה להציע גישה לכל המועמדים שיכולים לשלם את עלות הפרסום, ובכך לעקוף את המפלגות" (ראו גם McAllister, 2007). התפשטות העימותים הטלוויזיוניים בין מנהיגים פוליטיים היא דוגמה נוספת להשפעת הטלוויזיה על הפרסונליזציה (Reinemann and Wilke, 2007; McAllister, 2011). כפי שטוען אפשטיין (Epstein, 1980: 240), אומנם הטלוויזיה היא הכלי המתאים "כדי להפוך את האישיות למוכרת למיליוני הבוחרים [...] [אבל] ספק אם המדיום הזה מתאים לאיזושהי מטרה פוליטית אחרת [...] אין ספק כי לא מדובר באמצעי שסביר שאפשר להעביר באמצעותו פוליטיקה אידאולוגית של ארגונים שהחברות בהן היא המונית".

להתמקדות של הטלוויזיה ביחידים, במיוחד במנהיגים פוליטיים, יש סיבות אחדות, כולן נוגעות לטבע החזותי של המדיום: ראשית, במדיום הטלוויזיוני קל יותר להציג דמות מוחשית ולא ישות מופשטת או רעיון. מנהיגים משמשים "קיצורי דרך" או "סמנים" נוחים לתקשורת ההמונית להצגת מפלגות וגם עמדות מופשטות ("שמאל", "ימין", "מרכז"), תפקידים (ממשלה, אופוזיציה) ואידאולוגיות (שמרניות, סוציאליסטיות); שנית, לצופים קל יותר להזדהות עם האישיות שעל המסך שלפניהם, בסלון ביתם, בין שמדובר במראיין או במנהיג;

10 ראו Kaase, 1994; Brettschneider, 2008; Schütz, 2008; Plasser and Lengaur, 2009; Blondel and Thiébault, 2010; Curtice and Hunjan, 2011; Van Aelst, Sheaffer and Stanyer, 2012; Fabbrini, 2013

שלישית, לנוכח האמור לעיל, המפלגות הפוליטיות עצמן מעדיפות להציב בחזית את מנהיגיהן במקום רעיונות מופשטים או מוסד קולקטיבי. המנהיג מייצג את המפלגה, והוא הופך לשווה ערך למותג של המפלגה, ולעיתים אף לבולט יותר; לבסוף, כשמדובר בבחורים, מנהיגים יכולים לשאת באחריות בצורה ברורה וממוקדת יותר בהשוואה לגופים מופשטים כגון מפלגות, ממשלות, קואליציות ואופוזיציות.

כאשר המדיום הפוליטי המוביל מעודד פרסונליזציה, אמצעי התקשורת האחרים (למשל עיתונים) צפויים להתאים את עצמם ולאמץ גם כן את הפורמט הפרסונלי. מלבד ההשפעה של הטלוויזיה, המורכבות הגוברת של הפוליטיקה מצד אחד והעצמת התחרות בתקשורת מצד שני מובילים לשינויים באופן שבו הפוליטיקה מסוקרת. שינויים אלו, המושפעים מהניסיון האמריקאי, תומנים בחובם גם פישוט ופופולריזציה של הפוליטיקה. פרסונליזציה היא אחת הדרכים לפשט ולהנגיש את הפוליטיקה (Van Santen and van Zoonen, 2010) לצד דרכים אחרות כמו סיקור שלילי (Ohr, 2011).

בשנות ה־90 הצטרפה המרשתת (World Wide Web) לעולם התקשורת, וכעשור לאחר מכן הרשתות החברתיות (פייסבוק, טוויטר וכו'), שבמיוחד מאז 2006 התפתחו מאוד. הטענה המקובלת היא שההתפתחות המהירה שלהן משפיעה גם היא על הפרסונליזציה, מאחר שהן מחלישות את התלות של הפוליטיקאי היחיד במפלגה. לה־פולומברה (LaPalombara, 2007: 148) טוען כי להתפתחויות הטכנולוגיות יש השפעה רבה על התקשורת הפוליטית (מעבר לטלוויזיה).
לטענתו פוליטיקאים -

יכולים היום להגיע למספר גדול של תומכים בכוח או בפועל באמצעות תקשורת ההמונים והאינטרנט, וללא התערבות של עסקני מפלגה מסורתיים או ארגונים מפלגתיים מקומיים. למעשה, הטכנולוגיה הפכה את הפרסונליזם, שנחשב בעבר לקלה של המערכות הפוליטיות באמריקה הלטינית, למאפיין העיקרי של הפוליטיקה האלקטורלית העכשווית בכל מקום.

סטרום (Strøm, 2000) טוען גם הוא כי ההתפתחויות הטכנולוגיות בתקשורת הביאו לעלייה באוטונומיה של המחוקקים. לדבריו, מחוקקים יחידים יכולים לפתח רשתות קשרים ותומכים משלהם ולא להסתמך על המפלגות. רשתות אלה מאפשרות להם לגייס כספים, לתקשר עם הבוחרים, ליהנות מגישה ישירה לתקשורת ולהבטיח שהמסר שהם רוצים להעביר יישמע.

כפי שהראו זמיר ורהט (2019), אכן ניתן למצוא בכמה מדינות רמות גבוהות של פרסונליזציה ריכוזית במדיה החברתית. זו בולטת במיוחד מצד הצריכה של הגולשים, הבאה לידי ביטוי במספר ה"לייקים" לדפי הפייסבוק ובמספר העוקבים של חשבונות הטוויטר של מנהיגי המפלגות לעומת החשבונות של מפלגותיהם. עם זאת, השונות בין מפלגות ובין מדינות ברמות הפרסונליזציה המקוונת גבוהה מאוד. נמצא כי מפלגות יכולות גם הן לנצל את תכונותיו של העולם המקוון. בניגוד לטלוויזיה, שהיא מדיום ויזואלי במהותו, העולם המקוון (והרשתות החברתיות בתוכו) הוא רב־ממדי ווירטואלי, ולכן מספק הזדמנות גם לגופים לא־מוחשיים דוגמת מפלגות. במילים אחרות, פרסונליזציה של הפוליטיקה היא נגזרת אפשרית אך לא הכרחית של התפתחות הפוליטיקה בזירה המקוונת.

הקביעה בעניין העולם המקוון נכונה גם בכל הנוגע להשפעת התקשורת על הפרסונליזציה בכלל. אומנם התפתחות התקשורת היא כמעט אחידה במובן של הפיכת הטלוויזיה, המדיום הוויזואלי, לספקית המידע הפוליטי העיקרי, אלא שיש שונות רבה ברמות ובדפוסים של פרסונליזציה בין מדינה למדינה. לפיכך לא ניתן לראות בהתפתחות התקשורתית הסבר יחיד לפרסונליזציה, משום שאם היא הייתה הגורם היחיד או המרכזי, היינו מוצאים רמות פרסונליזציה דומות בכל המדינות.

1.3.2. ירידת המפלגות או שינוי במעמדן?

חוקרים חלוקים בדעתם בעניין מעמדן של המפלגות בעשורים האחרונים. יש מי שמזהים ירידה שלהן, ויש מי שמפרשים את השינוי בתפקודן ככזה המסמן הסתגלות של המפלגות לסביבה משתנה. עם זאת, יש הסכמה שמתחוללת התרחקות של המפלגות מן החברה. כאשר התרחקות כזאת מתרחשת, צפוי ששחקנים אחרים ייכנסו לחלל שנוצר. אלו יכולים להיות קבוצות אינטרנט,

בירוקרטים, בתי המשפט או אזרחים מן השורה (דרך משאלי עם או אספות אזרחים). את החלל הזה יכולים למלא גם פוליטיקאים כיחידים, תהליך שאכן קורה, ובמקרה הזה מתחוללת פרסונליזציה והפוליטיקה הופכת לאישית יותר.

בעבודתו על התפתחות הפוליטיקה האמריקאית ווטנברג קושר את הפרסונליזציה באופן ישיר וחד לירידת המפלגות.¹¹ לדבריו, בהקדמה לספרו שעוסק בעלייתה של הפוליטיקה האישית בארצות הברית, ספר זה הוא המשך של עבודתו על דעיכת המפלגות האמריקאיות שנסקרה בספרו הקודם (Wattenberg, 1991; 1994). לטענתו, "כמו בטבע, בפוליטיקה אין ריק, והמועמדים הם הכוח ההגיוני ביותר לתפוס את מקומן של המפלגות בהקשר זה" (Wattenberg, 1991: 2).

חוקרי פרסונליזציה תקשורתית (Kriesi, 2012; Mancini and Swanson, 1996; Van Aelst, Sheaffer and Stanyer, 2012), וגם חוקרים של פרסונליזציה בהתנהגות הבוחרים (Garzia, 2011, 2014; Lobo, 2014), טוענים כי מלבד השינויים בתקשורת המונים, היחלשות הקשרים בין המצביעים לבין המפלגות היא גורם נוסף לפרסונליזציה. מחקר המבוסס על שיתוף פעולה בין חוקרי מפלגות לחוקרי תקשורת בולטים (Mair, Muller and Plasser, 2004) בחן את פעולותיהן של המפלגות בתגובה לשינויים ב"שוק האלקטורלי" הנובעים מהיחלשות הקשר בין המפלגות לבוחרים. הפעולות שזוהו היו למשל פתיחת השיטות לבחירת מועמדים ומנהיגים לקהלים רחבים יותר, רפורמות בשיטות הבחירות הכלליות ופעולות אחרות להעצמת מנהיגי המפלגות – המשמעות של כל הפעולות הללו היא פרסונליזציה מוסדית. הם גם זיהו שינויים בקמפינים שמהותם הדגשה והבלטה של המנהיג.

מחקרם של רהט וקניג (Rahat and Kenig, 2018), אשר בחן את ירידת המפלגות ואת הפרסונליזציה של הפוליטיקה ב־26 דמוקרטיות, אכן מצא קשר בין רמת הירידה של המפלגות בדמוקרטיות הוותיקות לבין רמת הפרסונליזציה בהן. כלומר, ככל שניכרה ירידה גדולה יותר בקשר שבין המפלגות לבין החברה, כך

11 ווטנברג לא השתמש במושג "פרסונליזציה", אלא ב"פוליטיקה ממוקדת-מועמד" (candidate-centered politics), אלא שהוא עוסק בדיוק באותה התופעה שחיבור זה עוסק בה.

ניכרה עלייה גדולה יותר בפוליטיקה האישית. כיוון שירידת המפלגות קדמה לפרסונליזציה, נראה שהיא הייתה אחת הגורמים לה ולא להפך (אף שבשלב מאוחר יותר יהיה הגיוני לטעון שהתהליכים הללו מזינים זה את זה). ואולם קשר זה אינו מוחלט ואפשר לצפות שבמקרים מסוימים ירידת המפלגות לא תוליד רק, או בעיקר, פרסונליזציה, ואף שבמקרים אחרים פרסונליזציה תתחולל בלי שמעמדן של המפלגות ירד באופן חד. קשר זה אינו מוחלט משתי הסיבות האלה: (1) משום שלחלל שנוצר עם ירידת המפלגות נכנסו לא רק פוליטיקאים כפרטים אלא גם שחקנים קולקטיביים אחרים, כגון ארגונים (למשל ארגוני חברה אזרחית) ומוסדות (בתי משפט); (2) משום שפרסונליזציה עשויה במקרים מסוימים להתפתח בלי להחליש את המפלגות. עם זאת, במקרה הישראלי (וכך גם במקרה האיטלקי) זוהתה התאמה בין ירידה תלולה במיוחד במעמדן של המפלגות ובין רמות גבוהות במיוחד של פרסונליזציה.

1.3.3 שינוי תרבותי: אינדיווידואליזציה

שינויים תרבותיים מסבירים גם הם את הפרסונליזציה של הפוליטיקה (Calise, 2011; Garzia, 2011; Holtz-Bacha, Langer and Merkle, 2014; Lobo and Curtice, 2015b), אם בהקשר של ירידת הזיקה בין המפלגה לחברה (הבאה לידי ביטוי בכרסום באידאולוגיה ובזהות המעמדית ובעליית מפלגות "תפוס הכול" ומפלגות קרטל) או כתופעה בפני עצמה של ירידה בזהויות הקולקטיביות באופן כללי (Putnam, 2000). כפי שמציין קרבונן, "ניתן לראות בפרסונליזציה של הפוליטיקה חלק מתהליך כולל של אינדיווידואליזציה של החיים החברתיים" (Karvonen, 2010: 4). ובנט מתאר זאת כך: "כאשר אידאולוגיה וזיהוי קבוצתי פורמלי (למשל, מפלגה, איגוד, כנסייה או מעמד) מפסיקים לתפקד כמנגנונים לארגון החיים האזרחיים, אנשים יותר ויותר מנסחים את הפוליטיקה האישית שלהם באמצעות ערכים של סגנון חיים אישי" (Bennett 2012: 22).

בלונדל וטיבולה (Blondel and Thiébault, 2010: 1-2) מציגים את הפרסונליזציה כתולדה של תהליך המודרניזציה, שבו הופחת –

משקלו של המבנה החברתי על האוכלוסייה כמכלול: עם התפשטות ההשכלה, התגובות של האזרחים נעשו יותר ויותר בלתי תלויות בקבוצות חברתיות שאליהן הם השתייכו, בייחוד

אם ה"שסע" העיקרי היה קשור למעמד, אבל גם כאשר שסעים אחרים, כגון שסעים המבוססים על זהות דתית או אזרית, תפסו מקום מרכזי. אינדיווידואלים החלו להיתפס כחשובים יותר, על כל מאפייניהם, ולא רק המאפיינים הקושרים אותם לקבוצה, שלעיתים קרובות, אולי בדרך כלל, ההשתייכות שלהם אליה אפילו לא הייתה מבחירה.

כך גם קפררה (Caprara, 2007) גורס שפרסונליזציה קשורה בין היתר להשפעה הגוברת של אישיות הבוחר על התנהגותו הפוליטית ועל הירידה בזהות הקולקטיבית. אם נתרגם זאת למונחים של תרבות פוליטית, הטענה היא שהאזרח האינדיווידואליסט מפרש את העולם הפוליטי על בסיס של שחקנים יחידים ולא של ישויות קולקטיביות. לכן, הפרסונליזציה של הפוליטיקה הדמוקרטית עשויה לשקף את עליית האזרח הפוסט־מודרני בתוך החברה הפוסט־מטריאליסטית. אם כך, הפרסונליזציה של הפוליטיקה היא גם תוצאה של התפתחויות חברתיות־תרבותיות, שההתפתחויות הטכנולוגיות (בעיקר העלייה וההתפשטות של הטלוויזיה ואולי גם האינטרנט) מסייעות להן, ושל ההתפתחויות הפוליטיות שמקורן גם הוא באינדיווידואליזציה (כגון ירידת הזיקה של הבוחרים למפלגות).

ואולם יש מי שמערערים על הקשר הזה בין אינדיווידואליזציה לבין פרסונליזציה. קניג ורהט (Rahat and Kenig, 2018) מצאו קשר שלילי דווקא בין תפוצה של ערכים פוסט־מטריאליים של ביטוי עצמי במדינות לבין פרסונליזציה. טענתם היא שפרסונליזציה נקשרת דווקא לתפיסות סמכותניות ולא לתפיסות אינדיווידואליסטיות.

1.3.4. סיבות אחרות (מיוחדות להתנשיאותיות של הפוליטיקה)

כצפוי, חוקרי התנשיאותיות (presidentialization) – שכאמור יכולה להיתפס כסוג של פרסונליזציה ריכוזית – רואים בהתפתחויות שמעצמות את הרשות המבצעת, ובייחוד את העומד בראשה, כגורמים לתופעה זו. אלו כוללות את התרחבות תפקידיה של המדינה. כאשר המדינה מקבלת על עצמה יותר ויותר תפקידים, וגופי המינהל שלה גדלים כדי למלא אותם, המנהיג העומד בראש צובר יותר ויותר עוצמה. כלומר, אנו עדים לפרסונליזציה ריכוזית במוסדות הממשל וגם במוסדות שאינם מוסדות ממשל (כמו המפלגות). בעקבות זאת

הבולטות של ראש הרשות המבצעת, ובמידה מסוימת גם של פוליטיקאים אחרים שנתפסים כמתחריו, בתקשורת (הן הנשלטת והן הלא־נשלטת) גדולה יותר. ההתנהגות שלהם גם עשויה להיות עצמאית יותר ובלתי תלויה בחברים האחרים בממשלתם או במפלגתם, וצפוי שהבוחרים יראו בהערכה האישית שלהם כלפיהם את אחד השיקולים המרכזיים בהצבעה בבחירות.

אומנם מאז שנות ה־70 צמיחת המדינה הואטה במידת מה, או אולי אפילו נבלמה, בגלל מגבלות כלכליות ותמורות אידאולוגיות, אבל תופעת הגלובליזציה, שהתעצמה במיוחד מאז שנות ה־90, תרמה את חלקה להגברת כוחה של הרשות המבצעת (Poguntke and Webb, 2005b; Webb and Poguntke, 2005; Pakulski and Köröseyi, 2012; Lobo, 2014). גם אם רשויות מדינתיות אחרות חיזקו את הקשרים הבינלאומיים שלהן, הרשות המבצעת, ובעיקר העומדים בראשה, הם השחקנים המרכזיים במציאות זו. כך, הדינמיקה של חיזוק הרשות המבצעת ושל העומד בראשה מוסיפה להתקיים גם בזמנים שבהם המדינה לא הגדילה את תפקידיה או אפילו ויתרה על מקצתם.

1.3.5 פרסונליזציה מולידה עוד פרסונליזציה

סעיף זה עוסק בחלק התחתון של תרשים 1.2 (לעיל), המתאר את ההשפעה ההדדית של סוגי פרסונליזציה. ספרות המחקר דנה רבות בהשפעות של פרסונליזציה בתחום אחד על פרסונליזציה בתחום אחר (ראו דיון מקיף אצל Rahat and Kenig, 2018). רהט ושפר (Rahat and Sheaffer, 2007), למשל, טוענים כי בישראל פרסונליזציה מוסדית – שהתבטאה בין היתר בפתיחה של השיטות לבחירת מועמדים לכנסת – הובילה לפרסונליזציה בסיקור התקשורתני של פוליטיקאים. הפרסונליזציה התקשורתית חוללה, מצידה, פרסונליזציה בדרכי ההתנהגות של הפוליטיקאים, שהתבטאה בין היתר בגידול עצום בחקיקה הפרטית. יש קשר גם בין התת־סוגים של פרסונליזציה: כך למשל, מסעות בחירות אישיים יותר השמים דגש רב יותר על המנהיגים, סביר שיובילו גם לסיקור פרסונלי יותר של הבחירות. במילים אחרות, פרסונליזציה בתקשורת הנשלטת תוביל לפרסונליזציה בתקשורת הלא־נשלטת. לפי אותו היגיון, שינוי בהתנהגות של פוליטיקאים לכיוון של התבלטות אישית יכול להוביל לכך שגם המצביעים ישקלו יותר את הרכיב האישי בהצבעתם בבחירות. במילים אחרות,

פרסונליזציה התנהגותית של פוליטיקאים תוביל לפרסונליזציה התנהגותית של בוחרים. אם כן, צפוי שהיכן שיש פרסונליזציה מסוג אחד נמצא גם פרסונליזציה מסוגים אחרים. עם זה, בחינה של הקשר בין הגילויים השונים של פרסונליזציה לא מצאה ראיות לקשרים חזקים ומובהקים בין רובם (Rahat and Kenig, 2018). נראה אפוא שגם אם יש השפעות הדדיות, הן לא בהכרח חזקות במיוחד בכל המקרים.

הפרסונליזציה של הפוליטיקה בישראל

לעומת הממצאים העולים ממחקרים שנערכו בדמוקרטיות אחרות בעולם, רוב רובם של המחקרים שבחנו את סוגיית הפרסונליזציה של הפוליטיקה בישראל מזהים ראיות ברורות לקיומה (זמיר ורהט, 2019; Rahat and Sheaffer, 2007; Shenhav and Sheaffer, 2008; Livak, Lev-On and Doron, 2011; Balmas et al., 2014). כך, מחקר אשר השווה את ישראל ל-25 דמוקרטיות מצא כי רמות הפרסונליזציה בה ובאיטליה היו גבוהות הרבה יותר בהשוואה לשאר המדינות (Rahat and Kenig, 2018).

בפרק זה יוצגו ראיות שמלמדות רובן ככולן על רמות פרסונליזציה גבוהות בפוליטיקה הישראלית. הניתוח של תהליך הפרסונליזציה של הפוליטיקה בישראל יבחן גילויים מגוונים של התופעה על פי ההבחנות והתתי-הבחנות בין סוגי הפרסונליזציה הפוליטית אשר הוצגו בפרק הקודם. נפתח בפרסונליזציה מוסדית (במוסדות ממשל ובמוסדות שאינם מוסדות ממשל), נמשיך בפרסונליזציה בתקשורת (הנשלטת והלא-נשלטת) ונקנח בפרסונליזציה התנהגותית (של פוליטיקאים ושל בוחרים).

2.1

פרסונליזציה

מוסדית בישראל

שני הרכיבים המוסדיים המרכזיים האלה במבנה המשטר בישראל היו ונותרו מפלגתיים מובהקים: ראשית, שיטת הממשל הפרלמנטרית - שלא כמו בשיטת הממשל הנשיאותית, בשיטה זו השחקניות הראשיות הן המפלגות, המתנווכות את העדפות האזרחים כאשר הן קובעות את הרכב הממשלה. אומנם בראשית שנות ה-90 של המאה הקודמת נקבעה בישראל לזמן קצר שיטה פרסונלית, עם אימוץ חוק הבחירה הישירה, אך מהר מאוד, בראשית שנות האלפיים, היא נזנחה, והמצב חזר לקדמותו. שנית, שיטת הבחירות לכנסת, שהייתה ונותרה במובהק מפלגתית - מבחינת שימור הרכיב של שיטה רשימתית סגורה, האומר שהבוחרים אינם יכולים להביע ביום הבחירות כל העדפה בעניין ההרכב האישי

של הכנסת, כנהוג ברוב הדמוקרטיות המבוססות; ומבחינת שימור הרכיב של שיטה ארצית, שממנו נגזרות בחירות במחוז יחיד בגודל של 120 חברי כנסת, אשר אינו מעודד יצירת זהות בין ייצוג אזורי לייצוג אישי. עם זאת, שינויים בסמכויות של ראש הממשלה בישראל מספקים עדויות לפרסונליזציה במסגרת המשטר הפרלמנטרי. לעומת זאת, הפרסונליזציה של הפוליטיקה בישראל ניכרת היטב כאשר בוחנים את הרמה המקומית ואת המפלגות.

2.1.1. פרסונליזציה של מוסדות ממשל

כאשר בוחנים שינויים בשיטת הממשל בישראל, בולטת הבחירה הישירה לראשות הממשלה שיושמה בשנת 1996 ובוטלה כבר בשנת 2001. משמעותו המובהקת של שינוי זה היא פרסונליזציה מוסדית: מעבר ממשטר פרלמנטרי שהפרלמנט הנבחר בו בוחר את ראש הממשלה, לבחירה ישירה של ראש ממשלה המקבל מנדט ישיר מן הציבור. ואולם עם הביטול המהיר, המצב כמעט הושב לקדמותו מהבחינה המוסדית.¹² עם זאת, ניתן לטעון כי הסמכויות הנוספות שנמסרו לראש הממשלה לאורך השנים (כגון הסמכות לפטר שרים וסגני שרים) וגם מתן הזכות (המוגבלת) לפזר את הכנסת, שאומצה עם הבחירה הישירה ונותרה על אף ביטולה, מסמנים פרסונליזציה מוסדית מסוימת, עדיין במסגרת המשטר הפרלמנטרי (Lento, 2017).

לעומת זאת, ברמה המקומית הפרסונליזציה בולטת יותר. עד שנות ה־70 היו שיטת הממשל ושיטת הבחירות בשלטון המקומי בישראל זהות לאלו של הרמה הלאומית: חברי מועצת העיר נבחרו בשיטה יחסית רשימתית סגורה; והוקמו קואליציות רוב אשר בחרו את ראש הרשות. ואולם הרפורמה שאומצה בשנת 1975 ויושמה לראשונה בבחירות המקומיות של שנת 1978 קבעה בחירה ישירה של ראש הרשות. היא הפכה את השלטון המקומי לשלטון מעין־נשיאותי, ויש אף שיטענו כי בידי ראש הרשות נתון כוח רב יותר מאשר בשלטון הנשיאותי. כתוצר לוואי של הרפורמה נחלשה גם אחיזת המפלגות הלאומיות (בעיקר הגדולות)

12 עם זאת, נראה כי ביטול הבחירה הישירה לא חולל היפוך מלא של השפעותיה. הפוליטיקה האישית בישראל התחזקה במיוחד בהשוואה למדינות אחרות (Rahat and Kenig, 2018) וניתן ליחס לבחירה הישירה תרומה מרכזית להתפתחות זו.

בשלטון המקומי, ומצב זה לא רק שהפך את התחרות על ראשות העירייה לאישית אלא גם את התחרות על רוב המושבים במועצה (בריכטה, 1998). את מקום המפלגות תפסו רשימות מקומיות, שרובן הן התאגדויות אד־הוק המבוססות על פוליטיקה אישית. הפוליטיקה המקומית בישראל הפכה אפוא לזירה של פוליטיקה אישית בעיקרה, שהמפלגות הלאומיות, בעיקר הגדולות המצרפיות, איבדו בה את אחיזתן.

2.1.2. פרסונליזציה של המפלגות

פתיחת השיטות לבחירת המנהיגים והמועמדים בחלק מן המפלגות מצד אחד (ובמיוחד אימוץ שיטות פריימריז) ועלייתן של מפלגות המנהיג מצד שני (שבהן המנהיג ממנה את עצמו ובוחר את המועמדים לרשימה) מסמנות פרסונליזציה של מוסד לא־ממשלתי מרכזי – המפלגה.

תרשים 2.1 מציע הבחנה בין שיטות לבחירת מועמדים ומנהיג לפי רמות הפרסונליזם שלהן. הבחנה זו מתבססת על רכיב מרכזי המבחין בין שיטות אלו, הגוף הבוחר. בקוטב האחד – השיטה המפלגתית ביותר, זו הנתונה בידי גוף בוחר שתפיסתו הכוללת צפויה להיות הקבוצתית ביותר, היא זו המוסרת בידי האליטה המפלגתית ("ועדה מסדרת") את עיצוב רשימת המועמדים או את בחירת המנהיג; בשיטה מעט פחות מפלגתית הגוף הבוחר הוא הסיעה בפרלמנט. שיטה זו רלוונטית רק לבחירת המנהיג, ועל כן היא מופיעה בסוגריים; פחות מפלגתית, אך עדיין מוכלת ברובה בתוך המפלגה, היא בחירה בידי צירים ונבחרים (מרכז, ועידה, מועצה); לעומתן, שיטות הפריימריז מחצינות את התחרות האישית – והבחירה בידי החברים (פריימריז סגורים או מפלגתיים) נתפסת מעט יותר מפלגתית מהבחירה הפתוחה לכל בוחר (פריימריז פתוחים). בקוטב האחר – השיטה האישית ביותר היא בחירה בידי מנהיג יחיד.

2.1 תרשים

גופים בוחרים: מהאישי ביותר למפלגתי ביותר

מנהיג	בוחרים	חברים	צירים	(חברי הסיעה	אליטה
			מפלגתיים	בפרלמנט)	מפלגתית

בכל הנוגע לבחירת מועמדים, בישראל המעבר הוא בעיקר מוועדות מסדרות לבחירה בידי צירים (בשנות ה־70 וה־80) ואחר כך גם לבחירה בידי חברי מפלגה (שנות ה־90 ואילך). פתיחת הבחירה לגופים רחבים החצינה את התחרות האישית ובכך חיזקה את הפן של התחרות האישית בין מועמדים באותה מפלגה. התפתחות דומה של החצנת התחרות האישית התרחשה במפלגות אחדות (דוגמת העבודה והליכוד) גם בכל הנוגע לבחירת המנהיג, ואלו אימצו פריימריז שהשתתפו בהם כלל החברים. לאלה נוספה בשנים האחרונות תופעת מפלגת המנהיג, שאין אישית ממנה (אביגדור ליברמן וישראל ביתנו, ציפי לבני והתנועה, יאיר לפיד ויש עתיד, משה כחלון וכולנו, בני גנץ וחוסן לישראל). במפלגות אלו המנהיג ממנה את עצמו וכן את יתר המועמדים ברשימה. אם בשנות ה־60 רוב רובם של חברי הכנסת ומנהיגי המפלגות נבחרו בידי אליטות מפלגתיות או שלוחיהם (דרך "הוועדות המסדרות"), לקראת בחירות 2019 רוב רובם של חברי הכנסת נבחרו או בשיטת הפריימריז או על ידי מנהיגי המפלגות שלהם.

לסיכום, בישראל ניכרת ירידה משמעותית בשימוש בגופים בוחרים מפלגתיים מובהקים, כגון ועדות מסדרות, מרכזים, מועצות וועידות מפלגתיות, ועלייה בשימוש בפריימריז מצד אחד ופריחה של מפלגות מנהיג מצד שני. לכך יש להוסיף את העלייה בבולטותו ובכוחו של המנהיג גם במפלגות רבות שאינן מפלגות מנהיג מובהקות (למשל בנימין נתניהו בליכוד, אריה דרעי בש"ס, נפתלי בנט בהיותו בבית היהודי). ישנה שונות בין המפלגות, אך כיוון ההתפתחות הוא מובהק וברור – ברוב המפלגות מסתמן מעבר מפעולה של קבוצה שבראשה עומד מנהיג לפעולה של מנהיג שבו תומכת קבוצה.

2.2 פרסונליזציה תקשורתית בישראל

בחינה של פרסונליזציה בתקשורת, עניינה התקשורת הנשלטת, כלומר המסרים הישירים של מפלגות ושל פוליטיקאים. אלו יכולים להיות מופצים כחלק מתעמולת בחירות או בכל מודעה או פרסום מפלגתי או אישי, ובעשורים האחרונים גם דרך הזירה המקוונת (אתרי אינטרנט ורשתות חברתיות); והתקשורת הלא־נשלטת, כלומר לאופן שבו אמצעי התקשורת מדווחים על הפוליטיקה ומפרשים אותה. כפי שנראה, השינויים באופן ההצגה והסיקור של הפוליטיקה הישראלית מעידים על פרסונליזציה מובהקת וברמה גבוהה בהשוואה למדינות אחרות.

2.2.1. פרסונליזציה בתקשורת הנשלטת

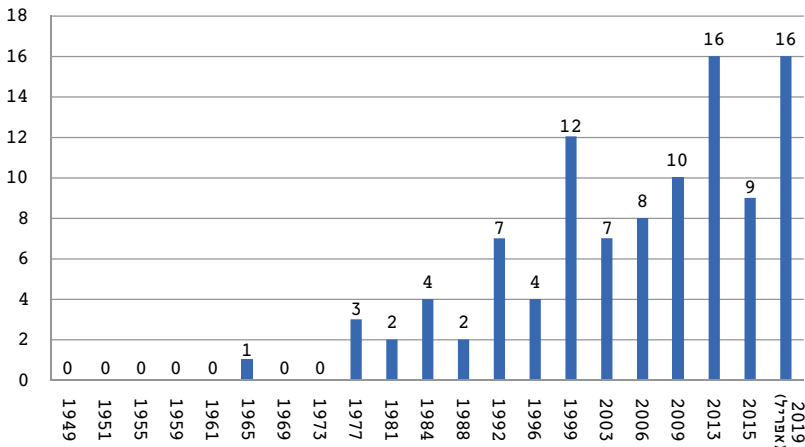
בישראל ניכרת בבירור פרסונליזציה בתקשורת הנשלטת, בדרך שבה השחקנים הפוליטיים בישראל מציגים את עצמם לציבור. אחד השינויים הבולטים בישראל מבחינה זו הוא הוספת שמו של ראש הרשימה לשם המפלגה, או לשם ברית המפלגות, בבחירות. כך למשל, בבחירות 1969 רצו מפלגת העבודה ומפ"ם יחד בשם "המערך – מפלגת העבודה הישראלית, מפלגת הפועלים המאוחדת ובלתי מפלגתיים", ואילו בבחירות אפריל 2019 רצה מפלגת העבודה בשם "מפלגת העבודה בראשות אבי גבאי"; בבחירות 1973 רץ הליכוד בשם "הליכוד – גח"ל, הרשימה הממלכתית, המרכז החפשי, פעילי א"י השלמה", ואילו בבחירות אפריל 2019 רצה המפלגה בשם "הליכוד בהנהגת בנימין נתניהו לראשות הממשלה".

תרשים 2.2 מלמד כי מדובר במגמה כללית של הוספת שם המנהיג לשם המפלגה. עד שנות ה־70, שמו של מנהיג מפלגה הופיע רק פעם אחת בפתק ההצבעה; בשנת 1977, בבחירות לכנסת ה־9, הוספת שמו של שמואל פלאטו שרון (שאף הצליח להיבחר לכנסת) לפתק ההצבעה הייתה בגדר קוריוז; בשנות ה־80 הופיעו שמות המנהיגים בשמות של רשימות קטנות שרצו לכנסת, אך רובן לא עברו את אחוז החסימה ומיעוטן זכו בייצוג קטנטן. ואולם מאז הכללת שמו

של יצחק רבין בשם המפלגה בפתק ההצבעה של מפלגת העבודה בשנת 1992 והבחירה הישירה בשנת 1996, מנהג זה נעשה נפוץ. בהשוואה בין יותר מ־20 דמוקרטיות נמצא כי ישראל בולטת במגמת העלייה במספר המקרים שבהם שם המנהיג מופיע בשם הרשימה בבחירות, ולמעשה ניצבת במקום הראשון. בכל הדמוקרטיות הוותיקות לא היה מקובל לכלול את שם המנהיג בשם המפלגה; במיעוטן הוספת שם המנהיג לשם המפלגה בבחירות מאפיינת את העשורים האחרונים; בשום מדינה התופעה אינה מקיפה כמו בישראל (Rahat and Kenig, 2018).

2.2 תרשים

מספר הרשימות שהתמודדו לכנסת וכללו בשמן את שם המנהיג (2019-1949)

מקור: הנתונים מבוססים על פרסומים רשמיים של ועדת הבחירות המרכזית.

שינוי נוסף שחל הוא בדפוסי תעמולת הבחירות. גם בעבר הופיעו מנהיגי המפלגות בתעמולת הבחירות שלהן ולעיתים הם אף תפסו מקום בולט בה. כך למשל, סיטמת הבחירות של מפא"י לקראת בחירות 1959 הייתה "הגידו

כן לזקן", כלומר ניסיון לגייס תמיכה במפלגה באמצעות הבלטת המנהיג, דוד בן-גוריון. ואולם ניתוח שיטתי של מודעות בחירות בשנים 1949-2003 מזהה מגמה ברורה לכיוון של פרסונליזציה ריכוזית. במרוצת השנים התמקדו מודעות תעמולת הבחירות יותר ויותר במנהיגים ופחות במפלגות, וניכרת עלייה בשיעור המודעות המזכירות את המנהיג בשמו. עם זאת, גם לאחר העלייה, המפלגות עדיין הופיעו בתעמולת הבחירות יותר ממנהיגיהן (Balmas et al., 2014).

השוואת הזמן שהוקדש להופעת המנהיג לעומת שאר חברי המפלגה במשדרי תעמולת הבחירות בטלוויזיה מעלה כי במערכות הבחירות בשנות ה־80 פרקי הזמן שמנהיגי המפלגה הופיעו בהם עמדו על 10%-20% מזמן התשדירים, לעומת כ־40%-60% של שאר חברי המפלגה בשתי המפלגות הגדולות (לשם, 2006). ואולם בשנות ה־90 וראשית שנות האלפיים התהפכה מגמה זו והגיעה לשיא בבחירות 2003: במפלגת העבודה הוקדשו כ־70% מזמן התשדירים למנהיג המפלגה ו־14% לשאר חברי המפלגה; בליכוד הוקדשו באותה שנה כ־55% מזמן התשדירים למנהיג וכ־25% לשאר חברי המפלגה.¹³ בחינה ממוקדת של הופעת מועמדים זוטרים במודעות מטעם המפלגות - לבחינת פרסונליזציה תקשורתית מבוזרת - מעלה תוצאות מעורבות: מצד אחד הייתה ירידה בשיעור המועמדים האלה שהוזכרו במודעות, אבל מצד שני ניכר גידול במספר הפרסומות שכללו תצלומים שלהם (Balmas et al., 2014). לסיכום, ממצאים אלו מצביעים על פרסונליזציה של מסעות הבחירות ובעיקר פרסונליזציה ריכוזית, המתמקדת במנהיג.

זירה נוספת מרכזית בפוליטיקה העכשווית היא הזירה המקוונת. אומנם זירה זו רלוונטית לפוליטיקה רק מאמצע-סוף שנות ה־90, והרשתות החברתיות רלוונטיות רק ב־15 השנים האחרונות, ולכן אי־אפשר לדבר על פרסונליזציה בזירה זו מאז שנות ה־80; ואולם מאחר שנקודת המוצא - ראשית הנוכחות והפעילות בזירה זו - של כל השחקנים היא אפס, ניתן להתייחס גם למדידה בנקודת זמן אחת כמסמנת התפתחות לאורך זמן. במילים אחרות, כל השחקנים,

13 ייתכן שאפשר היה לפרש את ההתפתחות הזאת כמעבר מדפוס פרסונליזם מבוזר לדפוס ריכוזי. אולם אם מביאים בחשבון שבמידום הוויזואלי לא ניתן להציג את ה"מפלגתי" אלא על ידי הצגת מכלול של נציגים, ראיית התפתחות זו כפרסונליזציה היא נכונה.

המפלגות והאישים התחילו מנקודת האפס, והמדידה בודקת את הדרך שעברו עד המדידה.

זמיר ורהט (2019) השוו את נוכחותן של המפלגות בישראל במרשתת לזו של הפוליטיקאים בשנת 2015. הם בחנו מי מהשחקנים החזיקו באתר אינטרנט, דף פייסבוק וחשבון טוויטר ומצאו שכאשר מדובר בהקמה ובתחזוקה של אתרי אינטרנט, למפלגות הייתה נוכחות גדולה יותר בזירה המקוונת; וכאשר מדובר בהחזקה של דפי פייסבוק וחשבונות טוויטר לא ניכר הבדל רב בין המפלגות לבין הפוליטיקאים. רוב המפלגות והפוליטיקאים (למעט החרדים) נכחו ברשתות החברתיות, משמע החזיקו בחשבונות פייסבוק וטוויטר פעילים. מבחינת הנוכחות לא ניכרו אפוא סימנים מובהקים של פוליטיקה אישית, והמפלגות אף נכחו בזירה המקוונת מעט יותר מהפוליטיקאים. עם זאת, עצם הנוכחות השווה של שני סוגי השחקנים, מפלגות ופוליטיקאים, ללא ביטוי לכך שהמפלגות הן קבוצות שאמורות להכיל בתוכן את הפוליטיקאים, יש בה כדי לאפשר התפתחות של פוליטיקה אישית. ואכן פוליטיקה כזאת התפתחה, כפי שנראה אחר כך בנייתו דפוסי הצריכה של המדיה החברתית של האזרחים.

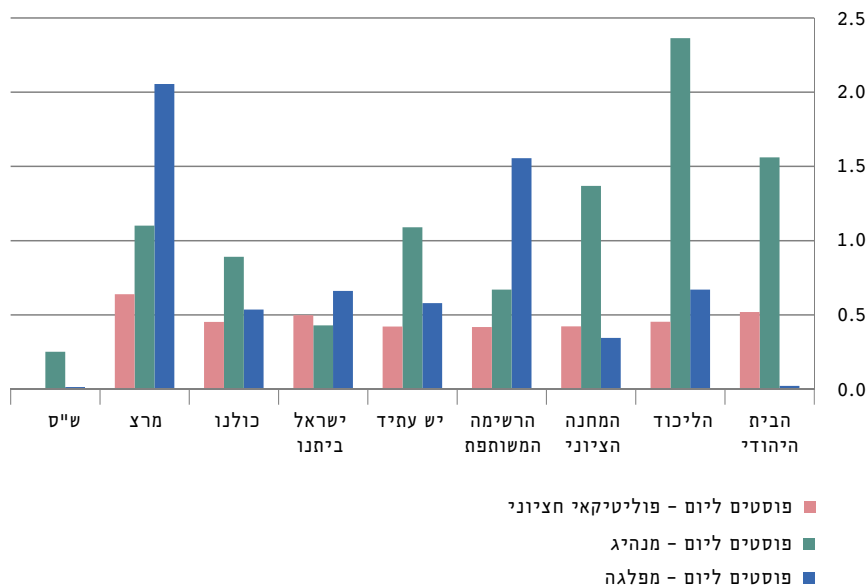
מבחינת התפוקות של מסרים ברשתות החברתיות, התמונה מעט מורכבת. בהשוואה בינלאומית משנת 2015, שבחנה את רמות הפעילות המקוונת של המפלגות בפייסבוק (רשומות בחודש נתון) ובטוויטר (מספר ציוצים ממוצע לחודש) לעומת רמות הפעילות של מנהיגי המפלגות ושל בכירים במפלגות, ניכרה בישראל רמת פעילות אישית גבוהה יחסית בהשוואה למדינות האחרות (זמיר ורהט, 2019). ואולם הפערים ברמות פעילות אלו לא היו גדולים. ברוב המקרים (למעט בהשוואה של מספר הציוצים בטוויטר של מפלגות לציוצים של פוליטיקאים בכירים) עדיין ניכרה פעילות (במושגים של תפוקת רשומות וציוצים) גבוהה במעט של המפלגות בהשוואה לפוליטיקאים.

כאשר נבחנו תוכני הרשומות של המפלגות, ניכרו סימנים לפרסונליזם, שהתבטאו במיקוד במנהיגים ואף בפוליטיקאים אחרים (ולא במפלגה כמכלול); כאשר נבחנו תוכני הרשומות של הפוליטיקאים, ניכרו גם כן סימנים לפרסונליזם, שהתבטאו בעיקר בהתעלמות מהמפלגה ובמיקוד בפעילות האישית. עם זאת, נמצאה שונות רבה ברמת הפרסונליזם בין המקרים שנבחנו.

תרשים 2.3 מציג את ממוצע הרשומות בפייסבוק ליום, בשנה אחת (אוגוסט 2017-אוגוסט 2018), שפרסמו מפלגות, מנהיגי המפלגות וחברי הכנסת שלהן. ב־6 מתוך 9 מקרים תפוקת המנהיג נמצאה הגבוהה ביותר, ורק ב־3 מקרים תפוקת המפלגה הייתה הגבוהה ביותר. ככלל, תפוקת הפוליטיקאים הייתה כמעט תמיד הנמוכה ביותר.

תרשים 2.3

ממוצע רשומות ("פוסטים") בפייסבוק ליום; מפלגות לעומת מנהיגים ופוליטיקאים חציוניים (23.8.2018-23.8.2017)

מקור: הנחונים נאספו בידי שחף זמיר ואביטל פרידמן מהמכון הישראלי לדמוקרטיה.

לסיכום, כאשר ניכרת פרסונליזציה בעולם המקוון, היא נוטה על פי רוב לטובתם של מנהיגי המפלגות (פרסונליזציה ריכוזית), אם כי במקרה של טוויטר ניכרת בולטות של הבכירים שבהם, לאו דווקא של המנהיג (זמיר ורהט, 2019).

המפלגות נוכחות ופעילות בעולם המקוון, ולא נופלות, ואף לעיתים עולות, בכמות המסרים לאזרחים. עם זאת, המצב בזירה המקוונת אינו מסמן פוליטיקה מפלגתית מובהקת. ראשית, מנהיגי המפלגות מפיקים מסרים בכמות דומה ולעיתים גדולה יותר מזו של המפלגות. שנית, כפי שנראה להלן, בכל הנוגע לצריכת המסרים תמונת המצב שונה בתכלית השינוי ומסמנת פרסונליזציה ריכוזית מובהקת. נראה כי מאמצייהן של המפלגות שמפיקות מסרים במרשתת אינם נושאים פרי כמו המאמצים הדומים של פוליטיקאים.

2.2.2. פרסונליזציה בתקשורת הלא־נשלטת

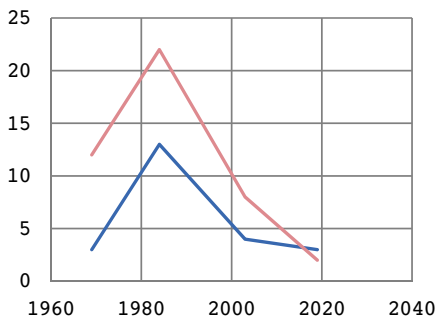
כמו במקרה של התקשורת הנשלטת, נמצאה פרסונליזציה גם באופן הסיקור של הפוליטיקה באמצעי התקשורת. בתרשים 2.4 מוצג דפוס הסיקור התקשורתי ב־3 עיתונים יומיים מרכזיים, ב־4 מערכות בחירות, ב־3 הימים שלאחר הבחירות (ראו גם נספח 1). כאשר בוחנים את ההתפתחות לאורך זמן עולים הממצאים האלה: ראשית, ירידה יחסית (ביחס לאזכורי הפוליטיקאים) במספר אזכורי המפלגות, ועלייה יחסית (ביחס לאזכורי המפלגה) במספר אזכורי הפוליטיקאים, בסך הכול ובכל עיתון בנפרד; שנית, ניכרת ירידה אבסולוטית במספר אזכורי המפלגות, בסך הכול ובכל עיתון בנפרד. כך, כותרות ראשיות אופייניות לבחירות 1965 הן למשל: "נצחון למערך - כשלון לרפ"י גח"ל ודתיים שומרים על כוחם" (ידיעות אחרונות, 3.11.1965), או "נצחון למערך - צפויים לו כ־44 מנדטים" (מעריב, 3.11.1965). לעומתן, לבחירות אפריל 2019 אופייניות הכותרות: "נתניהו בפעם החמישית" (ידיעות אחרונות, 11.4.2019), או "נתניהו: ניצחנו; גנץ: ניצחנו" (מעריב, 10.4.2019).

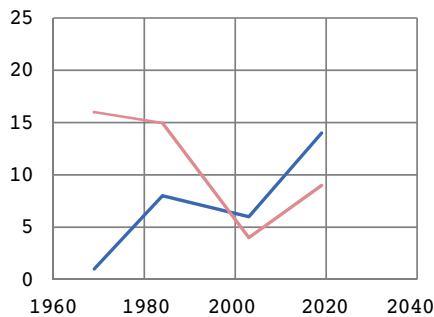
2.4 חרשים

מספר האזכורים למפלגות ולפוליטיקאים בכותרות הראשיות של שלושה עיתונים יומיים מרכזיים, בשלושת הימים שלאחר הבחירות הכלליות (1969, 1984, 2003, אפריל 2019)*

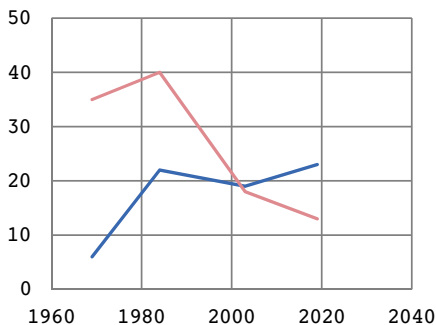
ידיעות אחרונות

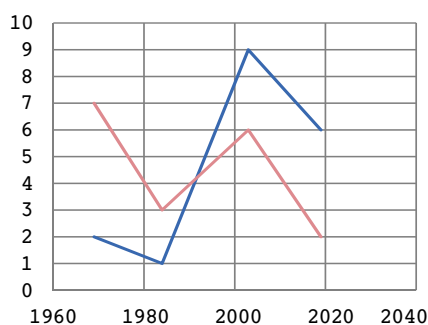
הארץ

סה"כ אזכורים בשלושת העיתונים הנבחרים

מערב

מספר אזכורים פוליטיקאים — מספר אזכורים מפלגות

* נוחחו שתי הכותרות המופיעות בגופנים הגדולים ביותר (הכותרת הראשית וכותרת המשנה) בעמוד הראשון של העיתון (לפירוט ראו נספח 1).

ניתוח מקיף של הסיקור התקשורתי של מערכות הבחירות בישראל בשנים 1949-2003 בשני עיתונים מרכזיים, ידיעות אחרונות והארץ, מלמד על שתי התפתחויות עוקבות הקשורות לפרסונליזציה ריכוזית (זו שעניינה מנהיג המפלגה): בתחילה, עד סוף שנות ה־70 חלה ירידה חדה בסיקור הממוקד במפלגות ומעבר לסיקור משולב של מנהיגי המפלגות והמפלגות; לאחר מכן חלה ירידה בסיקור המשולב ועלייה בסיקור הממוקד במנהיגים בלבד. דפוס הפרסונליזציה הריכוזית בולט במיוחד. רק כאשר הוצאו מן הניתוח הכתבות שעסקו במנהיג (במיוחד או במשולב) זוהתה פרסונליזציה ביזורית, ושיעור הכתבות שהתמקדו בפוליטיקאים (שאינם מנהיג המפלגה) עלה בהשוואה לשיעור הכתבות שעסקו במפלגות (Rahat and Sheaffer, 2007; Balmas et. al., 2014).

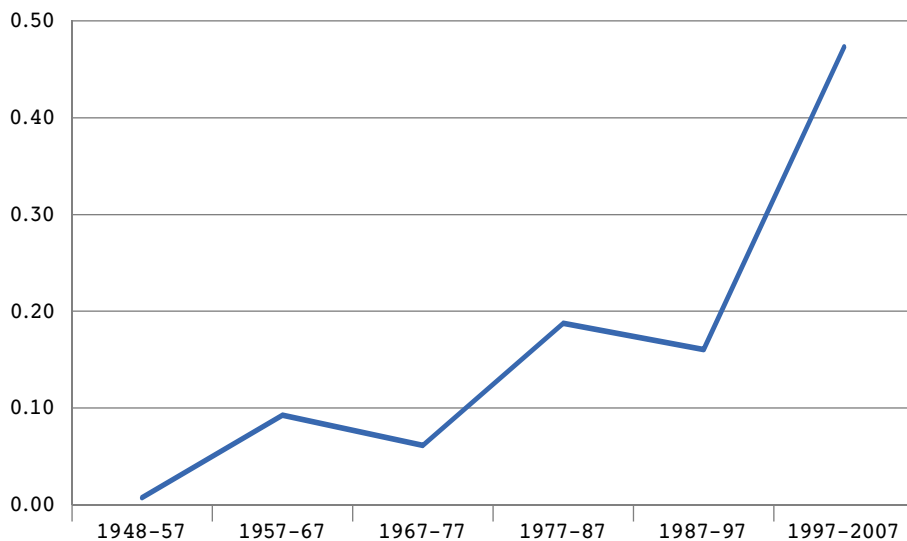
שנהב ושפר ניתחו את הסיקור התקשורתי של מחלוקות מפלגתיות בשתי המפלגות הגדולות, הליכוד והעבודה, במסעות הבחירות בשנים 1949-2003 (Shenhav and Sheaffer, 2008). מניתוחם עולה כי בעשור הראשון רוב רובן של המחלוקות שסוקרו שיקפו חילוקי דעות חיצוניים בין־מפלגתיים, ואילו מאז 1961 התמעט הסיקור של חילוקי דעות אלו, והסיקור של חילוקי דעות פנים־מפלגתיים עלה בחדות. החוקרים מתארים מעבר מעימותים בין־מפלגתיים שאפיינו את העשור הראשון (1949-1959) להבלטה של עימותים בין פלגים ואישים בשנים 1961-1977, אך שעדיין יש להם קשר לשיוך המפלגתי הקודם של אלו (בתקופה זו קמו והתבססו הבריתות והאיחודים המפלגתיים, כמו המערך הקטן של 1965 ולאחריו מפלגת העבודה בשנת 1968, וגוש חירות־ליברלים בשנת 1965 ולאחריו הליכוד בשנת 1973). לאחר מכן, בשנים 1981-2003, הם מזהים מעבר לסיקור של עימותים אישיים - המפלגה מאבדת ממעמדה ואינה נתפסת יותר כשחקן אוניטרי אלא כזירה של פוליטיקה בינאישית בסגנון סיקור זה.

רכיב נוסף שנבדק במחקר הוא הכינוי שניתן לממשלות ישראל (תרשים 2.5) לאורך השנים בעיתון מרכזי, ידיעות אחרונות (Balmas et al., 2014). גם כאן ניכרת פרסונליזציה שמתבטאת בכך שהממשלות פחות ופחות מכונות "ממשלת ישראל" ויותר על שם העומד בראשן, ראש הממשלה ("ממשלת בן־גוריון", "ממשלת בגין", "ממשלת נתניהו" וכדומה). כך, אם בעשור הראשון ממשלת ישראל כמעט שלא כונתה גם בשם "ממשלת בן־גוריון" או "ממשלת

שרת", בעשור האחרון שנבדק, 1997-2007, היחס עומד על 2:1 (כלומר, על כל פעמיים שהממשלה מכונה "ממשלת ישראל" היא מכונה פעם אחת על שם העומד בראשה); לעומת שלושת העשורים הראשונים שהיחס בהם עמד על פחות מ־1:10, ולעשורים הרביעי והחמישי שהיחס בהם עמד על פחות מ־1:5.

תרשים 2.5

היחס בין מספר הפעמים שבהן הממשלה מכונה בשם העומד בראשה למספר הפעמים שבהן היא מכונה "ממשלת ישראל" (1948-2007) (ידיעות אחרונות)

2.3 פרסונליזציה התנהגותית בישראל

הכותרת "התנהגות פוליטית" כוללת בתוכה הן עמדות והן התנהגות של פוליטיקאים או של אזרחים, כצרכני פוליטיקה או כבוחרים. מכלול הבדיקות בחלק זה מצביע על פרסונליזציה בהתנהגות הפוליטית בישראל - של הפוליטיקאים ושל הבוחרים.

2.3.1. פרסונליזציה בהתנהגות פוליטיקאים

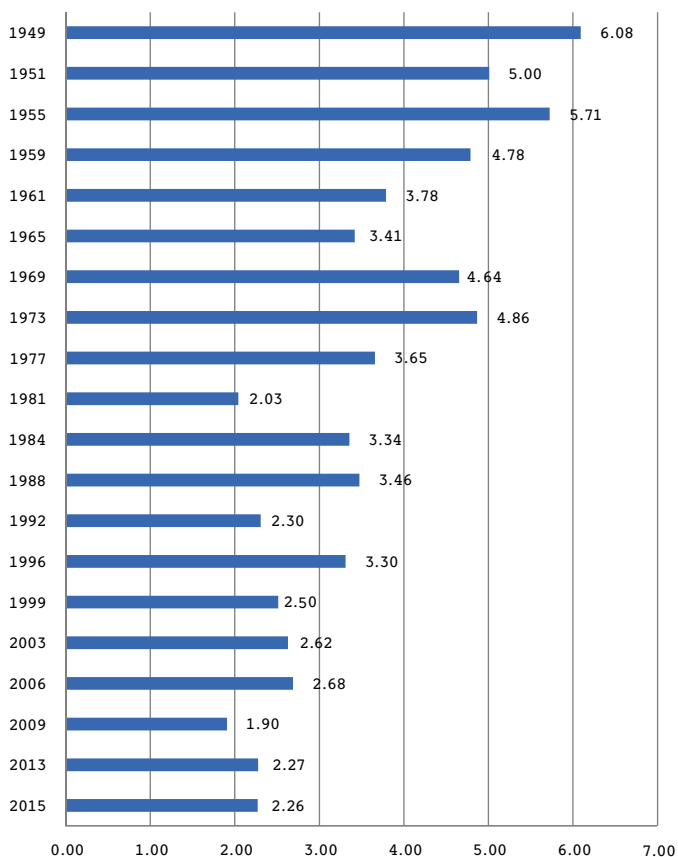
היחס בין מספר חברי הכנסת בקואליציה לבין מספר המשרות בממשלה

כשמדובר בפרסונליזציה בהתנהגות פוליטיקאים, נמצאו ראיות אחדות לקיומו של הסוג המבוזר ופחות של הסוג הריכוזי. אחד המדדים לפרסונליזציה מבוזרת בהתנהגות פוליטיקאים הוא היחס בין מספר חברי הכנסת בקואליציה לבין מספר המשרות בממשלה (שרים וסגני שרים מכל מפלגות הקואליציה). הרעיון העומד מאחורי מדד זה הוא שמפלגות חזקות מקימות ומתחזקות ממשלה קטנה יחסית, מאחר שבכוחן להבטיח את הנאמנות של חברי הפרלמנט שלהם בקואליציה. בסביבה פרסונלית הנאמנות נרכשת על בסיס אישי, והממשלה צפויה אפוא להיות גדולה יותר. מתרשים 2.6 אכן ניכר כי מחיר התמיכה הקואליציונית בישראל עלה במרוצת השנים - ממשרה אחת לכל 5-6 חברים בקואליציה למשרה אחת לכל 2-3 חברים בקואליציה.¹⁴ עלייה זו יכולה להיות תוצאה של הירידה בלכידות המפלגתית וביכולת להשפיע על המשמעת המפלגתית. במילים אחרות, התגמולים האישיים הנדרשים כדי לבנות קואליציות

14 ניתן להסביר את העלייה במספר השרים בגורמים נוספים, כמו העלייה במספר המפלגות (האפקטיבי) והחברות בקואליציה, היחלשות מפלגת השלטון. אלו וגם הפרסונליזציה של הפוליטיקה נמצאו מסבירים את הגידול במספר השרים לאורך זמן. ראו ברנע, דריישפיץ ושרקנסקי, 2014.

ולתחזק אותן גדלו, שכן נאמנות נקנית יותר ויותר על בסיס אישי בתפקידי השרים ובתפקידים בפרלמנט שמתפנים בעקבות הגדלת הממשלה.

2.6 חרשים
היחס בין מספר חברי הקואליציה למספר השרים וסגני השרים
*(1949-2015)

* מבוסס על הרכבי הממשלות שקמו מייד לאחר הבחירות כולל שינויים עד לחודש אחרי הבחירות.
 מקור: Balmas et al., 2014: 45. עודכן לשנים 2013 ו-2015 בידי המחבר.

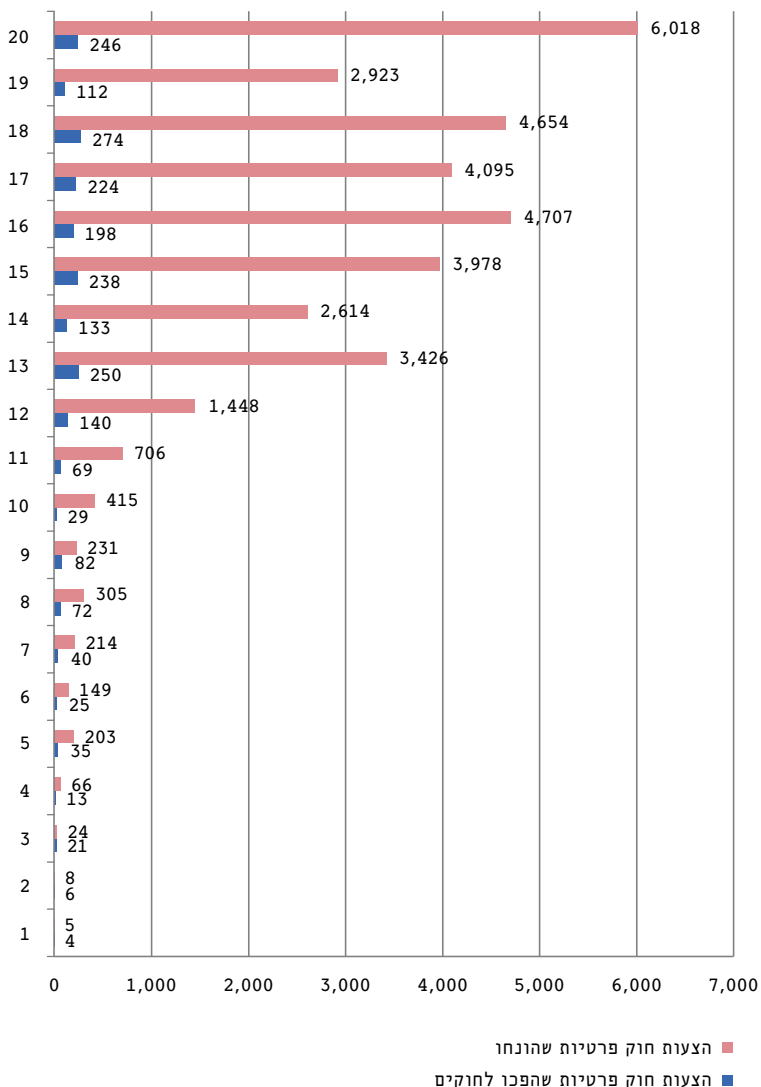
מספר הצעות החוק הפרטיות

כלי פרלמנטרי בולט של הפוליטיקה האישית הוא הצעת החוק הפרטית, ושימוש גובר בו יכול להעיד על פרסונליזציה. שימוש זה יכול לסמן לציבור כי הפוליטיקאי היחיד הוא מחוקק פעיל או לפחות ליצור חשיפה ועניין תקשורתיים בו (ולא בהכרח במפלגתו). אכן, כפי שתרשים 2.7 מלמד, בישראל ניכרת עלייה קיצונית במספר הצעות החוק הפרטיות - מהצעות ספורות בכל קדנציה של הכנסת בשנות ה־50 ועד לאלפים בימינו - וגם בשיעורן מתוך כלל הצעות החוק שמאומצות והופכות לחוקים. כך, מספרן של כלל הצעות החוק הפרטיות שהוגשו במשך 4 העשורים הראשונים של המדינה (1949-1992) נמוך בהרבה ממספר ההצעות שהוגשו במשך כ־4 השנים האחרונות (2015-2019).

העלייה במספר הצעות החוק הפרטיות שהפכו לחוקים אולי אינה תלולה כל כך, ועדיין, מספר החוקים שמקורם בהצעות חוק פרטיות ב־28 השנים הראשונות (1949-1977) דומה למספר החוקים שמקורם בהצעות חוק פרטיות במשך כ־4 השנים האחרונות (2015-2019). גם חלקם של החוקים שמקורם בהצעות חוק פרטיות עלה עם השנים, מכ־2% בכנסת הראשונה לכ־20% בכנסת ה־8, ומ־40% בכנסת ה־12 ל־60% בכנסת ה־20.

2.7 תרשים

הצעות חוק פרטיות שהונחו על שולחן הכנסת לעומת הצעות חוק פרטיות שהפכו לחוקים; לפי כנסות (נכון ליולי 2018)

מקור: הנתונים נאספו בידי חן פרידברג מהמכון הישראלי לדמוקרטיה על בסיס נתוני הכנסת.

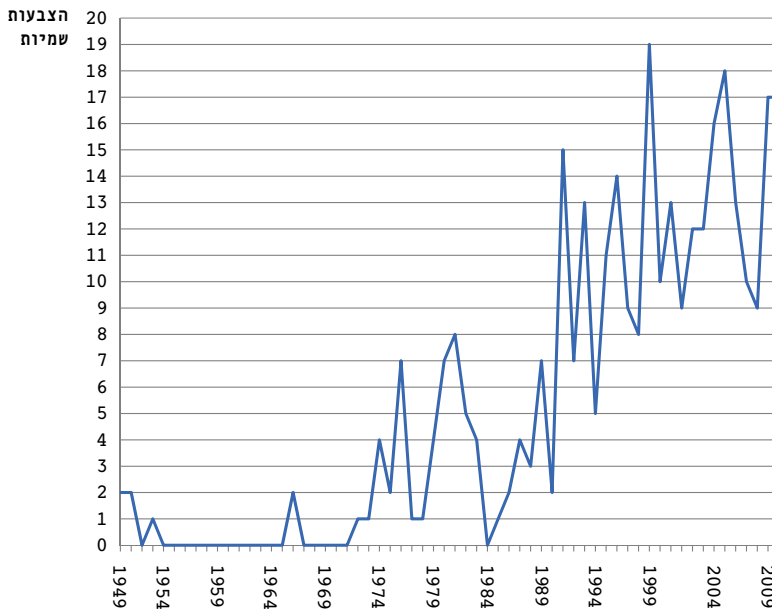
ה שימוש בהצבעה שמית

שימוש מוגבר בהצבעה שמית, שבה נקרא שמו של כל חבר כנסת והצבעתו נרשמת בדברי הכנסת, יכול גם הוא לסמן פרסונליזציה מבוזרת. אומנם מאז הותקנו מנגנוני הצבעה אלקטרונית ואפשר לשחזר את אופן הצבעתו של כל חבר כנסת בכל הצבעה חשיבותו של מכשיר זה פחתה; ועדיין, כאשר ההצבעה של כל חבר כנסת מוכרזת ומונצחת בשמו בדברי הכנסת, מדובר בהצבעה שקופה יותר.

מתרשים 2.8 עולה כי בעשורים האחרונים חלה עלייה כמעט רציפה בשימוש בהצבעות שמיות: עד 1969 נעשה בהן שימוש מועט (פעמיים בשנה ולעיתים אף לא שימוש אחד); משנת 1969 עד שנת 1989 ניכרת עלייה לא רציפה בשימוש במכשיר זה; ומאז 1989 ועד 2009 ניכרת עלייה תלולה.

תרשים 2.8

מספר ההצבעות השמיות בכנסת (1949-2009)*

* שימוש חוזר במסגרת קריאה אחת נספר כאירוע יחיד.

מקור: איצקוביץ' מלכה ושפירא 2014: 265.

עתירות לבג"ץ של חברי הכנסת

עוד סימן לפרסונליזציה מבוזרת נוגע לפעילות חברי הכנסת מחוץ למליאה. בשנות ה־80 וה־90 של המאה הקודמת ניכרת עלייה חדה במספר העתירות שהגישו חברי הכנסת לבג"ץ ובד בבד ירידה במספר העתירות שהגישו המפלגות (Dotan and Hofnung, 2005). כך, בשנים 1984–1980 הגישו מפלגות וחברי כנסת פחות מ־3 עתירות בממוצע לשנה, ובשנים 1998–1995 המפלגות הגישו בממוצע פחות מ־3 עתירות, אך חברי הכנסת הגישו 30 עתירות בממוצע לשנה. אפשר להסביר את הגידול הזה בהגשת עתירות אישיות ברצונם של חברי הכנסת להשיג חשיפה ציבורית, במיוחד לאחר אימוץ שיטות הפריימריז על ידי כמה מהמפלגות (פרסונליזציה מוסדית מבוזרת).

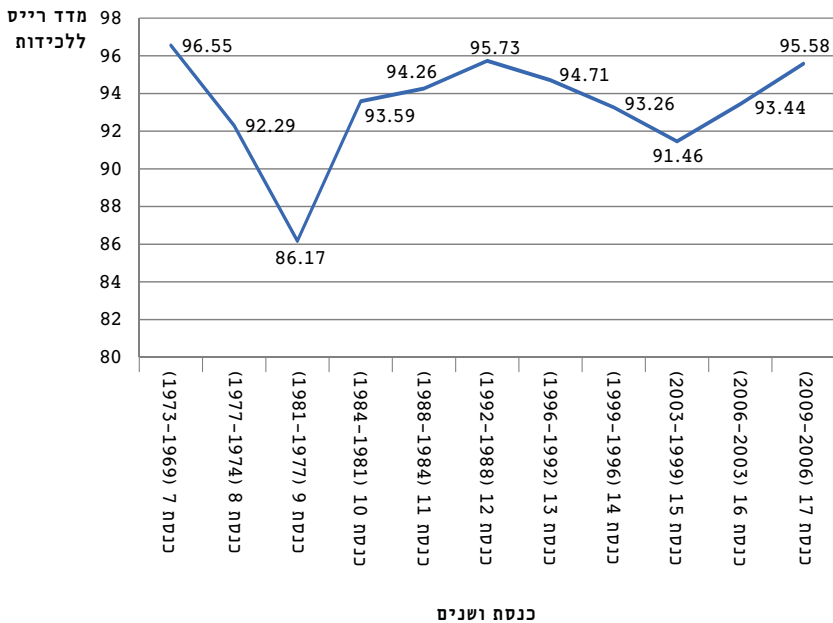
לכידות בהצבעות בכנסת

ירידה בלכידות של המפלגות בכנסת, שמשמעה עלייה בהתנהגות עצמאית שחורגת מהקו המפלגתי של חברי הכנסת כיחידים, עשויה אף היא לסמן פרסונליזציה. כפי שנראה להלן, לא חל שינוי בדפוסי ההצבעה של חברי הכנסת בהצבעות שמיות לאורך זמן, ולא ניכרת ירידה בלכידות המפלגתית מבחינה זו. עם זאת, נראה כי חלה עלייה ניכרת במספר המעברים של חברי כנסת ממפלגה למפלגה.

תרשים 2.9 מציג את ערכי מדד רייס המשופר בשנים 1969–2009 בהצבעות השמיות:¹⁵ ערך של 100 במדד זה משמעותו לכידות מוחלטת, כלומר מצב שבו חברי כל המפלגות הצביעו באופן זהה לסיעתם ("בעד", "נגד" או "נמנע") בכל ההצבעות השמיות; ערכים נמוכים יותר מלמדים על הפרה של הלכידות, כלומר על מצב שבו חבר או חברי אותה הסיעה הצביעו בצורה שונה. מנעד הערכים המופיע בתרשים - 86–96 - מלמד שברוב ההצבעות השמיות הלכידות נשמרה. עם זאת, ערכי המדד נמוכים לעיתים בהשוואה למקובל בדמוקרטיות פרלמנטריות אחרות. מכל מקום, לאורך זמן לא ניכרת כל מגמה של ירידה או עלייה ברמת הלכידות של המפלגות בכנסת. זהו המדד היחיד שאינו מזהה פרסונליזציה בהתנהגות חברי הכנסת. ייתכן שאפשר להסביר זאת בשימוש

ההולך וגובר בחלוקת משרות שרים וסגני שרים, דבר שאפשר להבטיח את לכידות המפלגות החברות בקואליציה בתנאים של פוליטיקה אישית יותר. נראה שגילויים אחרים של פוליטיקה אישית, כמו עלייה במספר העתירות האישיות לבג"ץ או התבלטות בתקשורת, הועדפו מאחר שאין בהם עימות ישיר עם המפלגה וסכנה של סנקציות הכרוכות בהפרות המשמעת המפלגתית בכנסת.

2.9 חרשים
מדד רייס משופר ללכידות בהצבעות שמיות, לפי כנסות (2009-1969)

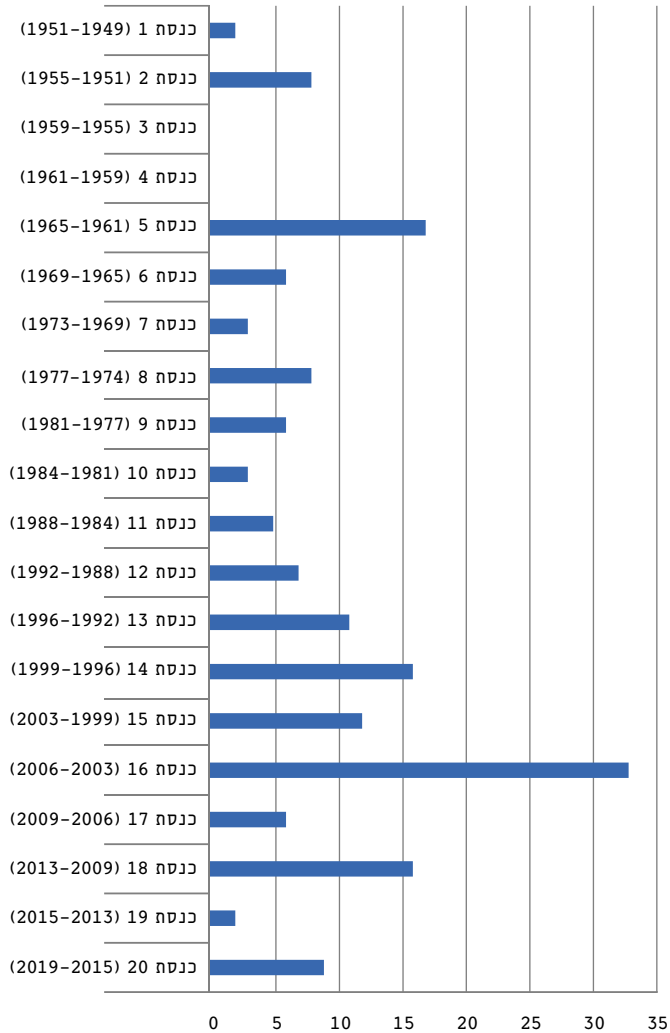
מקור: איצקוביץ'-מלכה ושפירא 2014: 266.

מעברים בין מפלגות

מעברים תכופים יותר של חברי כנסת בין מפלגות עשויים אף הם לסמן פרסונליזציה של הפוליטיקה. מעברים כאלה מעידים על חולשת המסגרת המפלגתית והתחזקות הפוליטיקה האישית. בתרשים 2.10 מוצגים נתוני המעברים בין המפלגות של חברי כנסת לפי כנסות. התרשים מתבסס על דרך שמרנית יחסית לספירת מעברים, ולכן נכללים בו רק המקרים שבהם חברי כנסת שעזבו את מפלגותיהם התחרו תחת שם מפלגה אחר בבחירות העוקבות.¹⁶ ברור כי יש שונות רבה בנתוני הפרישות בין כנסת לכנסת, וזו תלויה ככל הנראה בנסיבות הרלוונטיות לאותה העת. שתי הכנסות הבולטות הן ה־5, שבה היו 17 מעברים, רובם בעקבות הקמת רפ"י; והכנסת ה־16, שבה הוקמה מפלגת קדימה. ובכל זאת, כדי לברר אם חל שינוי לאורך זמן, 71 השנים המוצגות בתרשים חולקו ל־3 תקופות שוות פחות או יותר: 1973–1949; 1973–1996; 1996–2019. בתקופה הראשונה נמנו 36 מעברים; בתקופה השנייה 40 מעברים; בתקופה השלישית 90 מעברים. אם כך, אף שחוקי־סוד: הכנסת תוקן בראשית שנות ה־90 באופן שאמור להקשות על מעברים בין מפלגות, מספרם עלה בצורה משמעותית בשני העשורים האחרונים. ניקוליני (Nikolenyi, 2019), שסיווג את מעברי המפלגות בצורה שונה, הגיע אף הוא לאותה מסקנה שהמעברים של חברי הכנסת בין מפלגות גדלו עם השנים.

16 לא כולל מקרים של מיזוגי מפלגות; פרישות תוך כדי כנסת ללא התמודדות תחת שמה של מפלגה אחרת בבחירות הבאות; התמודדות ח"כ שמפלגותיהם התפרקו לגמרי; מעברים של מפלגות מברית מפלגתית אחת לאחרת.

2.10 חרשים
מעברים של חברי כנסת בין מפלגות; לפי כנסת
(2019-1949)

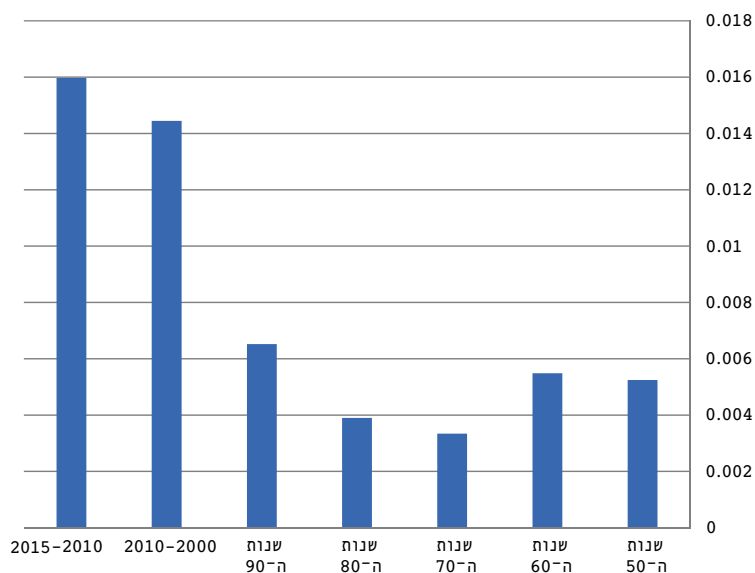

הממשק בין חברי הכנסת לבין ראש הממשלה

הממשק בין חברי הכנסת לבין ראש הממשלה מספק את הראיה השיטתית הכמותית היחידה העומדת לרשותנו לקיומה של פרסונליזציה ריכוזית בהתנהגות פוליטיקאים.¹⁷ מנקודת מבט של חקר השיח, השימוש בגוף ראשון יחיד על ידי ראש הממשלה (כגון השימוש במילה "אני") הוא אינדיקציה לפרסונליזציה. תרשים 2.11 מראה ממוצע לעשור של אחוזי השימוש בגוף ראשון יחיד מתוך כלל המילים בנאומי הצגת הממשלה על ידי העומד בראשה, בחלוקה לעשורים. מבדיקה זו ניכרת מגמת פרסונליזציה ברורה בעשורים האחרונים, שבהם תדירות השימוש בגוף ראשון יחיד יותר מהוכפלה.

תרשים 2.11

השימוש בגוף ראשון יחיד בנאומי הצגת הממשלה, לפי עשורים (2015-1949)

מקור: Balmas et al., 2014: 46

17 אם היה בידינו מחקר אשר מוצא עלייה דומה ברמתה בשימוש בגוף ראשון יחיד מצד כלל חברי הכנסת, היינו יכולים לטעון כי מתרחשת פרסונליזציה בשתי הרמות, הריכוזית והביזורית.

2.3.2. פרסונליזציה בהתנהגות האזרחים

מוטיבציות להצבעה

התפלגות המוטיבציות של אזרחים להצבעה למפלגה בבחירות לכנסת במערכות הבחירות בשנים 1977-2015, על פי תשובות לסקרים, מוצגת בלוח 2.1. אומנם יש להתייחס בזהירות לנתונים משום שלא תמיד השאלה הייתה זהה, בייחוד בכל הנוגע לסיבות שהוגדרו פרסונליות - לעיתים הנסקרים נשאלים אם זהות המועמדים ברשימה השפיעה עליהם ולעיתים אם זהות ראש הרשימה (ופעם אחת השאלה נוגעת לשתי הקטגוריות; בשנת 2015). עם זאת, ניתן לזהות מגמות ששילובן מעיד על פרסונליזציה בהתנהגות הבוחרים: ראשית, יש ירידה ברורה לאורך זמן בבחירת הקטגוריה של הזדהות עם המפלגה כמניע הראשי להצבעה; שנית, אומנם קשה לזהות בו בזמן מגמת עלייה בשיעורם של מי שבוחרים בהסברים פרסונליים להצבעתם, אך ניכר שאין ירידה בשיעורם. כך, עם הזמן היחס משתנה ונוטה לכיוון הפרסונלי, הלא־מפלגתי. מגמה זו תואמת את הגדרתנו לפרסונליזציה - שינוי במאזן בין המפלגתי לאישי.

לוח 2.1

מוטיבציה נבחרת להצבעה בבחירות לכנסת, 2015-1977 (%)*

שנה	הזדהות עם המפלגה	מועמד המפלגה לראשות הממשלה	מועמדי המפלגה לכנסת	יחס סיבה מפלגתית: סיבות פרטונליות	סיבות אחרות	מקומה של המפלגה בשלטון או באופוזיציה
1977	27.9	15.8	-	1.77	50.1	6.3
1981	32.3	20.1	-	1.61	39.4	7.9
1984	33.0	9.6	-	3.44	53.6	3.8
1988	32.5	21.7	-	1.50	42.5	3.3
1992	29.1	12.0	-	2.43	56.0	2.8
1996	22.9	16.8	-	1.36	57.0	3.3
1999	19.0	11.7***	-	1.62	64.0	5.3
2003	23.7	-	12.7	1.87	57.4	6.2
2006	20.7	-	20.8	1.00	50.6	7.9
2009	19.2	-	24.0	0.80	49.8	7.0
2015	13.1	19.2**	10.0	0.45	53.9	3.8

* מתוך מי שבחרו באחת הקטגוריות בסקר. לא נכללו מי שלא השיבו, וכן המעטים שהציעו קטגוריות אחרות או טענו שלכל המוטיבציות משקל זהה.

** הקטגוריה בסקר זה הייתה ראש המפלגה.

*** לא ברור מן הסקר אם השאלה היא על מועמדי המפלגה לכנסת (כפי שמעיד השאלון) או על המועמד לראשות הממשלה (כפי שמעיד הפלט הסטטיסטי).

מקור: על סמך נחוניי הסקרים של 1977-2015 Israel National Election Study

התנהגות ברשתות החברתיות

מחקרים שבחנו את דפוסי הצריכה של הגולשים בישראל ברשתות החברתיות (סימוני לייקים בפייסבוק, עוקבים בטוויטר) מצאו כי ניכרת העדפה ברורה למנהיגי המפלגות. בכל הנוגע לדפי הפייסבוק – לכל מנהיגי 8 המפלגות ובריתות המפלגות הלא־חרדיות שהיו מיוצגות בכנסת בשנת 2015 היו יותר לייקים לדרך הפייסבוק מלמפלגותיהם (זמיר ורהט, 2019). ברוב המקרים זה היה גם המצב לגבי פוליטיקאים בכירים (מספרי 2–4 ברשימה לבחירות 2015) במפלגות אלו. בלטה במיוחד מפלגת הליכוד עם 1,307,114 לייקים לבנימין נתניהו לעומת 28,633 לליכוד, יחס של 1 ל-46 (זמיר ורהט, 2017).

במקרה של טוויטר, בשנת 2017 היו ל-5 מתוך 8 המפלגות יותר עוקבים למנהיג מלמפלגה (זמיר ורהט, 2019). כן הסתמן איזון במקרים רבים במספר העוקבים אחרי פוליטיקאים בכירים ומפלגותיהם.

השוואה בינלאומית מלמדת כי ישראל נמצאת במקום הראשון מבחינת יחס הלייקים לדפי הפייסבוק והעוקבים בטוויטר בין מנהיגי המפלגות למפלגותיהם. בניכוי הפוליטיקאים החרדים (שאינם פעילים בעולם המקוון) ישראל נמצאת במקום הראשון גם ביחס הלייקים לדפי הפייסבוק בין הפוליטיקאים הבכירים למפלגותיהם (זמיר ורהט 2019). במילים אחרות, בישראל ניכרת העדפה בולטת מאוד לפוליטיקאים על פני המפלגות.

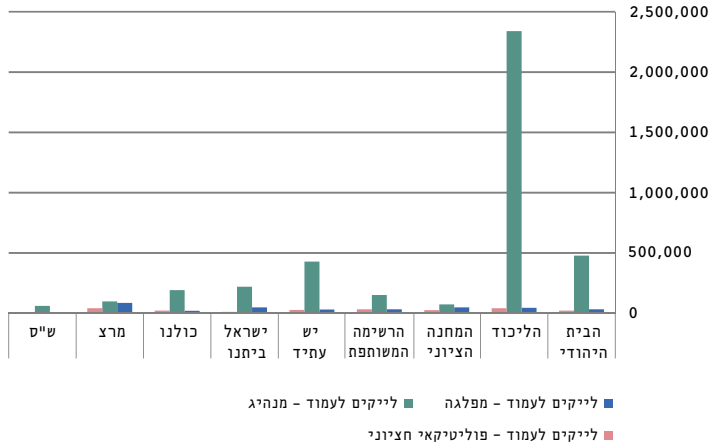
נתונים שנאספו מלמדים שגם בשנת 2018 עלה מספר הלייקים בפייסבוק לעמודים של כל מנהיגי המפלגות על זה של מפלגותיהם (תרשים 2.12). במרצ היה הפער קטן יחסית, ואילו בליכוד היו למנהיג הליכוד יותר מפי 50 לייקים בהשוואה למפלגתו. כשמדובר בהשוואה בין מפלגות לבין פוליטיקאים בכלל, ניכר יתרון קל למפלגות; בהשוואה נמצאה גם (תרשים 2.13) "מעורבות" גדולה יותר ברשומות שפרסמו מנהיגי המפלגות לעומת מפלגותיהם, בכל המפלגות, וכך ברוב המקרים גם ברשומות של פוליטיקאים.¹⁸

18 המונח "מעורבות" (engagement) מתייחס למכלול התגובות לרשומה – "לייקים", "שיתופים" וסוגי תגובה אחרים. ראו מרכז העזרה של מודעות פייסבוק: "מעורבות בפוסט", *Facebook Business*.

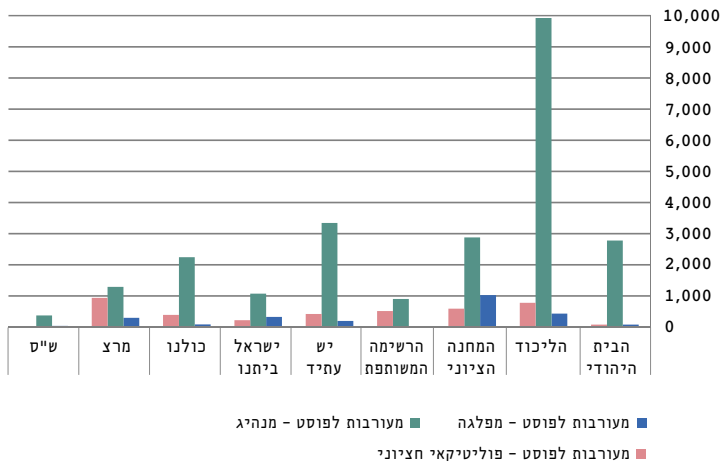
2.12 חרשים

מספר סימוני לייקים לעמוד; מפלגות לעומת מנהיגים ופוליטיקאים חציוניים (23.8.2018)

2.13 חרשים

"מעורבות" לרשומה (פוסט): מפלגות לעומת מנהיגים ופוליטיקאים חציוניים (23.8.2017-23.8.2018)

מקור: הנתונים נאספו בידי שחף זמיר ואביטל פרידמן מהמכון הישראלי לדמוקרטיה.

2.4 פרסונליזציה פוליטית בישראל: מבט כולל

בכל אחד ואחד מן הממדים שנבחנו ניכרת פרסונליזציה של הפוליטיקה בישראל. המחקר לא הצליח לזהות אף לא מאפיין אחד שיצביע על תהליך הפוך של דה־פרסונליזציה ובמעט מאוד מקרים לא ניכר שינוי. אומנם שני מוסדות שלטון עיקריים, שיטת הבחירות לכנסת ושיטת הממשל, הם מפלגתיים בטיבם (למעט תקופת הבחירה הישירה), אבל פרסונליזציה ניכרת בכל הזירות - המוסדית, התקשורתית וההתנהגותית, בדפוס הריכוזי ובדפוס הביזורי. אומנם ניתן לטעון כי רוב המדינות עוברות תהליך של פרסונליזציה, אבל ישראל בולטת במיוחד בתהליך זה. כך, בהשוואה בינלאומית שהתבססה על ערך ממוצע של 11 אינדיקטורים של הסוגים והתת־סוגים של פרסונליזציה, ישראל, לצד איטליה, נמצאה בעלת רמת פרסונליזציה גבוהה במיוחד (Rahat and Kenig, 2018). נפנה כעת לבחון אם התהליך המקיף של פרסונליזציה אכן יצר פוליטיקה אישית במיוחד. ייתכן שנקודת המוצא בישראל הייתה של פוליטיקה מפלגתית מאוד, כך שגם לאחר תהליך עמוק ומקיף נשאר המפלגות השחקניות המרכזיות בשדה הפוליטי.

תמונת מצב: פוליטיקה אישית בישראל

בעת כתיבת שורות אלו, בין בחירות אפריל 2019 לבחירות ספטמבר 2019, דומה כי איש לא יחלוק על כך שהפוליטיקה בישראל היא אישית מאוד: מערכת הבחירות של אפריל 2019 התמקדה בעיקר באדם אחד, ראש הממשלה ומנהיג הליכוד בנימין נתניהו ולא במפלגתו (ואולי גם במתחרהו העיקרי, בני גנץ, אך לא במפלגתו); לאחריה, כישלוננו להרכיב ממשלה הוביל לבחירות חדשות, ואיש ממפלגתו לא קרא עליו תיגר וניסה להרכיב ממשלה במקומו. אצל המתחרים, בגוש המרכז-שמאל, זכתה ברית של מפלגות מנהיג ב־35 מושבים, ואילו המפלגות הוותיקות התרסקו.

כדי לא להסתפק בהתרשמות בלבד, חלק זה משרטט בשיטתיות את תמונת המצב של הפוליטיקה האישית בישראל בשנת 2019 על בסיס השוואת התופעה לגילוייה במדינות אחרות. הבחינה תיערך על פי החלוקה להיבטים השונים של הפוליטיקה האישית שהוצגו לעיל: המוסדי, התקשורתי וההתנהגותי.

3.1

פרסונליזם מוסדי בישראל

כפי שכבר ברור מהדיון בחלק הקודם, ברמה הלאומית מוסדות השלטון בישראל נושאים אופי מפלגתי. לעומתם, שיטת השלטון ושיטת הבחירות הנהוגות מאז סוף שנות ה־70 ברמה המקומית וכן ההתפתחויות בארגון המפלגות – נושאות אופי פרסונלי.

3.1.1 פרסונליזם של מוסדות ממשל

מבני הממשל הלאומיים הבסיסיים בישראל הם מן המבנים הלא־פרסונליים ביותר המוכרים במשטרים דמוקרטיים. לעומת המשטר הנשיאותי, שיש בו רכיב אישי בולט, המשטר הפרלמנטרי (שנזנח בישראל באופן חלקי לתקופה קצרה בשנים 1996–2001) בנוי על פוליטיקה מפלגתית. עם זאת, לראש הממשלה כיום

יש היכולת להניע תהליך של פיזור הכנסת (שיכול להיבלם רק ברוב מוחלט של חברי כנסת שתומכים בממשלה חלופית), והצבעת האי־אמון הקונסטרוקטיבית מציבה חסם גבוה לאפשרות החלפתו ללא בחירות. כך, ניתן לומר שמעמדו של ראש הממשלה חזק יחסית לרוב המשטרים הפרלמנטריים האחרים שנהוגים בהם מנגנוני אי־אמון תובעניים פחות, וכן בהשוואה למשטרים פרלמנטריים שלראש הממשלה אין בהם כל סמכות לפיזור הפרלמנט (Goplerud and Schleiter, 2015).

שיטת הבחירות הרשימתית הסגורה בישראל היא שיטה שאין בה כל רכיב אישי. ברוב רובן של הדמוקרטיה נהוגות שיטות בחירה שלבוחר יש בהן אפשרות לבטא את העדפותיו בכל הקשור למועמדים בבחירות, ובמקרים אלו יש לבוחר גם השפעה על ההרכב האישי של הפרלמנט. מידת ההשפעה של הבוחר משתנה ותלויה במאפיינים של שיטת הבחירות, אך בהשוואה לכל המקרים השיטה בישראל מבחינה זו היא המפלגתית ביותר. גם השימוש במדינה כמחוז בחירה יחיד של 120 מושבים מונע, או לפחות מקשה מאוד, אפשרות לכונן קשר אישי בין הבוחר לבין הנבחר. ברוב המדינות נעשה שימוש במחוזות קטנים יותר שהמרחק בין הבוחר לנבחר בהם קטן יותר. כך, ניתוח השוואתי של 29 מדינות שערכו פרל ומקאליסטר (Farrell and McAllister, 2006) אכן מצא כי לצד 6 מדינות נוספות (בולגריה, איסלנד, נורווגיה, פורטוגל, רומניה, ספרד) שיטת הבחירות בישראל היא השיטה הכי פחות אישית. מבט ממוקד בקבוצה זו מוצא כי גם ביחס לשיטות הבחירה המקובלות ב־6 המדינות האלה השיטה בישראל היא הכי פחות אישית (או המפלגתית ביותר): מחוזות הבחירה במדינות אלו קטנים יותר מבישראל ובכמה מהן (שלא כמו בישראל) מקובל להציג שמות של מועמדים על פתק ההצבעה.

לעומת זאת, ברמה המקומית הבחירה הישירה של ראש הרשות ושיטת הממשל הכמוניציפאלי, כלומר עוצמתו הרבה של ראש הרשות אל מול המועצה הנבחרת, הם הסדרים מוסדיים אישיים־ריכוזיים מובהקים. גם במגוון הקיים של צורות ממשל ובחירות מקומיות בעולם השיטה הישראלית בולטת ברמת הפרסונליזם הגבוהה שלה. תוצר לוואי של השיטה הוא היווצרותה של פוליטיקה אישית בעיקרה במישור המקומי. גם מי שחברים במפלגות לאומיות נמנעים מלהזדהות ככאלה בזירה המקומית, ורק מעטים מראשי הרשויות מתמודדים ברשימה שמזוהה עם מפלגה לאומית. כך גם כשמדובר בחברי המועצה, רוב

רובם אינם מתמודדים במסגרת של מפלגה לאומית. זאת ועוד, רוב ההתאגדויות המקומיות אינן יציבות, כך שלא מדובר במפלגות מקומיות שמשמשות מסגרות פעולה והתייחסות קבועות. בתנאים אלו הפוליטיקה המקומית היא אישית ברובה, כלומר פוליטיקה אישית מבזרת. דמוקרטיית נוספות ערכו רפורמות בשיטות הממשל המקומי שלהן שכללו בחירה ישירה של ראש הרשות. ואולם ישראל בולטת באיבוד האחיזה של המפלגות ברמה המקומית לטובת פוליטיקה אישית (Rahat and Kenig, 2018).

3.1.2 פרסונליזם של המפלגות

כאשר בוחנים את דרכי בחירת המנהיג המועמדים במפלגות בישראל, הפרסונליזם ניכר היטב. ערב בחירות אפריל 2019, בחירת המועמדים והמנהיג במפלגות הוותיקות הבולטות (ליכוד, העבודה, מרצ) נעשתה על פי רוב בשיטות פריימריז, אשר מחצינות את התחרות האישית. שיטות מפלגתיות לבחירה כגון ועדה מצומצמת או צירי מפלגה (מרכז, מועצה) כמעט שלא היו בשימוש, למעט בליכוד, בבחירת מועמדי המחוזות למקומות נמוכים יחסית, ובמפלגות הלא-ציוניות חד"ש ובל"ד. המפלגות החדשות (חוסן לישראל, תל"מ, גשר, הימין החדש) והחדשות יחסית (ישראל ביתנו, יש עתיד, כולנו) הן כולן מפלגות מנהיג, כלומר מנהיגותו של המנהיג המייסד אינה עומדת למבחן והוא שקובע את רשימת המועמדים.¹⁹ המפלגות החרדיות מבוססות על פוליטיקה אישית, ואישים בעלי סמכות רוחנית ועסקנים פוליטיים הם שקובעים את רשימות המפלגות ואת מנהיגיהן. בדמוקרטיית אחרות, לעומת זאת, השיטה הנפוצה ביותר לבחירת המנהיג היא עדיין מוסד מפלגתי (Cross and Pilet, 2015). בכל הנוגע למועמדים לפרלמנטים, אך שהבחירות הפנימיות מתאפיינות יותר ויותר בפתיחות לחברי המפלגה ולתומכיה, עדיין ברוב המקרים המוסדות המפלגתיים מעורבים בבחירה (Cordero and Coller, 2018; Hazan and Rahat, 2010). בכל הנוגע למפלגות מנהיג, בדמוקרטיית אחרות ניכרת עלייה בנוכחותן ובהצלחתן, אבל ברוב המקרים הן אינן נפוצות כמו בישראל.

19 חירוף מקובל להיותן של מפלגות חדשות להיות מפלגות מנהיג היא היעדר זמן להתארגנות ולגיוס משאבים לטובת יצירת חיים מפלגתיים. אולם קיומן של מפלגות חדשות שאינן מפלגות מנהיג והעובדה שמפלגות שקמות כמפלגות מנהיג ממשיכות לפעול כך לאורך זמן מעידה כי מדובר בחופעה שאיננה זמנית אלא מאפיינת של החקופה.

3.2 פרסונליזם תקשורתי בישראל

הסוגיה המרכזית שחלק זה עוסק בה היא כיצד השחקנים הפוליטיים מציגים את עצמם, וכיצד מציגים אותם אחרים, העיתונאים. אם הפוליטיקאים מבליטים את עצמם ולא את המפלגה שהם שייכים לה, אנו עוסקים בפרסונליזם בתקשורת הנשלטת; אם מי שמדווח על הפוליטיקה ומפרש אותה מבליט את הפוליטיקאים על חשבון המפלגות, אנו עוסקים בפרסונליזם בתקשורת הלא־נשלטת. הצגה לא־פרסונלית של הפוליטיקה תתמקד במפלגות ולא באנשים המרכיבים אותן.

3.2.1 פרסונליזם בתקשורת הנשלטת

המפלגות בישראל נוטות יותר ממפלגות בדמוקרטיות אחרות לצרף את שם המנהיג לשמן בהציגן את עצמן בבחירות הכלליות. רק במדינות ספורות נמצאו מקרים מעטים של רשימות שנשאו את שם מנהיגן. בישראל, לעומת זאת, רק בשנים 1999–2015, 78 רשימות שהתמודדו בבחירות צירפו לשמן את שם המנהיג. מתוך 43 רשימות מועמדים שהוגשו לוועדת הבחירות לקראת בחירות אפריל 2019, 16 כללו את שם המועמד, בהן מפלגות ותיקות כגון "הליכוד בהנהגת בנימין נתניהו לראשות הממשלה" או "העבודה בראשות אבי גבאי"; בריתות מפלגתיות כגון "כחול לבן בראשות בני גנץ ויאיר לפיד" או "חד"ש תע"ל בראשות איימן עודה ואחמד טיבי"; מפלגות חדשות בראשות חברי כנסת מכהנים כגון "הימין החדש בראשות שקד ובנט" או "גשר בראשות אורלי לוי אבקסיס"; מפלגות חדשות שלא היו מיוצגות בכנסת הקודמת כגון "איחוד בני הברית - בראשות רב חובל בשארה שליאן" או "זהות - תנועה ישראלית יהודית בהנהגת משה פייגלין". הגדיל לעשות חבר הכנסת מהליכוד אורן חזן, אשר

פרש ממפלגתו ורץ בראשות מפלגה ותיקה שהוא השיב לחיים בשם החדש -
 "אורן חזן בראשות צומת"²⁰.

בכל הנוגע לשימוש ברשתות החברתיות, כפי שתואר לעיל, בישראל ניכרת רמה גבוהה של פוליטיקה אישית לעומת מדינות אחרות. אומנם המפלגות בישראל מפגינות נוכחות ופעילות בזירה זו, אך בהשוואה למדינות אחרות ניכרת יותר פעילות אישית ביחס לזו המפלגתית: ישראל מדורגת במקום ה־2 מתוך 24 דמוקרטיות כשמדובר בממוצע עדכוני פייסבוק בחודש של מנהיגים לעומת מפלגות, ובמקום ה־7 מתוך 23 כשמדובר בממוצע עדכוני פייסבוק בחודש של שלושת הבכירים במפלגה לעומת מפלגתם; ובכל הנוגע לטוויטר - ישראל מדורגת במקום ה־6 מתוך 24 דמוקרטיות בכמות ציוצי טוויטר בחודש של מנהיגים לעומת מפלגות, ובמקום ה־3 מתוך 23 מדינות בציוצי טוויטר בחודש של שלושת הבכירים במפלגה לעומת מפלגתם (זמיר ורהט, 2019). במילים אחרות, הפוליטיקה בישראל היא אישית באופן יחסי במקרה של שליחת מסרים ישירים לאזרחים.

3.2.2 פרסונליזם בתקשורת הלא־נשלטת

דפוס הפוליטיקה האישית בישראל ניכר גם בסיקור הפוליטיקה הישראלית על ידי התקשורת. מחקר שהשווה את מידת הפרסונליזם של הסיקור התקשורתי בישראל לזו שב־15 דמוקרטיות אחרות מצא בישראל רמות גבוהות של פרסונליזם. בהשוואה בין סיקור של שחקנים ממשלתיים יחידים למוסדות נמצאה רמת הפרסונליזם ה־5 בגובהה; ואילו בהשוואה שהתמקדה ביחס שבין סיקור מפלגות לבין סיקור פוליטיקאים נמצאה בישראל רמת הפרסונליזם הגבוהה ביותר (Van Aelst et al., 2017).

3.3

פרסונליזם התנהגותי בישראל

בחלק זה המבט מופנה להתנהגות של הפוליטיקאים ושל האזרחים. במקרה של הפוליטיקאים נבחנת התנהגות חברי הכנסת, ובמקרה של האזרחים נבחנת התנהגותם כגולשים ברשתות החברתיות וכבוחרים.

3.3.1 פרסונליזם בהתנהגות פוליטיקאים

כאשר בוחנים את הזירה הפרלמנטרית, בולט במיוחד השימוש במכשיר האישי המובהק של חקיקה פרטית. בהשוואה בין מדינות נמצא כי בישראל מוגשות יותר הצעות חקיקה פרטית מבכל הדמוקרטיות האחרות שנבדקו (לוח 3.1). אם מביאים בחשבון את גודלה הקטן יחסית של הכנסת ואת העובדה שלשרים ולסגני שרים אסור להגיש הצעות חוק פרטיות, הנתונים מצביעים אפילו על פעילות רבה עוד יותר של כל חבר כנסת. אומנם שיעור הצעות החוק הפרטיות ההופכות לחוקים קטן מאוד, אך שיעור החוקים בישראל שמקורם בהצעות חוק פרטיות (43.9%) בשנים 1999-2018 גדול בהשוואה למדינות אחרות ונמוך רק מבמדינה אחת מתוך 16 המדינות שנבדקו. נתונים אלו מעידים על קיומו של פרסונליזם מבוזר, כלומר כזה שנוגע לכלל חברי הכנסת.

לוח 3.1

הגשה של הצעות חוק פרטיות ואימוצן ב-16 דמוקרטיות, ב-20 השנים האחרונות (עד 2018)

מדינה	שנים	הצעות חוק פרטיות שהונחו	מספר החוקים שמקורם בהצעות חוק פרטיות	אחוז החוקים שמקורם בהצעות חוק פרטיות
ישראל	2018-1999	26,375	1,431	46.8
איטליה	2018-2001	18,578	308	21.2
בלגיה	2018-1999	7,831	588	23.7
פורטוגל	2018-2000	4,661	1,105	57.5
הונגריה	2018-2000	2,863	641	20.3
פולין	2018-1997	2,675	1,124	23.3
סלובקיה	2018-1999	2,680	462	18.2
אוסטריה	2017-1999	1,599	483	16.2
בריטניה	2017-2001	1,561	86	21.0
צ'כיה	2017-1998	1,185	368	18.7
אירלנד	2018-2000	855	29	2.6
סלובניה	2018-2000	726	157	6.1
דנמרק	2018-1999	250	36	0.9
ניו זילנד	2018-2000	249	77	3.8
אוסטרליה	2018-2000	241	13	0.5
לוקסמבורג	2018-1999	155	39	2.1

מקור: הנתונים נאספו ממרכזי המידע של הפרלמנטים בידי ניב שובל מהמכון הישראלי לדמוקרטיה.

ואולם בחינה של דפוסי התמיכה ההצהרתית (הוספת חתימה להצעת חוק פרטית) והמעשית (הצבעה בקריאה טרומית בכנסת) של חברי הכנסת בהצעות חוק פרטיות מלמדת כי מפלגות אחדות מתאפיינות בדפוסי פעולה קבוצתיים גם כאשר מדובר בקידום של הצעות חוק פרטיות, ובאחרות ניכר שמדובר בפעולה אישית בעיקרה (Friedmann and Friedberg, forthcoming). כך, חקיקה פרטית היא אכן כלי פרלמנטרי אישי אך היא יכולה, בתנאים מסוימים של תיאום, להפוך לכלי קבוצתי-מפלגתי. עם זאת, נמצא שהפעילות המתואמת היא בעיקר נחלת מפלגות המנהיג. משמע, הפעולה המשותפת והמתואמת מסמנת פרסונליזם ריכוזי יותר משהיא מעידה על מפלגתיות.

מחקר שהשווה את שיעור חברי הפרלמנט ב־15 דמוקרטיות שענו כי בעת מחלוקת בפרלמנט יצביעו בהתאם לדעתם ולא לפי דעת בוחריהם או המפלגה שהם משתייכים אליה, מצא כי ישראל נמצאת במקום ה־11 מתוך 15 המדינות שנבדקו מבחינת שיעור המשיבים (20%) כי יצביעו בהתאם לדעתם האישית; למעלה ממחצית מחברי הכנסת הישראלים (53%) ענו כי יצביעו בהתאם לדעת המפלגה - המקום ה־6 מתוך 15 המדינות שנבחנו (Dudzińska et al., 2014). משמע, מבחינת תפיסת התפקיד, חברי הכנסת בישראל הפגינו מפלגתיות.

סוג מסע הבחירות המועדף על חברי הכנסת - אישי, מפלגתי או מעורב - יכול גם כן לשמש ראייה לקיומה של פוליטיקה אישית. חברי פרלמנטים ב־15 דמוקרטיות נשאלו איזה קמפיין הם מעדיפים לנהל. על פי תוצאות המחקר, הפוליטיקאים בישראל תפסו את המקום ה־7 מתוך 15 הדמוקרטיות בהעדפת קמפיין מפלגתי, ה־10 בהעדפת קמפיין מעורב, וה־9 בהעדפת קמפיין אישי (André, Freire and Papp, 2014). בהתחשב בכך ששיטת הבחירות בישראל שונה מזו שברוב המדינות הנבחנות - שיטה רשימתית וארצית שאין בה כל תמריץ למסע בחירות אישי - רמת הפרסונליזם העולה מן התשובות אינה נמוכה. מקורה אולי בהתמודדויות הפנים-מפלגתיות, הקודמות להתמודדות הבין-מפלגתית בבחירות הכלליות.

לסיכום, אחדות מן הראיות מלמדות על פרסונליזם ביזורי חזק בכל הנוגע להתנהגות הפוליטיקאים בישראל, ואחרות מלמדות על דפוסי פעולה ואולי על תפיסות מפלגתיות. ייתכן שגורם מרסן לפוליטיקה האישית המבזרת אינו דווקא המפלגה אלא מנהיגי המפלגות. בעידן הפוליטיקה האישית יש

ביכולתם לגרום לפוליטיקאים במפלגתם לפעול כגוף אחד, דבר שמעיד יותר על פרסונליזם ריכוזי מאשר על עוצמתן של המפלגות ככאלה.

3.3.2. פרסונליזם בהתנהגות האזרחים

מחקר בחן, על בסיס סקרי בחירות שנערכו בשנים 2011-2016, עד כמה הצבעת האזרחים ב־30 מדינות היא בהתאם להעדפת המנהיג או העדפת המפלגה. חושב ההפרש בין שיעור המצהירים כי הצביעו למפלגה המועדפת עליהם אף שמנהיגה לא היה המועדף עליהם, לבין מי שהצהירו כי הצביעו למפלגה שבראשה עמד המנהיג המועדף עליהם אף שהמפלגה לא הייתה מועדפת. בישראל, כמו ב־28 מדינות נוספות, ניכר יתרון למפלגה, ויותר מצביעים הצהירו כי הצביעו למפלגה המועדפת עליהם אף שמנהיגה לא היה מועדף. עם זאת, ההפרש היה קטן יחסית לרוב המדינות האחרות – במקום ה־20 מתוך 30 המדינות שנבדקו – ממצא שמעיד על רמת פרסונליזם בינונית-גבוהה באופן יחסי (McAllister and Quinlan, 2019).²¹ מנקודת מבט זו, נראה כי ידה של המפלגה עדיין על העליונה בכל הקשור לשיקולי ההצבעה של הבוחרים בישראל ובעולם. עם זאת, בישראל היא סובלת מחולשה יחסית לעומת רוב המדינות האחרות שנבדקו.

כשמדובר בצריכת מידע פוליטי ברשתות החברתיות, בישראל ניכרת נטייה קיצונית להעדפת פוליטיקאים על פני המפלגות. ישראל מדורגת ראשונה (ובפער ניכר מכל יתר המדינות) מתוך 25 דמוקרטיות בהשוואה שנערכה בין מספר הלייקים למנהיגי מפלגות לעומת מפלגותיהם. כשמדובר בהשוואת ממוצע הלייקים של שלושת הבכירים במפלגה לעומת מפלגתם, ישראל נמצאת דווקא במקום נמוך מאוד בהשוואה למדינות אחרות; אולם כשמנכים את הפוליטיקאים החרדים מן החישוב, ישראל שבה למקום הראשון מתוך 23 המדינות שלגביהן יש נתונים. ישראל מדורגת ראשונה מתוך 24 דמוקרטיות גם כשמדובר בהשוואת כמות העוקבים בטוויטר אחרי מנהיגים לעומת מפלגות, ו־9 מתוך 22 מדינות

21 במחקר נוסף שבו נערכה השוואה בינלאומית של 24 מדינות, נמצא כי בישראל השפעת מנהיג המפלגה על שיקולי ההצבעה הייתה החשיעית בגובהה (Holmberg and Oscarsson, 2011: 46).

כשמדובר בהשוואת ממוצע העוקבים בטוויטר אחרי שלושת הבכירים במפלגה לעומת מפלגתם (זמיר ורהט, 2019). במילים אחרות, הפוליטיקה בישראל היא אישית מאוד בכל הנוגע לצריכת מסרים ישירים של פוליטיקאים בזירה המקוונת.

3.4

פוליטיקה אישית בישראל: מבט כולל

מרוב רובם של הנתונים שהוצגו עולה כי הפוליטיקה בישראל היא פרסונלית באופן קיצוני. ממדינה שהמפלגות בה היו השחקניות העיקריות (Akzin, 1955; Galnoor, 1982; Yishai, 2008) הפכה ישראל למדינה שבה השחקנים הראשיים בפוליטיקה הם אינדיווידואלים, ואילו המפלגות נדחקו למושב האחורי. גם אם הרכיבים העיקריים במבנה המשטר – שיטת הממשל הפרלמנטרית ושיטת הבחירות היחסית-רשימתית-ארצית – הם מפלגתיים מובהקים, התפתחויות מוסדיות ברמת המפלגות וברמה המקומית יצרו כר נרחב לפוליטיקה אישית. הפוליטיקה מסוקרת ומוצגת כמשחק שהשחקנים הראשיים בו הם פוליטיקאים יחידים (בעיקר מנהיגי מפלגות), ודפוסי ההתנהגות מצביעים אף הם על עוצמת הפוליטיקה האישית. כעת, לאחר שמיפינו את ההתפתחות של הפוליטיקה האישית בישראל ואבחנו אותה כמקרה קיצון, נבחן מהן ההשלכות האפשרויות של התפתחות זו על מצב הדמוקרטיה בישראל.

אז מה? ההשלכות של הפרסונליזציה והפרסונליזם על הדמוקרטיה

פרק זה מציג 9 השפעות אפשריות של התחזקות הפוליטיקה האישית בישראל על הדמוקרטיה, על פי המוצע בספרות המחקר. כפי שנראה, יש מי שרואים בפרסונליזציה התפתחות חיובית שאפילו מספקת הזדמנות לשיפור הדמוקרטיה וחיצוקה; לעומתם, יש מי שרואים בה התפתחות שלילית שפוגעת בדמוקרטיה ואף מסכנת אותה.

4.1 פוליטיקה שטחית או מעניינת?

האם פוליטיקה אישית היא פוליטיקה שטחית או שהיא דווקא יוצרת עניין בפוליטיקה? אחת הבעיות שמיוחסות לפרסונליזציה של הפוליטיקה היא הפיכתה של הפוליטיקה מעימות רצינולי בין אידאולוגיות לעימות בינאישי א-פוליטי ורגשי בעיקרו. מפלגות הן פוליטיות מעצם הווייתן – אין להן חיי משפחה, תכונות אנושיות, תחביבים או רגשות. לעומת זאת, לבני אדם, אפילו פוליטיקאים במשרה מלאה, יש צדדים לא-פוליטיים. במצב שבו הדגש מושם על הלא-פוליטי, הפוליטיקה "נעשית יותר ויותר חסרת משמעות, תכנים נדחקים לשוליים, והבחירות הופכות לתחרויות יופי בלבד המתוכננות על ידי יועצי תקשורת, שלמעשה 'מעצבים' את מועמדיהם בשביל התקשורת" (Brettschneider, 2008: 1). המחלוקות על תכנים ומסירת המידע הרלוונטי עליהם עשויות להיות מוחלפות במצב זה במאבקים אישיים שהתוכן הדומיננטי שלהם אינו פוליטי (Van Aelst et al., 2017). פוליטיקה אישית עשויה אפוא להיות מסוקרת ומוצגת כמאבק שעיקרו אינו פוליטי ונוגע לתכונות לא-פוליטיות של המתמודדים. כך גם הרכיב הרגשי בתמיכה במועמדים ובהצבעה להם עשוי להפוך למרכזי ולדחוק את הרכיב הנושאי והאידאולוגי. מדובר בביטוי לתופעות שכבר נזכרו לעיל של אינטימיזציה ופרייבטיזציה של הפוליטיקה.

מנגד, אפשר לטעון כי הכנסת רכיב אישי ואנושי לסיקור הפוליטיקה מגבירה את העניין בה ובכך גם מגבירה את הידע ואת ההשתתפות הפוליטיים. הערבוב של המוכר, האינטימי ואפילו האפוליטי בתכנים האידאולוגיים המורכבים והמרוחקים של הפוליטיקה מאפשר להרחיב ואפילו להעמיק את ההשתתפות הפוליטית. תוך כדי סיפוק יצר המציצנות לחייהם של המועמדים נחשפים האזרחים גם לעמדותיהם וליכולותיהם, ואלמלא הרכיבים האלה הפוליטיקה הייתה תחום למתעניינים בלבד. במילים אחרות, "הפרסונליזציה יכולה לשמש אסטרטגיה מתאימה להעברת תכנים מורכבים: הפוליטיקאים נותנים למדיניות המפלגה שלהם פנים וקול" (Brettschneider, 2008: 2). במיוחד בעידן של אינדיבידואליזם ושל ירידת האידאולוגיה, מנהיגות פוליטית אישית עשויה דווקא לתרום לעידוד ההשתתפות הפוליטית (Mazzoleni, 2000). אכן, מחקר מצא כי תקשורת אישית יותר באמצעות אתרי אינטרנט הובילה אזרחים להגביר את המעורבות הפוליטית שלהם ואף הגבירה את השפעה של האינטראקטיביות של התקשורת המקוונת על מעורבות פוליטית (Kruikemeier et al., 2013).

זאת ועוד, מחקרים אחדים מפריכים את הטענה שפרסונליזציה בהכרח מסיטה את עיקר תשומת הלב מהנושאים הפוליטיים לנושאים האישיים האפוליטיים. הובר, אשר ערך ניסוי בשוודיה, גרמניה וצרפת, הראה כי הפרסונליזציה אינה הופכת את הבחירות ל"תחרות יופי", וכי אזרחים מעריכים מנהיגים על בסיס שיקולים פוליטיים ולא על בסיס תכונות אישיות לאפוליטיות (Huber, 2015). יתרה מזו, גרסייה טוען שממצאי מחקרו על התנהגות בוחרים מדגימים כי "הבוחרים המתוחכמים ביותר הם אלו שמעניקים תשומת לב הולכת וגוברת לאורך זמן לאישיותם של המנהיגים" (Garzia, 2014: 83). אם כן, פרסונליזציה בהתנהגות הבוחרים אינה נובעת מכך שהבוחרים נעשו פחות מתוחכמים והצבעתם מושפעת יותר מתגובות אישיות רגשיות וקצרות טווח, אלא מכך שלשיקולי ההצבעה נוספו שיפטים מהותיים הנוגעים לכישוריהם של הפוליטיקאים ולישורם. ביטנר מצאה כי מי שמביאים בחשבון בשיקולי ההצבעה שלהם את כישורי המנהיגים ואת אישיותם הם דווקא הבוחרים המשכילים יותר, ולא מדובר ב"קיצור דרך" שעושים הבוחרים הפחות משכילים והפחות מודעים (Bittner, 2011). אפילו ווטנברג, הרואה בפרסונליזציה התפתחות שלילית, מצא שבמרוצת השנים הפוליטיקאים האמריקאים נשפטים יותר ויותר על סמך עמדתם בסוגיות שונות ופחות על סמך אישיותם (Wattenberg, 2011). במילים

אחרות, מנהיגים, כמו מפלגות, יכולים לשמש "קיצורי דרך" (או סמנים) לתכנים פוליטיים. קפרארה אף מרחיק לכת וטוען כי (Caprara, 2007: 154) –

למעשה, ההשפעה ההולכת ופוחתת של המעמד החברתי ושל ההזדהות המפלגתית על הצבעת הבוחרים ברוב הדמוקרטיות המערביות, משמעה שהעדפות הפוליטיות תלויות יותר ויותר בטעמים האישי, באסטרטגיות הקוגניטיביות שלהם ובמצוקותיהם האישיות. כאשר אנשים משוחררים מתנאי מחסור וחווים מוביליזציה רבה יותר, הם מתמודדים עם השקפות עולם והזדמנויות מרובות. ככל שהיחסים והנאמנויות המסורתיות נחלשים כך הקשר הבינאישי נבחן שוב ושוב. האתוס של המודרניות מקדש את הביטוי המלא של האינדיווידואליות של האדם ואת מימושו המלא של הפוטנציאל שלו.

מנקודות מבט אלו על השפעת הפרסונליזציה על תפיסות ועל התנהגות הבוחרים, הפרסונליזציה יכולה להיתפס כשלילית, משום שהיא מביאה רגשות חזקים למה שאמור להיות בחירה רציונלית בין אפשרויות שונות של מדיניות; או שהיא יכולה להיתפס כחיובית, משום שהיא מעוררת רגשות חזקים ובכך מגייסת את הציבור ביעילות רבה יותר מן המפלגות.

עוד נמצא במחקר כי בעקבות תהליך הפרסונליזציה התפקיד של מנהיגי המפלגות בהנעת בוחרים להצביע גדל לעומת מפלגותיהם (Ferreira da Silva, Garzia and De Angelis, forthcoming). ואולם אין כל סימן לכך שבעידן הפרסונליזציה, בשניים-שלושה העשורים האחרונים, התגברה ההשתתפות בפוליטיקה או העניין בה. למעשה, כמעט בכל הדמוקרטיות נצפתה ירידה בהשתתפות בבחירות. זאת ועוד, מחקר שבחן ניסיונות שנעשו בארצות הברית בכמה מדינות ליצור פוליטיקה לא־מפלגתית, אשר בה מועמדים אינם שייכים או משויכים למפלגות, מצא שהניסיונות הללו הביאו דווקא לירידה בשיעור ההצבעה ולבחירות מבלבלות שבהן הציבור היה חשוף לפחות מידע (Masket, 2016).

ניתן לסכם ולומר: ראשית, פוליטיקה אישית אינה חייבת להיות רציונלית פחות וממוקדת בתפל ולא בעיקר. אבל היא יכולה להפוך לכזאת ביתר קלות

בהשוואה לפוליטיקה מפלגתית. במילים אחרות פרסונליזציה אינה בהכרח אינטימיזציה (או פרייבטיזציה) ואינה בהכרח מובילה לפוליטיקה המבוססת על תכנים לא-פוליטיים ועל רגשות; שנית, במציאות של פוליטיקה אישית אל לנו להתעלם מהפוטנציאל שבה. בשימוש נכון ובמינון נכון ייתכן שההסתגלות לפוליטיקה האישית עשויה להחיות במעט את הפוליטיקה הדמוקרטית ואפילו את הקבוצות הפוליטיות, ובתוכן המפלגות. הרי בסופו של יום כל קבוצה אינה אלא אוסף של אנשים ונשים.

4.2

פוליטיקה אישית ופופוליזם

נמצא כי פוליטיקה אישית ופופוליזם (גישה המציגה את הפוליטיקה כעימות בין אליטות מנותקות ומושחתות לבין העם ואת מוביליה כנציגי העם אל מול אליטות אלו) מזינים זה את זה. פופוליזם מתאפיין באידאולוגיה "רזה" (Mudde, 2004), ובמצב זה המנהיג משוחרר מכבלי האידאולוגיה ונוצרת בו תלות כספק פתרונות של מדיניות אד-הוק (Oshri and Rahat, 2018). נוסף לכך, מודל הייצוג של הפופוליזם גורס כי "העם" ולא קבוצה זו או אחרת הם המיוצגים. צורה לא מתווכת זו של ייצוג מחייבת אמון של "העם", ואמון אותנטי כזה יכול בקלות רבה יותר להיות מכוון לאדם מאשר למפלגה.

פוגונטקה וזוב טוענים כי ההתנשיאותיות של הפוליטיקה (שניתן כאמור לראותה גם כביטוי של פרסונליזציה ריכוזית) מחזקת את הפופוליזם (Poguntke and Webb, 2018), משתי סיבות: ראשית, המנהיגים הפוליטיים מחלישים את המפלגות, וכך הבוחרים משוחררים מהנאמנויות המפלגתיות הישנות ונחשפים לגורמים פופוליסטיים. שנית, היכולת של מנהיגים חזקים להוציא לפועל שינוי פתאומי במדיניות (והעובדה שהם אכן מתפתים לעשות זאת) מעניקה לגיטימציה לרעיון מרכזי של הפופוליסטים שאנו זקוקים לשינוי רדיקלי ופתאומי כדי לטפל במשבר (הקיים לכאורה). יתר על כן, הדמיון האידאולוגי הגובר בין המפלגות מעניק לגיטימציה לטענה של הפופוליסטים שכל המפלגות הממוסדות הן "אותו דבר", ומהן לא תבוא כל ישועה ופתרון לבעיות הקיימות.

אם ההתנשאותיות מזינה את הפופוליזם, הפרסונליזציה עלולה גם לאיים על הדמוקרטיה הליברלית. מנהיגים פופוליסטים נוטים להחליש את שומרי הסף של הדמוקרטיה הליברלית (בתי משפט, תקשורת חופשית וכדומה) ולתקוף רכיבים חשובים באתוס שלה, כגון רציונליזם, מקצוענות והחשיבות של ההליכים המבטיחים שוויון לפני החוק (Mudde, 2004; Plattner, 2019). לפיכך פרסונליזציה היא אינה רק איום על היציבות הדמוקרטית, אלא עלולה להיות איום על עצם טיבה ולהוביל להידרדרותה מדמוקרטיה ליברלית לדמוקרטיה לא-ליברלית ואפילו לאוטוקרטיה.

מבט אל העולם מעיד כי פעמים רבות פופוליזם ופרסונליזם הולכים יד ביד (Oshri and Rahat, 2018). עם זאת, ישנן התארגנויות פופוליסטיות שאינן אישיות, כגון "מסיבת התנה", שהיא התארגנות ניאורשמרנית במסגרת המפלגה הרפובליקנית בארצות הברית. זאת ועוד, לעיתים דווקא מנהיגות אישית היא שבולמת פופוליזם, כמו במקרים של אנגלה מרקל בגרמניה ובייחוד של עמנואל מקרון בצרפת. את הדיון בסוגיה זו ניתן לסכם בקביעה שיש בין פרסונליזם לפופוליזם קשר חזק אך לא הכרחי.

4.3

פוליטיקה אישית והיענות פוליטית

מה קורה כאשר פוליטיקאים הופכים למוקד של הפוליטיקה במקום המפלגות? מי שרואה בפרסונליזציה הפוליטית תהליך חיובי, יטען כי שימוש במנהיגים ולא במפלגות כסמנים אלקטורליים (כלומר כגורם שעל פיו בוחרים למי להצביע) אינו רק רציונלי אלא אף עשוי להיות יעיל יותר. כלומר, מנהיגים עשויים להיות יעילים יותר ממפלגות בהספקת קיצורי הדרך (סמנים) הנדרשים לאזרחים בהקשר של הפוליטיקה הייצוגית המתווכת (Adam and Maier, 2010).

לובו וקרטיס (Lobo and Curtice, 2015c: 248) טוענים ש"אם השיקולים של הבוחרים בהערכת המנהיגים הם פוליטיים, יש בכך כדי לסמל שהם משתמשים במנהיגים כסמנים פוליטיים. משמעות הדבר היא שהבוחרים מתנהגים באופן רציונלי, וכי שיקוליהם בהערכת המנהיגים מעבירים מסר פוליטי. מבחינה זו הם

אינם יכולים להיות סימן שלילי לאיכות הדמוקרטיה היום" (לגישה דומה ראו מצא כי "תכונות מנהיגות רלוונטיות מבחינה פוליטית והערכת הביצועים של מנהיגים הן אמות מידה חשובות לשיקול דעתם הפוליטי של הבוחרים ולהחלטותיהם", ועל כן "ההערכה של המנהיגים והשפעתה על ההצבעה מבוססות על שיקולים פוליטיים רציונליים" (Ohr and Oscarsson, 2011: 212). מרינובה מציגה את השימוש במידע על אישים פוליטיים כסמן ב"בחירות מורכבות" - קרי בחירות שיש בהן שינויים רבים במונחים של הופעת מפלגות חדשות, היכחדות של מפלגות קיימות, ושל פיצולים ומיזוגים - כשימוש יעיל ורציונלי במשאבים מוגבלים (Marinova, 2016). ביירלינג אף הציע כי האמון הפוליטי, בעידן של ירידה בהזדהות עם מפלגות והתגברות הפרסונליזציה, יתחזק אם התקשורת תהיה אישית יותר ותפיק יותר מידע על פוליטיקאים יחידים (Bjerling, 2012). לסיכום, ניתן לראות בפרסונליזציה צורה של הסתגלות לשינויים תרבותיים, סוציו-פוליטיים ותקשורתיים.

לובו וקרטיס טוענים כי ממצאיהם שהשיפוט של מנהיגים משפיע על ההצבעה במערכות פוליטיות שבהן תפקידם של המנהיגים הוא מרכזי יותר (כגון משטרים נשיאותיים ומשטרים רובניים), "תורמים לרעיון שאזרחים משתמשים במנהיגים כסמנים במצבים שבהם הגיוני לעשות זאת" (Lobo and Curtice, 2015c: 247). יתר על כן, ההתנשאותיות של הפוליטיקה פירושה שהפיקוח בימינו על פוליטיקאים הוא הדוק הרבה יותר מבעבר, וכי הם אינם יכולים עוד לקבל את נאמנותם של הבוחרים כמובנת מאליה; במילים אחרות, ההצבעה הופכת להיות רציונלית ואינה מבוססת יותר על נאמנות מפלגתית (Lobo and Curtice, 2015a). ניסוי שערך הדמיה של משבר בארגון מצא כי מסרים אישיים (במיוחד מצד מנהיג הארגון) משפיעים בצורה חיובית יותר על תדמית הארגון ממסרים לא-אישיים (Denner, Viererbl and Koch, 2019). גם ממצאי מחקר שלפיהם הבוחרים מעדיפים מחוקקים סוררים שסוטים מהקו שמתווה מפלגתם, עשויים להעיד על כך שהבוחרים מעדיפים אנשים על פני מפלגות כאשר עליהם לבחור בין השניים (Campbell et al., 2019).

אם כך, יש הטוענים כי הפוליטיקה האישית עדיפה ומבטאת התפתחות חיובית של הדמוקרטיה. היא מסמלת את שחרורה מכבלי הנאמנות המפלגתית לטובת קשר רציונלי ישיר ולא מתווך בין שליטים לנשלטים. ניתן לפקפק במסקנה זו

אם זוכרים שהפוליטיקה המפלגתית החליפה פוליטיקה לא־דמוקרטית ואישית ביותר, שבה יחידים, מלכים וקיסרים, היו מוקד הכוח הפוליטי. כמו כן, לא ברור היכן מתרחש צירוף האינטרסים בפוליטיקה כזאת, כאשר מה שבעיקר מתקיים בה הוא "דיאלוג" מזויף וישיר בין המנהיג למיליוני נתיניו.

לעומת הטוענים כי פוליטיקה אישית מחזקת את ההיענות הפוליטית ומסמנת מוקד אחריות ברור כלפי האזרחים, יש הטוענים בדיוק ההפך. על סמך מחקרו על הפוליטיקה של דרום ארצות הברית טוען קי, למשל, שהפוליטיקה האישית "מבלבלת את הבוחרים", ולכן אינה מספקת להם סמן בבחירות או בסיס ברור להיענות ולאחריות (Key, 1949: 303). בניתוחו את הפוליטיקה האמריקאית מראה ווטנברג כי המפלגות משמשות סמן טוב יותר בכל הנוגע לתכנים מאשר המועמדים: "רק 14% מהתגובות האוהדות או הלא־אוהדות שהובעו לגבי המועמדים לקונגרס ב־1978 יכולות להיחשב כהתייחסויות לענייני מדיניות ציבורית, לעומת 47% מהתגובות שהובעו לגבי המפלגות" (Wattenberg, 1994: 111).

יתר על כן, על פי מסקט, שכאמור חקר ניסיונות ליצור פוליטיקה אישית לא־מפלגתית, פוליטיקאים עשויים ליהנות מפרסונליזציה, אך לא אזרחים שרוצים להשפיע (Masket, 2016: 23):

פוליטיקאים ומי שרוצים להשפיע על המדיניות עשויים לפעול הן בתוך הממשלה והן מחוצה לה כדי ליצור מערכת מפלגתית או לחזק אותה. הספר הזה, מכל מקום, טוען שפעולות כאלה נוטות יותר לבוא מחוץ לממשלה, מהסיבה הפשוטה שלמכהנים בממשלה יש יותר מה להרוויח (או פחות מה להפסיד) ממערכת לא־מפלגתית מאשר לפעילים פוליטיים. כמו שעודיות אמפיריות רבות מלמדות, מי שמכהנים בממשלה יכולים ליהנות מקריירה ארוכה ומשגשגת גם בהיעדר מפלגות. נדיר שפעיל פוליטי ישיג את יעדי המדיניות שלו במערכת כזאת.

זאת ועוד, חוקרי התנשיאותיות בחנו את הפער בין בולטותם של מנהיגים לבין יכולתם המופחתת למשול (Fabbrini, 2013; Poguntke and Webb, 2005b). פרסונליזציה הופכת את המנהיגים למוקד של הפוליטיקה הדמוקרטית, ובמובן

זה מעצימה ומציידת אותם במנדט אישי עממי. עם זאת, בסביבה פרסונלית למנהיגים אלו אין בסיס תמיכה של מפלגות מלוכדות, ממשלות או קואליציות (Musella, 2015). הם צריכים איכשהו לצרף אינטרסים של נציגים רבים ולא של כמה קבוצות. אם מנהיגים לא יצליחו לקיים את מה שהבטיחו, אמון הציבור בדמוקרטיה צפוי לרדת עוד יותר. זאת ועוד, במקרה של שיטות ממשל ובחירות לאומיות ממוקדות מפלגות (כמו בישראל), הפרסונליזציה עלולה ליצור פערים בלתי אפשריים בין כללי המשחק הפורמליים והמוסדיים מחד גיסא, לבין הדרכים שבהן פועלת הפוליטיקה האישית מאידך גיסא. הפער הזה עלול לא רק לחבל ביכולת של הממשלה למשול, אלא גם לפגוע באמון של האזרחים.

ככלל, מפלגה יכולה לשמש מוקד יציב יותר להיענות פוליטית מאשר פוליטיקאי זה או אחר – פוליטיקאים באים והולכים, ואילו המפלגה נשארת. פוליטיקאי גם עשוי לשרת אינטרסים כאלו או אחרים מתוך מחשבה על אופק התעסוקה שלו בימים שאחרי הפוליטיקה. המפלגה הייתה ועודנה יצור פוליטי ללא קיום מחוץ לזירה הפוליטית. למפלגות מבוססות לעולם תהיה תוחלת חיים ארוכה יותר משל אנשיהן. לכן מי שמוטרד מכך שהפוליטיקה הדמוקרטית לא מביאה מספיק בחשבון את התכונן לטווח הארוך צריך להיות מוטרד ממגמות הפרסונליזציה.

4.4

פרסונליזציה ואמון פוליטי

ייתכן שהפרסונליזציה התפתחה מאחר שאנשים בוטחים יותר בפוליטיקאים, שהם ישויות פיזיות אמיתיות, ולא במפלגות פוליטיות, שהן ישויות מופשטות וללא ביטוי פיזי; ואם אנשים סומכים על פוליטיקאים יחידים יותר משהם סומכים על מפלגות, דומה שפרסונליזציה היא התפתחות חיובית לדמוקרטיה. גם אם מתעלמים מן השאלה מי מעורר יותר אמון, פוליטיקאים או מפלגות, עם התרחשות הפרסונליזציה, האמון של האזרחים באינדיווידואלים צפוי לגדול עם הזמן ולהחליף את האמון במפלגות (Bjerling, 2012), ואף רצוי שכך יקרה מנקודת המבט של משטרים דמוקרטיים.

לחלופין, ייתכן שאנשים יכולים לסמוך דווקא על מפלגות יותר משהם יכולים לסמוך על פוליטיקאים. אחרי הכול, מפלגות הן מותג מוכר ויציב יחסית, ולעומתן פוליטיקאים באים והולכים. סביר להניח שלבוחרים יש רגשות חזקים יותר, שליליים או חיוביים, כלפי אנשים "אמיתיים" ולא כלפי מפלגות "מופשטות". פרוירס וקרוס אף מצאו במחקריהם על מסעות הבחירות של מפלגות לקראת הבחירות הכלליות בקנדה בשנת 2015 ש"כאשר מפלגות עוסקות בקמפינים שליליים, מנהיגי המפלגות האחרות, ולא המפלגות הפוליטיות האחרות, משמשים להם מטרה עיקרית" (Pruyers and Cross, 2018: 67).

ואולם ווטנברג טוען שהפרסונליזציה של הפוליטיקה האמריקאית לא הובילה לעלייה בפופולריות של המנהיגים, אלא להפך, לירידה (Wattenberg, 2011); ולנגר גורסת כי אומנם ההזדהות הרגשית עם מנהיגים עשויה לעזור לחבר מחדש את האזרחים לפוליטיקה, אבל היא עלולה גם להגביר את האי-אמון כאשר היחסים ה"אינטימיים" עם המנהיג מתערערים בעקבות חשיפות בתקשורת (Langer, 2007).

בכל הנוגע למפלגות אישיות (personalistic parties), גנתר ודיימונד מציינים שאומנם בטווח הקצר הן יכולות לקרב לפוליטיקה קבוצות משולי המערכת, אבל "סביר יותר להניח [...] שכאשר המועמד המכהן יאבד את הפופולריות והאמון בו, יגבר הניכור הפוליטי" (Gunther and Diamond, 2001: 29). במקרה זה, אם כן, הפרסונליזציה פוגעת בדמוקרטיה. אומנם נראה שאינטימיזציה של הפוליטיקה, כסוג מסוים של פרסונליזציה, עשויה לשמש דרך לקרב אנשים לפוליטיקה, אבל ניתן דווקא לטעון ש"לחשיפת חייהם האישיים של פוליטיקאי יש השלכות פוטנציאליות שליליות. היא יכולה לפגוע במוניטין או בהילה של מנהיגים, ויותר מזה, להרתיע אנשים ישרים מלהיכנס לזירה הציבורית" (Stanyer, 2013: 162).

בדיקה של היחס בין רמות האמון בפוליטיקאים לבין רמות האמון במפלגות במדינות שונות מצאה שיש ביניהן קשר חיובי חזק ומובהק (Rahat and Kenig, 2018). במילים אחרות, אין הבדל בין רמות האמון במפלגות לבין רמות האמון בפוליטיקאים. ממצא זה אף עשוי להסביר מדוע רנוויק ופילה סבורים כי "תקוות הרפורמיסטים שפרסונליזציה של שיטת הבחירות תתרום לגשר על הפער

ההולך וגדל בין האזרחים לבין הפוליטיקה לא נענו" (Renwick and Pilet, 2016: 255). נראה שהפרסונליזציה לא תושיע את הדמוקרטיה ממשבר האמון שהן שריות בו, ויכול להיות שהיא אף מעמיקה אותו.

4.5

פרסונליזציה ומגדר

האם פוליטיקה אישית מסייעת לקידום שוויון מגדרי בפוליטיקה? ניתן לטעון כי מאחר שהיא מכניסה לפוליטיקה ממדים של פרייבטיזציה ושל אינטימיזציה, אשר אינם מאפיינים את הפוליטיקה המפלגתית, פרסונליזציה תורמת לקידום השוויון המגדרי (Thomas, 2018) - עם שבירת המחיצות בין המרחב הפרטי למרחב הציבורי, נשים, שזוהו בעיקר עם המרחב הפרטי, משולבות בפוליטיקה.

ואולם ספרות המחקר מצביעה על כך שנשים הן תחרותיות פחות ומעדיפות פעולה קבוצתית (Gilligan, 1982), ותכונות אלו נוגדות את הדינמיקה של הפוליטיקה האישית. כמו כן, נקודת המבט האישית בסיקור התקשורת מחדדת את העניין המגדרי, ובכלל זה רכיבים לא-פוליטיים שלו. השוואה בין הסיקור של גולדה מאיר במסע הבחירות בשנת 1969 לבין הסיקור של ציפי לבני במסע הבחירות של שנת 2009 אכן מצאה כי במקרה השני הסיקור היה אישי יותר ולכן גם מוטה מגדרית יותר וסטראוטיפי (Greenwald and Lehman-Wilzig, 2019).

כדי להכריע בסוגיה זו יש צורך במחקר נוסף. עם זאת, אפשר לקבוע בזהירות כי בתנאים של אישויון מגדרי ושל מאמצים להשיגו יש יתרון לפעולה קבוצתית. קביעת מכסות ייצוג מגדריות היא פעולה המתייחסת לקבוצה חברתית ולא לאישה זו או אחרת. כמו כן, הייצוג של נשים גדול יותר בשיטות בחירה יחסיות ורשימתיות, במחוזות בחירה גדולים, ולא בשיטות רוביות שההתמודדות בהן היא משחק סכום אפס על מועמדות יחידה (שפירא ואחרים, 2013; Krook, 2010).

4.6 פרסונליזציה ונגטיביזם פוליטי

נגטיביזם פוליטי מתייחס לנטייה, בעיקר במסעות בחירות, להתמקד בתקיפת היריב (ולא למשל להתמקד בהאדרה עצמית). נגטיביזם מיועד לבסס את הטענה שהיריב אינו מתאים למשרה הפוליטית שעליה מתחרים. אפשר היה לשער שלאנשים יהיה קל יותר להכתים את המותג המפלגתי מאשר את בני מינם. אולם לא כך הדבר. כך, שתי תופעות המיוחסות בה בעת למסע הבחירות המודרני האמריקאי הן פרסונליזם ונגטיביזם. הסיקור האישי והשלילי נתפסים כאפקטיביים, ולכן נעשה בהם שימוש רב במסעות הבחירות. למשל, מניתוח של מסע הבחירות בקנדה בשנת 2015 עולה כי עיקר התעמולה הנגטיבית היא אישית (Pruysers and Cross, 2018).

4.7 פרסונליזציה ואיזונים ובלמים

אחד המאפיינים העיקריים של הדמוקרטיה הליברלית הוא ביזור הכוח הפוליטי. הכוח מבוזר במכוון, אנכית ואופקית, בין כמה מוסדות ושחקנים פוליטיים על מנת למנוע את ריכוזו ואת האיום האפשרי של היווצרות משטר סמכותני, ולטובת יצירת איזונים ובלמים. מהי ההשפעה של הפרסונליזציה על ביזור הכוח?

אפשר לטעון כי פרסונליזציה, ובמיוחד הסוג המבוזר, חיובית לדמוקרטיה הליברלית משום שמעצם טיבה היא מקפידה לפזר את העוצמה הפוליטית בין מנהיגים ובין פוליטיקאים אחרים. שחקנים אלה משתפים פעולה אך גם מתחרים, ומכך נובע שהם בולמים ומאזנים זה את זה. זאת ועוד, פיזור העוצמה בין יחידים הוא בהכרח רב יותר מפיזור בין הקבוצות המאגדות אותם.

ואולם יש שיטענו כי פרסונליזציה לא יוצרת פיזור עוצמה באופן שמשפר את מנגנון האיזונים והבלמים. ראשית, בעקבות ההיחלשות של הקבוצות הפוליטיות על הפרטים בפסגה יש פחות מגבלות מבעבר (Langer, 2007). אומנם פוליטיקאים שאינם נמצאים בצמרת עשויים להיות עצמאיים יותר ותלויים פחות בקבוצות שלהם (למשל מפלגות), אבל במצב זה הם פועלים כיחידים ואינם יכולים לשמש גורם מאזן לפוליטיקאים שבצמרת. במילים אחרות, דמוקרטיה יכולה להתפתח למשטר נפוליאוני משאלי (plebiscitary): מנהיג דומיננטי שמדבר ישירות אל האזרחים ושקבוצות פוליטיות, מוסדות וארגונים חלשים וקהל אטומיסטי של פוליטיקאים אינם יכולים לשמש לו גורם מאזן. בלמס ושותפיה מסכמים את הנושא כך (Balmas et al., 2014):

העמדה בעניין השפעת הפרסונליזציה על הדמוקרטיה תלויה בתפיסת המוצא. מי שסבורים שהקבוצות הפוליטיות היו בעבר בעלות כוח הולם, מודאגים מן הפרסונליזציה; ומי שסבורים שלקבוצות הפוליטיות היה כוח רב מדי, רואים בה תהליך חיובי במושגים של חלוקת העוצמה.

חשוב להבחין בין ההשפעות של פרסונליזציה ריכוזית להשפעות של פרסונליזציה ביזורית. התהליך הראשון עניינו בריכוז העוצמה בידי המנהיגים, ואילו השני עניינו בפיזור העוצמה בין פוליטיקאים רבים.

הגיויני לטעון שרמות גבוהות של פרסונליזציה ריכוזית יובילו לדפוסי פעולה נפוליאוניים, ללא איזונים ובלמים מספקים; רמות גבוהות של פרסונליזציה ביזורית יקשו על תפקוד השלטון, במיוחד בכל הקשור לצירוף אינטרסים ולקביעת מדיניות מתואמת ועקבית (Kölln, 2015). ואולם מידה מסוימת של פרסונליזציה שמוכלת בתוך המפלגות אך שעדיין מתבטאת בתחרות פנימית בינאישית, עשויה להיות בריאה ולשמש רכיב מרסן ובולם בפוליטיקה הדמוקרטית.

4.8 פרסונליזציה ושינוי המודל המשטרי

פקולסקי וקורוסני (Pakulski and Körösenyi, 2012) מדברים בשבחה של "הדמוקרטיה של המנהיג" (leader democracy), שבמושגים המשמשים במחקר זה היא סדר דמוקרטי פרסונלי ריכוזי. לטענתם, לאחר מלחמת העולם השנייה הפחד מפני מנהיגות חזקה והכמיהה ליציבות עודדו את היווצרות הדמוקרטיה המפלגתית. ואולם הצטמצמות הפוליטיקה של השסעים החברתיים, כניסה של כוחות פוליטיים חדשים משמאל ומימין ורפורמות בשוק הכלכלי שהובילו מנהיגים נחושים ומנהיגות דמוקרטית חיובית, שיקמו את מעמד המנהיגים. התפתחויות אלו הובילו ליצירת הדמוקרטיה של המנהיג. צורה חדשה זו של דמוקרטיה היא "סוג של פוליטיקה, משטר דמוקרטי ומערך אליטיסטי שבו המנהיגים הפוליטיים ממלאים תפקיד מרכזי בהספקת 'החיבור הדמוקרטי' בין המנהיגים הפוליטיים לבין האזרחים" (שם: 3). משטר אישי זה, הם טוענים, איננו חף מפגמים, אך הוא משתייך בבירור למשפחה הדמוקרטית. הוא מקיים ערכים דמוקרטיים: המנהיגים נותנים משמעות לתהליכים הפוליטיים, מספקים עקביות למדיניות, מקרבים את הציבור אל עלית מרוחקת, ובמיוחד – בונים בצורה מעמיקה את יחסי האמון עם ההמונים. כל זאת, בהתאם לקודים הדמוקרטיים: הם גם מקבלים אחריות על מעשיהם, מעמידים את עצמם לבחינה תקופתית של פופולריות ומקבלים את הכרעת הבוחר כאשר הם נכשלים. במילים אחרות, המנהיגים הדמוקרטיים אינם נופלים מהמפלגות כיחידות היסוד של הדמוקרטיה. נראה שהדמוקרטיה יכולה להתקיים ולשגשג גם כאשר מנהיגים (ולא מפלגות) הם השחקנים הדומיננטיים המתמודדים על קולות הציבור.

אדם ומאייר מציעים נקודת מבט ספקנית על הביקורת על הפרסונליזציה. לטענתם, ייתכן שלפרסונליזציה יש השפעה שלילית או חיובית, או שאין לה כל השפעה, אך נדרשים מחקרים אמפיריים כדי לאמת טענות כאלה (Adam and Maier, 2010). כך למשל, מנקודת המבט של תאוריה דמוקרטית השתתפותית, פרסונליזציה עשויה להיות חיובית אם היא משפרת את ההשתתפות, במיוחד של מי שלא היו משתתפים בחיים הציבוריים אלמלא התפתחות זו. מנקודת

המבט של תאוריה דמוקרטית התדיינותית (או דליברטיבית), פרסונליזציה עשויה להיות שלילית, אם אכן היא מדגישה את מעמד המנהיג ומתעלמת מן הטיעון ההגיוני.

ישנן צורות ממשל דמוקרטיות (למשל דמוקרטיות נשיאותיות) שהן פרסונליות יותר, ולכן קל להן יותר להסתגל לפרסונליזציה של הפוליטיקה. לפי קו מחשבה זה ניתן לטעון כי מערכות פרלמנטריות, שמפלגות ולא יחידים הן אבני היסוד העיקריות בהן, ייפגעו יותר מהתפתחות זו (Van Aelst, Sheaffer and Stayner, 2012).

ווב, פוגונטקה וקולודני גורסים כי במדינות פרלמנטריות שמתרחשת בהן התנשיאותיות של הפוליטיקה, המודל של הדמוקרטיה המפלגתית מאוים (Webb, Poguntke and Kolodny, 2012: 94):

התפתחות כזאת נוטה לערער את המודל של הממשל המפלגתי בכמה דרכים: החלטות ממשלה מושפעות יותר מהחלטות של מנהיגות אינדיווידואלית מאשר ממדיניות מפלגתית משותפת; המפלגה עדיין חשובה בתהליכי הבחירות, אך לא פחות מכך, בכמה מדינות הבחירות היום הן תחרות בין מנהיגים אינדיווידואלים; ונראה שהדרך למנהיגות קשורה יותר ויותר לאטרקטיביות האלקטורלית (הנתפסת) של אישים מסוימים.

דה בוס גורס שאנו עדים למעבר מדמוקרטיה מפלגתית ל"דמוקרטיה של קהל" (De Beus, 2011: 20):

אף שתמצות כזה לא עושה צדק מלא עם תאוריית הדמוקרטיה של הקהל של מנין [Manin], אפשר לסכם אותה כהמשגה של ההתפתחות, ב־20 השנים שחלפו מאז 1990, מדמוקרטיה מפלגתית מסורתית - שבה המפלגה הייתה השחקנית הפוליטית הדומיננטית, מצעה היה העיקרון המוביל וכשירות התכונה שלה שאפו הפוליטיקאים ושהעניקה לגיטימציה לפוליטיקה שלהם - לדמוקרטיה של הקהל - שבה אישיות עדיפה מהמפלגה, ביצועים עדיפים מהמצע ואוטנטיות עדיפה מכשירות.

דה בוס (שם) אף קובע כי ביקורת על "הדמוקרטיה של הקהל" העכשווית מבוססת על נוסטלגיה לעבר של הדמוקרטיה המפלגתית או רומנטיזציה של תרחישים עתידיים כגון הפוליטיקה הדיגיטלית.

קולן, מצידה, מציגה סדר פוליטי חלופי, פרסונלי ומבוזר (Kölln, 2015). היא מציעה ניסוי מחשבתי שעורך השוואה בין דמוקרטיה מפלגתית, שבה המפלגות מתווכות בין האזרחים לנציגיהם, לבין דמוקרטיה פלורליסטית, שבה אין מפלגות וכל נציג פועל לבדו. כלומר, היא משווה מערכת המבוססת על מפלגות למערכת פוליטית פרסונלית. וזו מסקנתה (שם: 610):

אף שהדמוקרטיה המפלגתית אינה מושלמת כלל ועיקר, היא עדיין חלופה טובה יותר מהמתחרה שלה - דמוקרטיה פלורליסטית עם נציגים אינדיבידואלים. היא עולה על הדמוקרטיה הפלורליסטית במונחים של יכולת החיזוי של תוצאות מדיניותה. בניגוד למשמעות הליבה של הדמוקרטיה הייצוגית, דמוקרטיה פלורליסטית אינה יכולה בתנאים מסוימים לקיים בקלות ובו זמנית סמכות ואחריות. במקרים מסוימים דמוקרטיה מפלגתית עושה זאת מעט יותר טוב. בעיקר בנסיבות של מודל המנדט ומערכת העדפה ספציפית, שהנציג מוסמך באמצעותה, מפלגות פוליטיות פועלות מעט יותר טוב מנציגות אישית. בכל הנוגע להערכת הביצועים שלהם בתפקודים מפלגתיים, נציגים יחידים יכולים כנראה לבצע את המלאכה כמו מפלגות פוליטיות, למעט התפקיד של הבניית הנושאים. לטענתי, נציגים אינדיבידואלים מסוגלים בהחלט להשתלט על תפקיד המפלגות בהבניית נושאים לצד ממדי המדיניות. מכל מקום, מה שחסר להם הוא חזון ארוך טווח או אידאולוגיה של איך יש לנהל מדינה, שהיא חשובה לקוהרנטיות של המדיניות בטווח הארוך.

אם קולן מסרטטת תמונה של פוליטיקה אישית מבוזרת, קי מתאר סדר פוליטי פרסונלי ריכוזי (Key, 1949). בסדר זה, שבו מפלגה אחת שלטת, התחרות הפוליטית היא אישית ופנים-מפלגתית. לדבריו, מדובר בסדר בעייתי מאוד ולא מאורגן, שבו חוסר ההמשכיות במונחים של ארגון פוליטי מבלבל את ציבור הבוחרים במקום לספק מוקד ברור להיענות ואחריותיות; הוא מתגמל

תכונות דמוגיות; ו"אינו מרסן את פעולותיהם הגחמניות של המנהיגים; וכל זה מוביל לאי־יציבות" (Key, 1949: 304). בלמס ושותפיה מציינים שבטווח הקצר פרסונליזציה עשויה להציב בקדמת הבמה מנהיגים מועצמים לכאורה, אך למעשה ללא מפלגות מלוכדות אין להם יכולות לקדם וליישם מדיניות וחזון (Balmas et al., 2014); בטווח הארוך הדבר עלול להוביל להחלפת הדמוקרטיה המפלגתית בדמוקרטיה משאלית, שהמנהיג מקיים בה לכאורה דיאלוג ישיר עם "העם" ולפיכך גם מקבל לגיטימציה לממש את "רצונותיו" של אותו "עם" ללא כל איזונים ובלמים. בפוליטיקה האמריקאית נעשו ניסיונות ליצור פוליטיקה לא־מפלגתית – לוותר על המפלגות ולבסס את הפוליטיקה הייצוגית על יחידים. כפי שכבר הוצג לעיל, מסקת ניתוח את הניסיונות האלה והציג את חסרונותיהם. מסקנתו הייתה ש"מפלגות הן קואליציות של תובעי מדיניות יצירתיים ונמרצים, שהם אנדמיים וחיוניים לפוליטיקה הדמוקרטית ואינם מפריעים לה, והניסיונות לרסן או לחסל אותן הם חסרי ערך מטבעם וחותרים תחת המטרות של אחריות ושקיפות שהתומכים שלהן מבקשים לקדם" (Masket, 2016: 16).

4.9

פרסונליזציה ומקור הסמכות הפוליטית

אחד החששות העיקריים הקשורים בפרסונליזציה של הפוליטיקה הוא הדגש על מקור הסמכות הכריזמטי, התלוי בתכונות האדם המנהיג את המערכת הפוליטית, מתוך דחיקה של מקור הסמכות החוקי־רציונלי, הלא־אישי, המאפיין את המשטר הדמוקרטי. קליסה, שזיהה את השינוי הזה במקורות הסמכות, מציע תמונה מורכבת של התפתחות זו, שאין בה איום על הדמוקרטיה אלא בעיקר ביטוי להסתגלות (Calise, 2011: 3):

נראה שפרסונליזציה פוליטית היא תערובת של כוחות ישנים וחדשים. החידוש העיקרי עולה בקנה אחד עם תפקידה של התקשורת ומיקודה הטבעי ביחידים ובאישיותם. חידוש זה הוא שהוביל לתחייתה של הכריזמה בצורתה האלקטרונית. הכריזמה התקשורתית אינה מזכירה כלל ועיקר את התהילה שאפיינה

את המנהיגים הכריזמטיים בעבר, על המוני החסידים הדתיים שלהם. עם זאת, בהזדמנויות שונות, כריזמה תקשורתית הייתה גורם מרכזי בצמיחתם של מנהיגים חזקים. תחייתה של העוצמה האישית משקפת גם את העמידות, בחברות המתועשות, של תכונות תרבותיות שנראה היה כי זמן עבר. הנטייה להסתמך שוב על תכונות אישיות ולא קולקטיביות היא סימן להיעדר לכידות חברתית ולאיציבות גוברת. בצד החיובי, יש להניח שתהליך הפרסונליזציה הפוליטית כיום אינו חורג במידה רבה מהנהגים, השיח והגבולות של הפוליטיקה הדמוקרטית. דומה שהסיטו של כוח אישי היוצא משליטה הוא נחלת העבר.

ואולם דומה שקליסה מפחית בחשיבות ובסכנה שבהתפתחות זו. נכון שהאיום העיקרי לדמוקרטיה אינו מצד מנהיגים כמו אדולף היטלר או בניטו מוסוליני. ואולם הדמוקרטיה הליברלית המודרנית מבוססת על שלטון החוק והמוסדות ולא על שלטונו של אדם. הפרסונליזציה יכולה לשנות זאת באופן משמעותי. במושגים וובריאניים (Weber, 1958) מדובר על לא פחות משינוי במקור הסמכות – מן הסוג הלגלי-רציונלי לסוג הכריזמטי (Calise, 2015). מנקודת מבט זו, שינוי זה עשוי להיראות כאיום על הדמוקרטיה הייצוגית המודרנית. לא סביר כי בטווח הארוך הדמוקרטיה תוכל לשרוד אם היא תסתמך בעיקר על הכישורים של מנהיגיה. אחרי הכול, משטר טוב הוא זה ששרוד גם אם השליטים הם מיומנים ומוצלחים פחות, וכל אחד בלי ספק יכול להעלות בדעתו דוגמה למנהיג כזה.

כאמור, יש הטוענים כי מנהיגים טובים מן המפלגות ביצירת זיקה בין האזרחים למדינה. עם זאת, העומדים מאחורי טענה זו אינם מספקים מענה מספק לבעיית יסוד: גם אם בקדמת הבמה עומדים בכל זמן נתון מנהיגים ספציפיים, הדמוקרטיה בנויה על שלטון החוק ועל התפקוד של מוסדותיה. שום משטר לא יוכל לשרוד לאורך זמן אם הוא מזוהה עם אדם מסוים: לאנשים יש אורך חיים פיזי ופוליטי קצוב, מה גם שבכוחה של דבקות של יחיד בשלטון לאורך זמן להשחית. קביעה זו היא בשורה טובה מבחינה נורמטיבית למשטרים אוטוריטריים פרסונליים, אבל לא למי שמעוניינים בדמוקרטיה יציבה. נראה שהאתגר האמיתי של דרום אפריקה, למשל, הוא ביסוס הדמוקרטיה אחרי נלטון מנדלה, לא איתו. ומכיוון שאנשים (אפילו הטובים שבהם) הם עדיין בני תמותה, עדיף שיציבותו של המשטר לא תהיה תלויה בהם.

4.10 סיכום: פרסונליזציה ודמוקרטיה

מהדיון בפרק זה עולה כי רוב החוקרים מזהים יותר השפעות שליליות של פרסונליזציה פוליטית על הדמוקרטיה מהשפעות חיוביות. במקרים אחדים לא מדובר בהשפעה שלילית הכרחית. ראשית, פוליטיקה אישית לא חייבת להיות פוליטיקה שטחית, והיא אף עשויה דווקא ליצור עניין בפוליטיקה. אבל פוליטיקה אישית יכולה להתדרדר ביתר קלות למחוזות השטחיות; שנית, פרסונליזם יכול להתקיים בלי פופוליזם ופופוליזם יכול להתקיים בלי פרסונליזם, אך פוליטיקה אישית ברוב המקרים הולכת יד ביד עם מגמות פופוליסטיות; שלישית, יש ראיות לכאן ולכאן בעניין השפעת הפוליטיקה האישית על ההיענות הפוליטית לאזרחים.

בכל הנוגע לאמון האזרחים בפוליטיקה, דומה כי פרסונליזציה מחזקת או מחלישה אותו בדיוק כמו שהמפלגות מחזקות או מחלישות. יכול להיות שבטווח הקצר פרסונליזם אף עשוי דווקא לחזק את האמון, מאחר שהוא מספק לפוליטיקה דמות אנושית. אך בטווח הארוך גיבורים קמים ונופלים, וכך בתנאים של פוליטיקה אישית האמון במערכת מצד האזרחים יפחת עם הזמן.

כשמדובר בהטיה מגדרית בפוליטיקה, נראה כי פרסונליזציה מעצימה הטיה זו. כמו כן, הראיות מצביעות על כך שפרסונליזציה הולכת יד ביד עם נגיביזם פוליטי. בפרסונליזציה ריכוזית ברמות גבוהות יש משום סכנה בשל הפגיעה במבנה האיזונים והבלמים, ואילו פרסונליזציה ביזורית ברמות גבוהות עשויה לפגוע באפקטיביות של השלטון ובהיענות השלטון.

אתגר מרכזי שמציבה הפוליטיקה האישית לדמוקרטיה הוא החלפת מקור הסמכות. את הסמכות הלגלית-רציונלית, זו הנגזרת מהחוק ומהמוסדות, מחליפה הסמכות הכריזמטית במובנה המודרני. ייתכן שיש מנהיגים מוכשרים מספיק שיכולים למלא ציפיות של קהלים דמוקרטיים ואף מתאימים יותר לעידן הפוליטיקה האישית, אך בטווח הארוך משטר דמוקרטי נבחן דווקא

בזמנים שבהם מנהיגים מוצלחים וראויים פחות עומדים בראשו. לשם כך נחוצות המפלגות, המתווכות בין המדינה לבין החברה.

השלכות הפרסונליזציה שנבחנו בפרק זה נוגעות בעיקר לשאלה אם היא מחלישה, מחזקת או משנה את הדמוקרטיה. היחלשות הדמוקרטיה יכולה כמובן להביא בסופו של דבר גם למותה. אכן, חוקרים של מזרח ומרכז אירופה ושל אמריקה שחקרו בהן את המשטרים הלא־דמוקרטיים פרסונליים, רואים בפרסונליזציה איום חמור על הדמוקרטיה (Mainwaring and Zoco, 2007; Cabada and Tomšič, 2016).

פרסונליזציה מאיימת על הדמוקרטיה בשני מובנים עיקריים: ראשית (ובהתייחס לסוגיית מקור הסמכות הפוליטית), בכך שהיא מסיתה את המיקוד ממוסדות לאנשים ומחליפה את שלטון החוק, יסוד דמוקרטי מרכזי, בשלטון האדם; שנית, צורה קיצונית של פרסונליזם ריכוזי צפויה ליצור ריכוז יתר של עוצמה פוליטית אשר יפגע אנושות במבנה האיזונים והבלמים של הדמוקרטיה הליברלית; פרסונליזציה ביזורית קיצונית, לעומת זאת, עשויה לפגוע ביכולת של המשטר לצרף אינטרסים ולתפקד באופן אפקטיבי (כפי שמאפשרות מפלגות) ועשויה כך לפגוע בלגיטימיות שלו.

הפוליטיקה האישית היא תוצר של התפתחות היסטורית, שגם אם מתלהבים ממנה וגם אם חוששים ממנה לא תיעלם מן העולם. נראה שיש שונות רבה בין מדינות במידת הפרסונליזציה בהן, אך לא ניתן להכחיש כי זהו כיוון ההתפתחות הכללי (Rahat and Kenig, 2018).

סיכום ומסקנות

רוב רובן של הראיות מצביעות על כך שבפוליטיקה הישראלית התחולל תהליך חזק במיוחד של פרסונליזציה, שהוביל להיווצרותה של פוליטיקה שהאישי מתבלט בה על חשבון המפלגתי. תהליך זה מאפיין את כל הזירות של הפוליטיקה האישית: המוסדית (למעט הרמה הארצית), התקשורתית וההתנהגותית. הפרסונליזציה בישראל התרחשה במערכת פוליטית ששני הרכיבים המרכזיים בה, שיטת הממשל (למעט התקופה הקצרה של הבחירה הישירה של ראש הממשלה) ושיטת הבחירות ברמה הלאומית - הם מפלגתיים.

מהדיון על ההשלכות של הפרסונליזציה על הפוליטיקה הדמוקרטית עולה כי היא מעמידה לפני הפוליטיקה הדמוקרטית אתגרים קשים. מדובר בסוגיות כבדות משקל שנוגעות לעצם מהותה של הדמוקרטיה הייצוגית המודרנית, כגון מקורות הסמכות ומוקדי האחריות. ברור כי מדובר בהתפתחות אוניברסלית שההתמודדות עמה מחייבת מחשבה על דרכי התאמתה לפוליטיקה הדמוקרטית. כיוון שהפוליטיקה הדמוקרטית מחייבת ייצוג וצירוף של אינטרסים ותפיסות עולם, יש לבחון כיצד ניתן לרתום את האנרגיות האישיות של הפוליטיקאים לטובת הפעילות הקבוצתית (המפלגתית) המשותפת. בכך אין כל חדש - מפלגות היו, ותמיד יהיו, אוסף של פרטים שמשותפים פעולה וגם מתחרים זה בזה.

בחיבור קודם (זמיר ורהט, 2019) הצענו המלצות אחדות לניתוב האנרגיות האישיות לטובת המפלגה. אלו כללו תיקונים בשיטת הבחירות הכללית ובאופן הרכבת הממשלה, וגם שינויים במוסדות המפלגתיים ובדפוסי הפעילות הפרלמנטרית והתקשורתית. חיבור נוסף יעסוק בהרחבה בהמלצות אלו. את החיבור הזה, שעסק בניתוח המצב הקיים (פוליטיקה אישית) והתפתחותו (פרסונליזציה), נסכם בהתוויית עקרונות להתמודדות עם מציאות זו על סמך המסקנות שהוצגו לעיל:

(1) פרסונליזציה של הפוליטיקה אינה גזרת גורל - אך בכל מדינה עוצמתה ומופיעיה שונים. בישראל העוצמה גבוהה במיוחד.

(2) תהליך הפרסונליזציה מחליש את המפלגות, וכאשר עוצמתו גבוהה הוא מאיים על הדמוקרטיה הייצוגית המודרנית ובעיקר על רכיביה הליברליים.

(3) מאז ומעולם מפלגות הכילו בתוכן פוליטיקה אישית, קרי שיתופי פעולה בין פרטים וגם תחרות ביניהם. לאור זאת, הגיוני לטעון כי המפתח לחיזוק המפלגות והדמוקרטיה הוא ברתימתן מחדש של האנרגיות האישיות של הפוליטיקאים לטובת יצירת פעולה משותפת.

(4) פוליטיקה דמוקרטית היא פוליטיקה של ריבוי מוקדים של עוצמה שמתחרים וגם משתפים פעולה. המפלגה צריכה להיות הגוף המכיל והמתאם את לחצי הפרסונליזם הריכוזי מצד אחד והביזורי מצד שני.

נספח 1

מספר האזכורים של מפלגות ופוליטיקאים בכותרות הראשיות של שלושה עיתונים יומיים מרכזיים בישראל בשלושת הימים שלאחר הבחירות הכלליות, 1969, 1984, 2003, אפריל 2019*

מספר אזכורי פוליטיקאים	מספר אזכורי מפלגות	מספר אזכורי מפלגות	מספר אזכורי פוליטיקאים	תאריך	בחירות	העיתון
0	0	0	0	3.11.1965	1965	הארץ
0	7					
כ-83% השתתפו בהצבעה בבחירות במושב: מסתמנת עלייה למערך-רפ"י לעומת מפא"י-אחה"ע. - ירידה קלה לדתיים, ליברלים ומפ"ם. - בקיבוצים: ללא שינוי ניכר						
0	1	0	0	4.11.1965		
0	3					
לפי סיכום ארעי: 43 מנדטים למערך ועדת הבחירות המרכזית מסכמת התוצאות. - גח"ל, הדתיים ומפ"ם שמרו על כוחם						
1	3	0	0	5.11.1965		
0	2					
אשכול ינהל שיחות מקבילות עם הדתיים, מפ"ם וליברלים עצמאיים ישאף לבסיס רחב של 73 מנדטים. - עשוי להשאיר "תיקים פתוחים" לרפ"י. - צפויים פרישות ומינויים חדשים בין שרי המערך						
0	0	0	0	24.7.1984	1984	
0	2					
01:30 אחר חצות: החלו מגעים להקמת ממשלה; סקר חנוך סמית קובע: מסתמן פער קטן בין המערך לבין הליכוד						
0	2	0	0	25.7.1984		
0	2					
המערך והליכוד נאבקים על ראשות ממשלת אחדות לאומית שריד דן עם רצ, שינוי ומפ"ם בתמיכה בממשלת אחדות בראשות המערך; ויצמן יתמוך בממשלת אחדות בראשות פרס; בליכוד סבורים: הוא יתמוך בנו						

* מודגש החלק המובלט בכותרת הראשית (הגופן הגדול ביותר). נותחו שתי הכותרות המופיעות בגופנים הגדולים ביותר בכותרת הראשית (הכותרת הראשית וכותרת המשנה) של העיתון בעמוד הראשון.

מספר אזכורי פוליטיקאים	מספר אזכורי מפלגות	מספר אזכורי פוליטיקאים	מספר אזכורי מפלגות	כותרת ראשית (וכותרת המשנה של הכותרת הראשית. בלי רכיב נוסף המופיע בגופן קטן עוד יותר, אם ישנו)	תאריך	בחירות	העיתון
0	1	0	1	הליכוד נכשל אתמול בניסיון להקים קואליציה של 61 ח"כים	26.7.1984		הארץ (המשך)
5	5	5	5	שמיר לראשי הסיעות: רוב הציבור היהודי תומך בממשלה בראשות הליכוד; וייצמן תובע מהמערך - חיק החוץ; הליכוד: קולות החיילים ינטרלו את וייצמן; הורוביץ הציע ארנס לראש ממשלה אחדות; מפ"ם לא תשתתף בהקמת ממשלה עם הליכוד			
0	2	0	2	ניצחון בבחירות לליכוד ולגוש הימין; מפלה לשמאל; הישג לשינוי	29.1.2003	2003	
1	0	1	0	שרון בנאום הניצחון אמש: ישראל צריכה אחדות ויציבות; שיעור ההצבעה (68.5%) הנמוך בתולדות המדינה			
1	1	1	1	שרון יפנה למצביעי העבודה: אם לא תצטרפו - בחירות חוזרות בקרוב	30.1.2003		
3	1	3	1	מצנע ולפיד ייפגשו היום; שינוי: בחירות נשב גם עם חרדים; מובארק ושרון ייפגשו לראשונה			
-	-	-	-	[עוסקת בענייני חוץ]	31.1.2003		
1	0	1	0	לפיד רמז כי אינו שולל ממשלה ימין; התוצאות הסופיות: עוד 2 מנדטים לימין			
2	0	2	0	נתניהו וגנץ טוענים לניצחון; פערים בתמונת הגושים בין המדגמים	10.4.2019	2019	
4	4	4	4	כחול לבן מסתמנת כמפלגה הגדולה ביותר, וקראה לריבלין להטיל על ראשה את הרכבת הממשלה; שקד ובנט מתנדדים סביב אחוז החסימה; רע"ם - בל"ד צפויה להישאר מחוץ לכנסת, וכך גם מפלגתו של פייגלין; העבודה קיבלה כשבעה מנדטים, הנתון הנמוך בתולדותיה			

מספר אזכורי פוליטיקאים	מספר אזכורי מפלגות	כותרת ראשית (וכותרת המשנה של הכותרת הראשית. בלי רכיב נוסף המופיע בגופן קטן עוד יותר, אם ישנו)	תאריך	בחירות	העיתון
1	1	המערך במאמץ קדחתני להקים ממשלה - בסיוע	25.7.1984		ידיעות אחרונות (המשך)
3	6	מפד"ל, אגו"י וש"ס אינן דוחות על הסף אפשרות לקואליציה עם המערך; יגאל הורוביץ: "אני לא פוסל שום גורם"; ויצמן ייפגש היום עם דוד לוי; בליכוד מצפים למנדט נוסף מקולות החיילים, שיחסום אפשרות לממשלת מערך			
0	0	"הגדולות" במסע שיכנוע, הבטחות ולחץ על ה"קטנים"	26.7.1984		
3	2	ציפיה מתוחה לקולות החיילים; מקורבי שמיר: הוא מאמין שירכיב ממשלה; המערך במגע עם הדתיים; עשוי לתת לויצמן תיק החוץ ולהורוביץ את תיק האוצר			
0	5	ספירת 91% מהקולות: הליכוד 37, עבודה 19, שינוי 15, ש"ס 11, מרצ 7	29.1.2003	2003	
2	0	שרון ניצח השמאל קרס לפיד זינק			
0	3	בחירות 2003 היום שאחרי; בליכוד מעדיפים את שינוי על ש"ס	30.1.2003		
2	0	פרס למצנע: לא לפסול אחדות			
-	-	כותרת בנושא אחר (התקיפה של ארה"ב בעיראק)	31.1.2003		
0	0	ניצחתי	10.4.2019	2019	
1	2	2:00 בלילה: הליכוד מוביל עם 35 מנדטים, כחול לבן 34; יתרון ברור לגוש הימין; נתניהו, אמש: "הישג דמיוני, בלתי נחפס. עם ישראל נתן בי שוב אמון"			

מספר אזכורי פוליטיקאים	מספר אזכורי מפלגות	כותרת ראשית (וכותרת המשנה של הכותרת הראשית. בלי רכיב נוסף המופיע בגופן קטן עוד יותר, אם ישנו)	תאריך	בחירות	העיתון
1	0	נתניהו בפעם החמישית	11.4.2019		ידיעות אחרונות (המשך)
1	0	אחרי הניצחון: בנימין נתניהו החל במגעים להקמת ממשלתו החדשה; הערכות: ידרוש מהשותפות לתמוך בחסינות מחקירות - או בהמשך כהונתו תחת כתב אישום			
-	-	כותרת בנושא אחר (התרסקות "בראשית" על הירח)	12.4.2019		
0	1	נצחון ל"מעריך", צפויים לו כ-44 מנדטים	3.11.1965	1965	מעריב
0	3	האופוזיציה לא נתחזקה: לגח"ל צפויים כ-28 מנדטים, לרפ"י - 9-10 ירידה לדתיים			
1	2	אשכול יפתח במו"מ - עוד לפני כינון הכנסת; חותר "לקואליציה רחבה" - בלי רפ"י וגח"ל	4.11.1965		
0	0	החלו המגעים הראשונים לכינון קואליציה	5.11.1965		
1	1	אחר סיבוב־שיחות ראשון, שיסתיים ביום ג' הבא, ייצא אשכול לחופשה בת שבוע; הדתיים ידרשו חוק שבת בניסוח חדש וברור; המו"מ על ראשות העיריות יהיה צמוד לדיונים על הרכבת הממשלה			
0	0	הבוחרים ברחו מן המפלגות הגדולות אל הקטנות	24.7.1984	1984	
0	0	הבחירות לא הביאו הכרעה: לשום צד אין רוב קואליציוני			
0	0	"הסכמה לאומית" בפוליטיקה הישראלית: תוצאות הבחירות הן "אסון מבחינה פרלמנטרית"	25.7.1984		
1	1	המעריך מציג: "ממשלת אחדות כלכלית" בראשות פרס - רק לתקופה מוגבלת			

מספר אזכורי פוליטיקאים	מספר אזכורי מפלגות	מספר אזכורי מפלגות	מספר אזכורי פוליטיקאים	כותרת ראשית (וכותרת המשנה של הכותרת הראשית. בלי רכיב נוסף המופיע בגופן קטן עוד יותר, אם ישנו)	תאריך	בחירות	העיתון
0	2	0	0	דריכות רבה בליכוד ובמערך לקראת סיכום תוצאות ההצבעה בצה"ל	26.7.1984		מעריב (המשך)
0	0	0	0	קולות החיילים יכריעו היום למי ינתן הכוח להרכיב את הממשלה			
0	0	0	0	הניצחון והתרסקות	29.1.2003	2003	
3	3	0	0	שרון הביס את מצנע - קורא לאחדות; הישג מדהים לשינוי; מכה קשה למרצ - שריד מתפטר; מפלה לש"ס; אחוז ההצבעה: 69% - הנמוך מאז קום המדינה			
1	0	0	0	שרון: לא ארכיב ממשלת ימין	30.1.2003		
0	2	0	0	הליכוד מחכה למרד בעבודה			
4	0	0	0	שרון מתעקש: נלך לאחדות; לפיד מפתיע: נלך עם הימין; פרס נלחם: נדבר עם שרון	31.1.2003		
1	1	0	0	שרון מציע את תיק הביטחון לעבודה			
2	0	0	0	נתניהו: ניצחנו גנץ: ניצחנו	10.4.2019	2019	
3	1	0	0	מערכת הבחירות הסוערת הגיעה לשיאה בפערים דרמטיים בין מדגמי ערוצי הטלוויזיה - והכל עדיין אפשרי; הישג גדול לגנץ, שככל הנראה הפך ליו"ר המפלגה הגדולה ביותר; עם זאת, הוא יתקשה לגבש קואליציה בשל היתרון המסתמן לגוש הימין; העבודה התרסקה, בנט ושקד על גבול אחוז החסימה			
0	0	0	0	הקרב על התיקים	11.4.2019		
1	1	0	0	שעות לאחר שנודע על ניצחוננו ולפני ההכרעה הצפויה של הנשיא, החל נתניהו במגע עם מפלגות הימין; ממתין לו כאב ראש בבית: חלוקת המשרדים בתוך הליכוד, שצפויה להיות מקופחת ביחס לשותפות הקואליציוניות			
-	-	-	-	כותרת בנושא אחר (התרסקות "בראשית" על הירח)	12.4.2019		

רשימת המקורות

איצקוביץ'-מלכה, רעות, ואסף שפירא, 2014. "המפלגות בזירה הפרלמנטרית: לכידות סיעתית", בתוך: גדעון רהט, שלומית ברנע, חן פרידברג, ועופר קניג (עורכים), **תיקון שיטת הממשל בישראל**, תל אביב וירושלים: עם עובד והמכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 251-273.

בריכטה, אברהם, 1998. "אל תזילו דמעה: היחלשות המפלגות בשלטון המקומי", בתוך: דני קורן (עורך), **קץ המפלגות: הדמוקרטיה הישראלית במצוקה**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 263-273.

ברנע, שלומית, שוריק דריישפיץ, ומתן שרקנסקי. 2014. "פחות זה יותר: גודל ממשלות", בתוך: גדעון רהט, שלומית ברנע, חן פרידברג, ועופר קניג (עורכים), **תיקון שיטת הממשל בישראל**, תל אביב וירושלים: עם עובד והמכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 423-446.

זמיר, שחף, וגדעון רהט, 2017. "פרסונליזציה פוליטית במרשתת: מפלגות ופוליטיקאים בבחירות 2015", בתוך: מיכל שמיר וגדעון רהט (עורכים), **הבחירות בישראל 2015**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 177-205.

זמיר, שחף, וגדעון רהט, 2019. **פרסונליזציה פוליטית מקוונת: מפלגות ופוליטיקאים בישראל במבט השוואתי**, מחקר מדיניות 124, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

לשם, ברוך, 2006. "תהליך האמריקניזציה בתעמולת הבחירות בטלוויזיה בישראל", קשר 34: 142-150.

שפירא, אסף, עופר קניג, חן פרידברג, ורעות איצקוביץ'-מלכה. 2013. ייצוג נשים בפוליטיקה: ישראל במבט השוואתי, מחקר מדיניות 99, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

Adam, Silke, and Michaela Maier, 2010. "Personalization of Politics: A Critical Review and Agenda for Research," in: Charles T. Salmon (ed.), *Communication Yearbook 34*, New York: Routledge, pp. 213-257.

André, Audrey, André Freire, and Zsófia Papp, 2014. "Electoral Rules and Legislators' Personal Vote-Seeking," in: Kris Deschouwer and Sam Depauw (eds.), *Representing the People: A Survey among Members of Statewide and Sub-State Parliaments*, Oxford: Oxford University Press, pp. 87-109.

Akzin, Benjamin, 1955. "The Role of Parties in Israeli Democracy," *Journal of Politics* 17 (4): 607-645.

Balmas, Meital, Gideon Rahat, Tamir Sheafer, and Shaul Shenhav, 2014. "Two Routes to Personalized Politics: Centralized and Decentralized Personalization," *Party Politics* 20 (1): 37-51.

Bennett, W. Lance, 2012. "The Personalization of Politics: Political Identity, Social Media, and Changing Patterns of Participation," *The Annals of the American Academy* 644: 20-39.

Bittner, Amanda, 2011. *Platform and Personality? The Role of Party Leaders in Elections*, Oxford: Oxford University Press.

Bjerling, Johannes, 2012. "The Personalisation of Swedish Politics: Party Leaders in the Election Coverage 1979–2010," PhD dissertation, University of Gothenburg.

Blondel, Jean, and Jean-Louis Thiébault, 2010. *Political Leadership, Parties and Citizens: The Personalization of Leadership*, London: Routledge.

Blumler, Jay G., and Dennis Kavanagh, 1999. "The Third Age of Political Communication: Influences and Features," *Political Communication* 16 (3): 209–230.

Brettschneider, Frank, 2008. "Personalization of Campaigning," in: Wolfgang Donsbach (ed.), *The International Encyclopedia of Communication*, Malden, MA: Blackwell.

Cabada, Ladislva, and Matevž Tomšič, 2016. "The Rise of Person-Based Politics in the New Democracies: The Czech Republic and Slovenia," *Politics in Central Europe* 12 (2): 29–50.

Calise, Mauro, 2011. "Personalization of Politics," in: Bertrand Badie, Dirk Berg-Schlosser, and Leonardo Morlino (eds.), *International Encyclopedia of Political Science*, London: SAGE.

Calise, Mauro, 2015. "The Personal Party: An Analytical Framework," *Italian Political Science Review/Rivista Italiana di Scienza Politica* 45 (3): 301–315.

Campbell, Rosie, Philip Cowley, Nick Vivyan, and Markus Wagner, 2019. "Legislator Dissent as a Valence Signal," *British Journal of Political Science* 49 (1):105–128.

Caprara, Gian V., 2007. "The Personalization of Politics," *European Review* 15 (2): 151-164.

Cordero, Guillermo, and Xavier Coller (eds.), 2018. *Democratizing Candidate Selection. New Methods, Old Receipts?* London: Palgrave Macmillan.

Cotta, Maurizio, 2015. "Partitocracy: Parties and Their Critics in Italian Political Life," in: Erik Jones and Gianfranco Pasquino (eds.), *The Oxford Handbook of Italian Politics*, Oxford: Oxford University Press, pp. 41-52.

Cross, William, and Jean-Benoit Pilet (eds.), 2015. *The Politics of Party Leadership: A Cross-National Perspective*, Oxford: Oxford University Press.

Curtice, John, and Sarinder Hunjan, 2011. "Elections as Beauty Contests: Do the Rules Matter?" in: Kees Aarts, André Blais, and Hermann Schmitt (eds.), *Political Leaders and Democratic Elections*, Oxford: Oxford University Press, pp. 91-107.

De Beus, Jos, 2011. "Audience Democracy: An Emerging Pattern in Postmodern Political communication," in: Kees Brants and Katrin Voltmer (eds.), *Political Communication in Postmodern Democracy*, Houndmills: Palgrave Macmillan, pp. 19-38.

Denner, Nora, Benno Viererbl, and Thomas Koch, 2019. "A Matter for the Boss? How Personalized Communication Affects Recipients' Perceptions of an Organization during a Crisis," *International Journal of Communication* 13: 2026-2044

Donges, Patrick, and Otfried Jarren, 2014. "Mediatization of Political Organizations: Changing Parties and Interest Groups?" in: Frank Esser and Jesper Strömbäck (eds.), *Mediatization of Politics: Understanding the Transformation of Western Democracies*, Houndmills: Palgrave Macmillan, pp. 181–199.

Dotan, Yoav, and Menachem Hofnung, 2005. "Legal Defeats – Political Wins: Why do Elected Representatives Go to Court?" *Comparative Political Studies* 38 (1): 75–103.

Driessens, Olivier, Karin Raeymaeckers, Hans Verstraeten, and Sarah Vandebussche, 2010. "Personalization According to Politicians: A Practice Theoretical Analysis of Mediatization," *Communications* 35 (3): 309–326.

Druckman, James, Martin Kifer, and Michael Parkin, 2009. "The Technological Development of Candidate Websites," in: Costas Panagopoulos (ed.), *Politicking Online: The Transformation of Election Campaign Communications*, New Brunswick: Rutgers University Press, pp. 21–47.

Dudzińska, Agnieszka, Corentin Poyet, Olivier Costa, and Bernhard Weßels, 2014. "Representational Roles," in: Kris Deschouwer and Sam Depauw (eds.), *Representing the People: A Survey among Members of Statewide and Sub-State Parliaments*, Oxford: Oxford University Press, pp. 19–38.

Epstein, Leon, 1980. *Political Parties in Western Democracies*, New Brunswick: Transaction Press.

Fabbrini, Sergio, 2013. "The Rise and Fall of Silvio Berlusconi: Personalization of Politics and its Limits," *Comparative European Politics* 11 (2): 153–171.

Farrell, David M., and Ian McAllister, 2006. "Voter Satisfaction and Electoral Systems: Does Preferential Voting in Candidate-Centred Systems Make a Difference?" *European Journal of Political Research* 45 (5): 723-749.

Ferreira da Silva, Frederico, Diego Garzia, Andrea De Angelis [forthcoming]. "From Party to Leader Mobilization? The Personalization of Voter Turnout," *Party Politics*.

Friedman, Avital, and Chen Friedberg, forthcoming. "Personalized Politics and Weakened Parties—An Axiom? Evidence from the Israeli Case," *Party Politics*.

Gallagher, Michael, 2005. "Ireland: The Discreet Charm of PR-STV," in: Michael Gallagher and Paul Mitchell (eds.), *The Politics of Electoral Systems*, Oxford: Oxford University Press, pp. 511-532.

Galnoor, Yitzhak, 1982. *Steering the Polity: Communication and Politics in Israel*, London: Sage.

Garzia, Diego, 2011. "The Personalization of Politics in Western Democracies: Causes and Consequences on Leader-Follower Relationships," *The Leadership Quarterly* 22 (4): 697-709.

Garzia, Diego, 2014. *Personalization of Politics and Electoral Change*, London: Palgrave.

Gattermann, Katjana, and Claes H. De Vreese, 2017. "The Role of Candidate Evaluations in the 2014 European Parliament Elections: Towards the Personalization of Voting Behaviour?" *European Union Politics* 18 (3): 447-468

Gilligan, Carol, 1982. *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, Cambridge: Harvard University Press.

Goplerud, Max, and Petra Schleiter, 2015. "An Index of Assembly Dissolution Powers," *Comparative Political Studies* 49 (4): 427-456.

Greenwald, Gilad, and Sam Lehman-Wilzig, 2019. "Is She Still 'the Legendary Jewish Mother'? A Comparative Look at Golda Meir's and Tzipi Livni's Election Campaign Coverage in the Israeli Press," *Israel Affairs* 25 (1): 42-64.

Gunther, Richard, and Larry Diamond, 2001. "Types and Functions of Parties," in: Larry Diamond and Richard Gunther (eds.), *Political Parties and Democracy*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, pp. 3-39.

Hazan, Reuven Y., and Gideon Rahat, 2010. *Democracy within Parties: Candidate Selection Methods and Their Political Consequences*, Oxford: Oxford University Press.

Holmberg, Soren, and Henrik Oscarsson, 2011. "Party Leader Effects on the Vote," in: Kees Aarts, André Blais, and Hermann Schmitt (eds.), *Political Leaders and Democratic Elections*, Oxford: Oxford University Press, pp. 35-51.

Holtz-Bacha, Christina, Ana Ines Langer, and Susanne Merkle, 2014. "The Personalization of Politics in Comparative Perspective: Campaign Coverage in Germany and the United Kingdom," *European Journal of Communication* 29 (2): 153-170.

Huber, Sascha, 2015. "What Comes First, Character Traits or Political Assessments? An Experimental Study," in: Marina C. Lobo and John Curtice (eds.), *Personality Politics? The Role of Leader Evaluations in Democratic Elections*, Oxford: Oxford University Press, pp. 38–60.

Israel National Election Study 1977–2015 (online).

Kaase, Max, 1994. "Is there Personalization in Politics? Candidates and Voting Behaviour in Germany," *International Political Science Review* 15 (3): 211–230

Kaid, Lynda Lee, and Jesper Strömbäck, 2008. "Election News Coverage Around the World: A Comparative Perspective," in: Jesper Strömbäck and Lynda Lee Kaid (eds.), *The Handbook of Election News Coverage Around the World*, New York: Routledge, pp. 421–432.

Karvonen, Lauri. 2010. *The Personalization of Politics: A Study of Parliamentary Democracies*, Colchester: ECPR.

Katz, Richard S., and Peter Mair. 1995. "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party," *Party Politics* 1 (1): 5–28.

Key, Vladimir O., 1949. *Southern Politics in State and Nation*, New York: Vintage.

Kölln, Ann-Kristin, 2015. "The Value of Political Parties to Representative Democracy," *European Political Science Review* 7 (4): 593–613.

Kriesi, Hanspeter, 2012. "Personalization of National Election Campaigns," *Party Politics* 18 (6): 825–844.

Krook, Mona Lena, 2010. "Women's Representation in Parliament: A Qualitative Comparative Analysis," *Political Studies* 58 (5): 886–908.

Kruikemeier, Sanne, Guda van Noort, Rens Vliegenthart, and Claes H. de Vreese, 2013. "Getting Closer, the Effects of Personalized and Interactive Online Political Communication," *European Journal of Communication* 28 (1): 53–66.

Langer, Ana Ines, 2007. "A Historical Exploration of the Personalisation of Politics in the Print Media: The British Prime Ministers (1945–1999)," *Parliamentary Affairs* 60 (3): 371–387

LaPalombara, Joseph, 2007. "Reflections on Political Parties and Political Development, Four Decades Later," *Party Politics* 13 (2): 141–154.

Lento, Tal, 2017. "Under the Radar: The Adoption of the Constructive Vote of No-Confidence in Israel," Master's thesis, Jerusalem: Hebrew University.

Livak, Lior, Azi Lev-On, and Gideon Doron, 2011. "MK Websites and the Personalization of Israeli Politics," *Israel Affairs* 17 (3): 445–466.

Lobo, Marina C., 2014. "Party and Electoral Leadership," in: R.A. Rhodes and Paul 't Hart (eds.), *The Oxford Handbook of Political Leadership*, Oxford: Oxford University Press, pp. 362–375.

Lobo, Marina C., and John Curtice (eds.), 2015a. *Personality Politics? The Role of Leader Evaluations in Democratic Elections*, Oxford: Oxford University Press.

Lobo, Marina C., and John Curtice, 2015b. "Introduction," in: Marina C. Lobo and John Curtice (eds.), *Personality Politics? The Role of Leader Evaluations in Democratic Elections*, Oxford: Oxford University Press, pp. 1-14.

Lobo, Marina C., and John Curtice, 2015c. "Conclusion," in: Marina C. Lobo and John Curtice (eds.), *Personality Politics? The Role of Leader Evaluations in Democratic Elections*, Oxford: Oxford University Press, pp. 241-248.

Mainwaring, Scott, and Edurne Zoco, 2007. "Political Sequences and the Stabilization of Interparty Competition: Electoral Volatility in Old and New Democracies," *Party Politics* 13 (2): 155-178.

Mair, Peter, Wolfgang C. Müller, and Fritz Plasser (eds.), 2004. *Political Parties and Electoral Change: Party Responses to Electoral Markets*, London: Sage.

Mancini, Paulo, and David. L. Swanson, 1996. "Politics, Media, and Modern Democracy: Introduction," in: David. L. Swanson and Paulo Mancini (eds.), *Politics, Media and Modern Society*, Westport: Praeger, pp. 1-26.

Marinova, Dani, 2016. *Coping with Complexity: How Voters Adapt to Unstable Parties*, Colchester: ECPR Press.

Masket, Seth, 2016. *The Inevitable Party: Why Attempts to Kill the Party System Fail and How They Weaken Democracy*, Oxford: Oxford University Press.

Mazzoleni, Gianpietro, 2000. "A Return to Civic and Political Engagement Prompted by Personalized Political Leadership?" *Political Communication* 17 (4): 325-328.

McAllister, Ian, 2007, "The Personalization of Politics," in: Russell J. Dalton and Hans-Dieter Klingemann (eds.), *Oxford Handbook of Political Behavior*, Oxford: Oxford University Press, pp. 571-588.

McAllister, Ian, 2011. "Political Leaders in Westminster Systems," in: Kees Aarts, André Blais, and Hermann Schmitt (eds.), *Political Leaders and Democratic Elections*, Oxford: Oxford University Press, pp. 52-75.

McAllister, Ian and Stephen Quinlan, 2019. "Leader or Party? Evaluating the Personalization of Politics Thesis," A paper prepared for the Canadian Political Studies Association meetings, University of British Columbia, Vancouver, June 4-6, 2019.

Mudde, Cas, 2004. "The Populist Zeitgeist," *Government and Opposition* 39 (4): 542-563.

Mughan, Anthony, 2000. *Media and the Presidentialization of Parliamentary Elections*, London: Palgrave Macmillan.

Müller, Wolfgang C., 1994. "The Development of Austrian Party Organizations in the Post-war World," in: Richard S. Katz and Peter Mair (eds.), *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*, London: Sage, pp. 51-79.

Musella, Fortunato, 2014a. "How Personal Parties Change: Party Organisation and (In)Discipline in Italy (1994-2013)," *Contemporary Italian Politics* 6 (3): 222-237.

Musella, Fortunato, 2014b. "A Premier without Parliament: The Legislative Process in the Italian Second Republic," *Journal of Comparative Politics* 7 (1): 4-17.

- Musella, Fortunato, 2015. "Personal Leaders and Party Change: Italy in Comparative Perspective," *Italian Political Science Review/Rivista Italiana di Scienza Politica* 45 (3): 227-247.
- Nikolenyi, Csaba, 2019. "Changing Patterns of Party Unity in the Knesset: The Consequences of the Israeli Anti-Defection Law," *Party Politics* 25 (5): 712-723.
- Ohr, Dieter, 2011. "Changing Patterns in Political Communication," in Kees Aarts, André Blais, and Hermann Schmitt (eds.), *Political Leaders and Democratic Elections*, Oxford: Oxford University Press, pp. 10-34.
- Ohr, Dieter, and Henrik Oscarsson, 2011. "Leader Traits, Leader Image and Vote Choice," in: Kees Aarts, André Blais, and Hermann Schmitt (eds.), *Political Leaders and Democratic Elections*, Oxford: Oxford University Press, pp. 187-214.
- Oshri, Odelia, and Gideon Rahat, 2018. "Personalization and Populism: Separated yet Linked Phenomena," presented at the at the ECPR general conference, August 23-26, 2018, Hamburg, Germany.
- Pakulski, Jan, and Andras Körösenyi, 2012. *Toward Leader Democracy*, London: Anthem Press.
- Plasser, Fritz, and Gunther Lengaur, 2009. "Television Campaigning around the World," in: Dennis W. Johnston (ed.), *Routledge Handbook of Political Management*, New York: Routledge, pp. 253-271.
- Plattner, Marc F., 2019. "Illiberal Democracy and the Struggle on the Right," *Journal of Democracy* 30 (1): 5-19.

Poguntke, Thomas, and Paul Webb (eds.), 2005a. *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*, Oxford: Oxford University Press.

Poguntke, Thomas, and Paul Webb, 2005b. "The Presidentialization of Politics in Democratic Societies: A Framework for Analysis," in: Thomas Poguntke and Paul Webb (eds.), *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*, Oxford: Oxford University Press, pp. 1-25.

Poguntke, Thomas, and Paul Webb, 2018. "Presidentialization, Personalization and Populism: The Hollowing out of Party Government," in: William P. Cross, Richard S. Katz, and Scott Pruyzers (eds.), *The Personalization of Democratic Politics and the Challenge for Political Parties*, London: ECPR, pp. 181-196.

Pruyzers, Scott, and William Cross, 2016. "Research Note: 'Negative' Personalization: Party Leaders and Party Strategy," *Canadian Journal of Political Science* 49 (3): 539-558.

Pruyzers, Scott, and William P. Cross, 2018. "Personalism and Election Campaigning," in: William P. Cross WP, Richard S. Katz and Scott Pruyzers (eds.), *The Personalization of Democratic Politics and the Challenge for Political Parties*, London: ECPR, pp. 57-77.

Putnam, Robert, 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon and Schuster.

- Rahat, Gideon, and Reuven Y. Hazan, 2005. "Israel: The Politics of an Extreme Electoral System," in: Michael Gallagher and Paul Mitchell (eds.), *The Politics of Electoral Systems*, Oxford: Oxford University Press, pp. 333–351.
- Rahat, Gideon, and Ofer Kenig, 2018. *From Party Politics to Personalized Politics? Party Change and Political Personalization in Democracies*, Oxford: Oxford University Press.
- Rahat, Gideon, and Tamir Sheafer, 2007. "The Personalization(s) of Politics: Israel 1949–2003," *Political Communication* 24 (1): 65–80.
- Reinemann, Carsten, and Jürgen Wilke, 2007. "It's the Debates, Stupid! How the Introduction of Televised Debates Changed the Portrayal of Chancellor Candidates in the German Press, 1949–2005," *Journal of Press/Politics* 12 (4): 92–111.
- Renwick, Alan, and Jean-Benoit Pilet, 2016. *Faces on the Ballot: The Personalization of Electoral Systems in Europe*, Oxford: Oxford University Press.
- Sandri, Giulia, and Antonella Seddone (eds.), 2015. *The Primary Game: Primary Elections and the Italian Democratic Party*, Rome: Edizioni Epoké.
- Schütz, Astrid, 2008. "Political Personality in Media Democracy," in: Wolfgang Donsbach (ed.), *The International Encyclopedia of Communication*, Malden, MA: Blackwell.

Schweitzer, Eva Johanna, 2012. "The Mediatization of E-Campaigning: Evidence from German Party Websites in State, National, and European Parliamentary Elections 2002-2009," *Journal of Computer-Mediated Communication* 17 (3): 283-302.

Shenhav, Shaul R., and Tamir Sheafer, 2008. "From Inter-Party Debate to Inter-Personal Polemic: Media Coverage of Internal and External Party Disputes in Israel, 1949-2003," *Party Politics* 14 (6): 706-725.

Shugart, Matthew S., 2001. "Extreme Electoral Systems and the Appeal of the Mixed-Member Alternative," in: Matthew S. Shugart and Martin P. Wattenberg (eds.), *Mixed-Member Electoral Systems: The Best of Both Worlds?* Oxford: Oxford University Press, pp. 25-51.

Soderlund, Peter, 2016. "Candidate-Centred Electoral Systems and Change in Incumbent Vote Share: A Cross-National and Longitudinal Analysis," *European Journal of Political Research* 55 (2): 321-339.

Stanyer, James, 2013. *Intimate Politics: Publicity, Privacy and Personal Lives of Politicians in Media-Saturated Democracies*, Cambridge: Polity.

Strøm, Kaare, 2000. "Parties at the Core of Government," in: Russell J. Dalton and Martin P. Wattenberg (eds.), *Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*, Oxford: Oxford University Press, pp. 180-207.

Thomas, Melanee, 2018. "Personalism, Personalization and Gender," in: William P. Cross, Richard S. Katz, and Scott Pruysers (eds.), *The Personalization of Democratic Politics and the Challenge for Political Parties*, London: ECPR, pp. 197–213.

Van Aelst, Peter, Tamir Sheafer, Nicolas Hube, and Stylianos Papathanassopoulos, 2017. "Personalization," in: Claes de Vreese, Frank Esser, and David N. Hopmann (eds.), *Comparing Political Journalism*, London: Routledge, pp. 112–130.

Van Aelst, Peter, Tamir Sheafer, and James Stanyer, 2012. "The Personalization of Mediated Political Communication: A Review of Concepts, Operationalizations and Key Findings," *Journalism* 13 (2): 203–220.

Van Santen, Rosa, and Liesbet van Zoonen, 2010. "The Personal in Political Television Biographies," *Biography* 33 (1): 46–67.

Venturino, Fulvio, 2010. "Italy: From Partitocracy to Personal Parties," in: Jean Blondel and Jean-Louis Thiébault (eds.), *Political Leadership, Parties, and Citizens: The Personalization of Leadership*, London and New York: Routledge, pp. 172–189.

Vliegthart, Rens, Hajo G. Boomgaarden, and Jelle W. Boumans, 2011. "Changes in Political News Coverage: Personalization, Conflict and Negativity in British and Dutch Newspapers," in: Kees Brants and Katrin Voltmer (eds.), *Political Communication in Postmodern Democracy*, Houndmills: Palgrave Macmillan, pp. 92–110.

Wattenberg, Martin P., 1991. *The Rise of Candidate-centered Politics*, Cambridge: Harvard University Press.

Wattenberg, Martin P., 1994. *The Decline of American Political Parties 1952-1992*, Cambridge: Harvard University Press.

Wattenberg, Martin P., 2011. "US Party Leaders: Exploring the Meaning of Candidate-Centered Politics," in: Kees Aarts, André Blais, and Hermann Schmitt (eds.), *Political Leaders and Democratic Elections*, Oxford: Oxford University Press, pp. 76-90.

Webb, Paul, and Thomas Poguntke, 2005. "The Presidentialization of Contemporary Democratic Politics: Evidence, Causes and Consequences," in: Thomas Poguntke and Paul Webb (eds.), *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*, Oxford: Oxford University Press, pp. 336-356.

Webb, Paul, Thomas Poguntke, and Robin Kolodny, 2012. "The Presidentialization of Party Leadership? Evaluating Party Leadership and Party Government in the Democratic World," in: Ludger Helms (ed.), *Comparative Political Leadership*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 77-98.

Weber, Max, 1958. "The Three Types of Legitimate Rule," *Berkeley Publications in Society and Institutions* 4 (1): 1-11.

Yishai, Yael, 2008. "Institutional Incentive and Attitudinal Deterrents: Parties and Democracy in Israel," in: Kay Lawson (ed.), *Political Parties and Democracy*, vol. 5, Oxford: Praeger, pp. 147-169.

parties and democracy is to once again harness politicians' personal energies for the purpose of engaging in collective action.

- (4) Democratic politics is politics in which many powerful actors compete with one another but also cooperate. The party must be the body which contains and coordinates the pressures of centralized personalism on the one hand, and of decentralized personalism on the other.

A set of recommendations for coping with the personalization phenomenon is planned as the third essay in the research project on political personalization and personalism in Israel conducted under the auspices of the Israel Democracy Institute. The essay will be published within the next year.

This essay has three main objectives: First, to examine the process of personalization in Israel in all its facets and to propose, for the first time, a comprehensive overview of the phenomenon in Hebrew, the country's native tongue; second, to analyze, for the first time (this kind of comprehensive analysis about Israel does not exist in the research literature), the features of contemporary personal politics which is the outcome of this process; and third, to understand the possible implications of the rise of personal politics. As an ancillary but no less important objective, this is the first essay in Hebrew which presents the conceptual and theoretical underpinnings for understanding and analyzing the phenomena of political personalization and personalism.

Analysis of the personalization of politics in Israel shows that this was a particularly extreme process, as compared to similar developments in other established democracies. The result of the process is highly personal politics wherein the parties are pushed to the back seat and politics increasingly becomes an interpersonal game. Analysis of the implications of the very high levels of personalization and personalism which characterize Israeli democracy shows that it is a process that endangers the quality of democracy and even its existence. As such, the study concludes by outlining principles for contending with this situation:

- (1) Personalization of politics is not destiny – its intensity and manifestations vary from country to country. In Israel, the dosage is particularly high.
- (2) The process of personalization weakens the parties. When its intensity is high, it threatens modern representative democracy and especially its liberal components.
- (3) There has always been personal politics inside parties; i.e., cooperation between individuals as well as competition between them. This being the case, it is reasonable to argue that the key to strengthening the

ABSTRACT

This is the second of three essays which address political personalization and personalism in Israel.¹ Political personalization is a *process* in which the political weight of the individual actor increases over time while the centrality of the group (for example, and especially, the political party) falls. Political personalism is a *situation* in which the political weight of the individual actor is high relative to the weight of the group (for example, and especially, the party). These are two multi-dimensional phenomena which have institutional, communication and behavioral manifestations. Comparative research shows that the political system in Israel has undergone a deep process of personalization, especially as compared to other countries. However, it was unclear whether – because at the outset of this process, politics was highly partisan – it created highly personalized politics or whether, despite the process, parties have remained key players.

¹ The first is: Shahaf Zamir and Gideon Rahat, *Online Political Personalization: A Comparative Study of Parties and Politicians in Israel*, Policy Paper 124, Israel Democracy Institute, 2019 [in Hebrew].

Series and Cover Design: Studio Tamar Bar-Dayan
Typesetting: Ronit Gilad, Jerusalem
Printed by Graphos Print, Jerusalem

ISBN: 978-965-519-285-8

No portion of this book may be reproduced, copied, photographed, recorded, translated, stored in a database, broadcast, or transmitted in any form or by any means, electronic, optical, mechanical, or otherwise. Commercial use in any form of the material contained in this book without the express written permission of the publisher is strictly forbidden.

Copyright © 2019 by the Israel Democracy Institute (RA)
Printed in Israel

The Israel Democracy Institute
4 Pinsker St., P.O.B. 4702, Jerusalem 9104602
Tel: (972)-2-5300-888
Website: en.idi.org.il

To order books:
Online Book Store: en.idi.org.il/publications
E-mail: orders@idi.org.il
Tel: (972)-2-5300-800; Fax: (972)-2-5300-867

All IDI publications may be downloaded for free, in full or in part, from our website.

The views expressed in this policy paper do not necessarily reflect those of the Israel Democracy Institute.

Policy Paper 145

THE DECLINE OF THE GROUP AND THE RISE OF THE STAR(S)

From Party Politics to Personal Politics

Gideon Rahat

December 2019

האם התחושה שהפוליטיקה נעשית יותר ויותר אישית ופחות ופחות מפלגתית מבוססת על ממצאים שיטתיים או שמא מדובר בתחושה בלבד? אם אכן המגמה היא של היהפכות הפוליטיקה ליותר אישית - מה שמכונה "פרסונליזציה פוליטית" - האם היא בולטת במיוחד בישראל? האם היותה של ישראל בעבר "מדינת מפלגות" - שבה המפלגות היו השחקניות הראשיות בפוליטיקה - יוצרת מצב שגם אחרי תהליכים של פרסונליזציה, הפוליטיקה בישראל היא עדיין מפלגתית במידה רבה? מהן התוצאות של היהפכות הפוליטיקה לאישית? האם בעידן הפוליטיקה האישית הדמוקרטיה מתחזקת או נחלשת?

מחקר זה מבקש להשיב על שאלות אלו. הוא פותח בהגדרה של תופעות הפרסונליזציה והפרסונליזם וסוקר את סיבותיהן; ממשיך בניתוח שיטתי של הפרסונליזציה ושל הפרסונליזם הפוליטיים בישראל; ומקנה בניתוח התוצאות האפשריות של התפתחויות אלו.

למחקר זה שלוש מטרות עיקריות: הראשונה, להציג לקוראי העברית חיבור אקדמי שעניינו תופעה פוליטית רלוונטית לעולם הפוליטי הנוכחי בכלל ולמערכת הפוליטית הישראלית בפרט; השנייה, להציע ניתוח שיטתי מעודכן של פרסונליזציה ושל פרסונליזם פוליטיים בישראל; והשלישית, לעורר מחשבות ודיון בנושא עתיד הדמוקרטיה בעידן הפוליטיקה האישית.

כרופ' גדעון רהט הוא עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה ופרופסור במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים. מומחה לפוליטיקה ישראלית ולפוליטיקה השוואתית.

0 4500001237 0
דאנאקוד 450-1237